

~~K 13448~~
2

ქუთაისის ამხანაგების გამცემს
№ 22. წემს.

საქართველოს

ისტორია

ფავადის ს. ბაჩთაშვილის

თარგმანი

სილოვან ხუნდაძის

ტ. ვ. უ. ლ. III.

სამუშალო საუკუნეთა ისტორია

ფასი ორი აბაზი

ქუთაისი

იოს. ხელაძის სტამბა

1913

შპ. შპს
ბ. ხახუნაძე
19/11/306

9 (14. 122)

ქუთაისის ავსტანაკობის
№ 22. ბაგოტემა.

№ 80

საქართველოს

ისტორია

თავადის ს. ბანათაშვილის

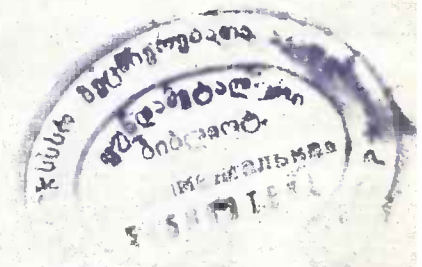
ნათარგმნი

სილოვან სუნდაძის მიერ.

რ ვ ე უ ლ ი III.

საშუალო საუკუნეთა ისტორია

(არაბთა შემოსევიდან სელჩუკთა მფლობელობისაგან გათავი-
სუფლებამდი).

ქუთაისი
ი. ხელაძის სტამბა
1913

25454
2

არაბთა მფლობელობის დრო საქართველოში

I

პერიოდი ძურჯანის შემოსევიდან ბაგრატიონთა დინასტიის აღდგინებამდე.

(732 წლიდან 787-მდე.)

მირის სიკვდილის დრო.—პრჩილის მეფობა.—
ჯუმაჯუმ-აზიმის შემოსევა.—პრჩილის მოკვლა.—სა-
ქართველოს უბედური მდგომარეობა.—მისი განაწილე-
ბა იოანესა და ჯუანშერს შორის.—ხაზართა შემოსევა.—
თფილისის აღება არაბებისაგან და აფხაზეთის საემი-
როს დაწესება.—ქართველ სასანიანთა დინასტიის და-
სასრული.

ადგილობრივ მატთანეთა სიტყვით, ცოტა ხანმა გაიარა ძურჯან-ყრუს შემოსევას შემდეგ — და მოკვდა მირი იმ კრილობით, რომელიც ანაკოფიის გარ-
შემორტყმის დროს ბრძოლაში მიიღო, და ძმა მისი პრჩილი შეიქნა მთელი საქართველოს მბძანებელი. თუმცა არავითარი საფუძველი არა გვაქვს უარყოთ ეს გარემოება, მაგრამ მაინც არ შეიძლება დავთანხმ-
დეთ იმაზე, რომ მირის სიკვდილი 732 წლის უფრო ადრე მომხდარიყოს¹⁾; ეს იმიტომ, რომ, როგორც

1) ქართველთა დინასტიის შესახებ ბროსეს სტატის-
ტიკურ წერილებში მირის სიკვდილი 668 წელშია ნაჩვენები.

ზევით დავინახეთ, მურვანის შემოსევა შესაძლებელია მომხთარიყო ამ წლის მახლობლათ.

არჩილის პირველი საქმე ის იყო, რომ ეზრუნა თავისი ძმის ასულთა ბედობაზე. არჩილის ანდერძისამებრ ისინი მიათხოვეს საქართველოს სხვადასხვა ერისთავს და მასთანვე სამეფოდან თვალსაჩინო ნაწილები გამოუყვეს. მართი მათგანი მისცეს აფხაზეთის მთავარს; რომლის შემწეობითაც არჩილი თავდაპირველათ დასავლეთის მაზრებში დაემკვიდრა, შემდეგ კი თავისი უფლება იქიდან ცოტ-ცოტათი გაავრცელა სამცხეს, ქართლსა და ქახეთზე და აგრეთვე მთის საზოგადოებებზე, რომელნიც ამ უკანასკნელ მაზრას საზღვრავენ, სახელდობთ თუშეთისა და ხუნზახის საზოგადოებებზე. არჩილი ყველგან აშენებდა და აახლებდა ციხეებსა და საყდრებს და გამამაღიანებულებს კვლავ აქრისტიანებდა. ამგვარი იყო არჩილის მეფობა, რომელიც, როგორც, „ქართლის — ცხოვრება“ გვარწმუნებს, 50 წელს გაგძელდა, მურვან-ყრუს შემოსევას შემდეგ დაწყებული ჯუმაჯუმ ასიმის მოსევამდი. მაგრამ ვინაიდან არჩილი სტეფანოზ II-ის შვილი იყო, რომელიც, საქართველოს მატთანეთა ჩვენებითვე, 663 წელში მოკვდა, და ჩვენის აზრით კი 686-ში, — ამიტომ ძალიან საეჭვოა, რომ 732 წელს შემდეგ ასე ხანგრძლივად ემეფებია; ამ მიზეზის გამო ამ შემთხვევაში ჩვენ იძულებული ვართ დავუჯეროთ არა ქართველ მემატიანეთა ნაჩვენებს, არამედ სომხურ ქრო-

ნიკას¹⁾), რომლის ჩვენებითაც ამ ორ შემოსევას შორის მხოლოდ 12 წელს გაუვლია.

ამგვარათ, 714 წლის მახლობლათ არაბები კვალად შემოესიენ საქართველოს ჯუმაჯუმ-ასიმის წინამძღოლობით. მეფეს, ერისთავებსა და მთელ ხალხს თავხარი დაეცათ და ვერ შესძლეს მტრის წინააღმდეგობა, რადგან წინამომდევარი შემოსევით ერთობ დაუძლიერებული იყვენ, არჩილმა გადასწყვიტა — მისულიყო მტრის ბანაკში და გამოეცხადებია სრული მორჩილება, ოღონდ კი გაეთავისუფლებია სამშობლო ამ საშიშარი უბედურებისაგან და ხალხის სარწმუნოება ხელუხლებლათ შეენახა. ასიმმა პატივისცემით მიიღო ის და აღუთქვა საქართველოს მშვიდობიანობა, — მაგრამ სწორეთ ის მოსთხოვა, რის გამოც ყველაზედ უფრო დაირღვა მშვიდობიანობა, სახელდობ სარწმუნოების გამოცვლა. და როცა, მრავალს ამაო მეცადინეობას შემდეგ, დარწმუნდა, რომ არჩილი არ თანხმდებოდა, გადასწყვიტა — მიემართა უკიდურესი ზომისათვის, ე. ი. ძალდატანებით და შეშინებით გაემამადიანებია იგი. ამიტომაც ბძანა მისი ჩამწყვდევა საკანში; მაგრამ, რაკი ამითაც ვერ დაითანხმა, ბძანა მოეკლათ — და შემდეგ მთელი საქართველო სრულიად ააოხრა. მიუხედავათ იმისა, რომ ხალხი საერთოდ შეშფოთებული და შეძრწუნებული იყო, ქართვე-

1) Brosset, Additions et éclair. p. 50.

ლებმა მოსძებნეს თავისი მეფის გვამი და გადმოიტანეს ძახეთს, სადაც დედოფალმა, ამ მოწამის ცოლმა, დაასაფლავა იგი სოფელ ნოტყორის ეკლესიაში.

მატიანეები არც მიზეზს ასახელებს ამ შემოსევისას და არც მიზანს, ჩვენ კი, რადგან ამ ეპოქაში საქართველოს მდგომარეობის შესახებ იმათ ვარდა არავითარი ცნობები არა გვაქვს, სრულიად უღონო ვართ გამოვარკვიოთ ეს კითხვები და ვუჩვენოთ, თუ რა კავშირი ქონდა ასიმის შემოსევას წინამომდევარსა და შემდგომს გარემოებებთან. მაგრამ ამ საუბედურო გარემოებას თავისთავათ უნდა ქონოდა საყურადღებო მნიშვნელობა; ეს იყო ბოლოს მომღები უბედურება იმ სამეფოსათვის, რომელიც როდისღაც ნაქები იყო მეომრობით, ამ თავისი მეფეებისა და ხალხის სიმდიდრით, მაგრამ რომელიც გარემოებებმა ძლიერათ შეარყია.

როცა „ქართლის—ცხოვრება“ პრჩილის მეფობის აწერას იწყებს, იმ დროის საქართველოს მდგომარეობას ამ სიტყვებით გვიხატავს: „ქართლის, სომხეთისა და არანის ქვეყნები აოხრებული იყო; მათში არ მოიპოვებოდა არა თუ ადამიანისათვის, არამედ პირუტყვისათვისაც შენობები და საკვებავიო.“ ამ ადგილს რომ ვკითხულობთ, ჩვენ ამგვარ დასკვნამდი მივდივართ: თუ რომ ქართლაც პრჩილის მეფობის დასაწყისში საქართველო ასეთ შემადრწუნებელ მდგომარეობაში იყო, ყველაფერი, რის გა-

კეთებაც მოასწრო ამ ჰეფემ თვისი მართველობის დროს, ალბათ ნაცარტუტათ უნდა ქცეულიყო არაბთა უკანასკნელი შემოსევით. მაგრამ ჩვენ გვაქვს მიზეზები ექვის თვალთ შევხედოთ „ქართლის—ცხოვრების“ ჩვენების სინამდვილეს: ჩვენს დრომდი მოუწევია მრავალ საეკლესიო შენობას, რომელიც ამ ორის უკანასკნელი შემოსევის ბევრათ უწინარეს ყოფილა აშენებული, — და ეს ამტკიცებს, რომ, თუ ამგვარი შენობები კი გადარჩა მუსულმანთა ფანატიკოსებისაგან ხელუხლებელი, მით უფრო შეიძლებოდა გადარჩენილიყო კერძო შენობები. ხოლო ის კი არ არის საეჭვო, რომ საქართველო ამ დროს უკიდურეს მდგომარეობაში ყოფილა და ის წარმოადგენდა განკერძოებული სამეფოს არსებობის მხოლოდ აჩრდილს.

პრჩილის სიკვდილს შემდეგ ეს სამეფო კვალად გაიყო ორ მის შვილს — **იოანესა** და **ჯუანშერს** შორის. პირველი მათგანი დაებატრონა **მდიშსა** და **იმერეთს**, ხოლო **ჯუანშერი** — **ქართლსა** და **ქახეთს**. მიუხედავად იმისა, რომ დარბეულ-გაცარცული მათი სამეფოები საცოდავ მდგომარეობაში იყვნენ, კიდევ ახალი უბედურება მოადგა მათ კარს ხაზარების მხრით. ამ უბედურების მიზეზი ის იყო, რომ ეს მეფეები არ დათანხმდნენ მიეცათ ცოლათ ხაკანისათვის თვისი და **შუშანა**, რომელსაც ეს ქორწინება არ სურდა. უარისყოფით უკმაყოფილო ხაკანმა, როცა ამას შემდეგ სამმა წელიწადმა გაი-

არა, გაგზავნა თვისი სარდალი ბლუჩანი მრავალ-რიცხოვანი ჯარით და უბძანა ძალმომრეობით წა-მოეყვანა მეფის ასული. ხაზარები ღალისტნით გა-მოემართენ, ჩამოვიდენ ქახეთს¹⁾ და გარშემოე-რტყენ ციხეს, რომელშიც ჯუანშერი და მისი და ჩაეკეტენ. გარშემორტყმა დიდხანს არ გაგძელებუ-ლა: ხაზარებმა დაატყვევეს ჯუანშერი და მეფის ასული, შემდეგ ააოხრეს თფილისი და მთელი ქართ-ლი, მოიტაცეს მრავალი ტყვე და ღარიალის ხე-ობით უკანვე დაბრუნდენ. მაგრამ ხაკანის სასძლომ, საერთო მწუხარების შემხედველმა და სასოწარკვე-თილებაში ჩავარდნილმა, გზაზე თავი მოიწამლა (საწამლავი შენახული ქონდა ბეჭდის ძვირფას თვალში).

შმეფობისა და არეულობის დროს, რომელიც ხაზართა შემოსევას მოყვა, არაბებმა დაიჭირეს თფილისი და იქ დააწესეს თვისი სამთავრო ანუ საემირო, რომელიც, ალბათ 686 წლის ხელშე-კრულობის ძალით, მხოლოდ სურამის ქედამდი ვრცელდებოდა. პირველ მთავრათ საქართველოში ხოსრო იყო. მან განაახლა ხაზარებისაგან აოხრე-

1) ლეონტი („ხალიფების ისტორია,“ გვ. 93) მო-წმობს, რომ ხაზარებმა ააოხრეს ქამბეჩოვანი და საქართვე-ლოს საფეოსო შვიდი პროვინცია: შუჩქი, ქვედ-გაპორი, ჩელთი, წუქეთი, ველის ციხე, თიანეთი და მრწოვეო, იზოე-ნეს მრავალი ალაფი და ტყვე და თავის სამყოფ ადგილებში დაბრუნდნო.

ბული ქალაქი და მთელ სამთავროს, ხალიფის მართებლობის სასარგებლოთ, დაადვა რიგზე დაწესებული ხარკი.

ჯუანშერი ტყვეთ იყო შვიდ წელს, და თუმცა შემდეგ ხაკანმა მდიდრულათ დასაჩუქრებული გამოუშვა, მაგრამ საქართველოში მის ხელმწიფებას ძლიერათ ქონდა ფრთა შეკვეცილი: არაბების მულამ იქ ყოფნის გამო, მიუხედავათ იმისა, რომ ამ უკანასკნელთ არ მოუსპიათ ადგილობრივი დინასტიური ხარისხი. იმ დროს, როცა საქართველოს აღმოსავლეთის ნაწილში არაბთა მუდმივი მფლობელობა დამყარდა, დასავლეთის ნაწილი დამორჩილდა აფხაზეთის მეფეს, **ლეონ II**-ს. აფხაზეთი წარმოადგენს ხმელეთის ვიწრო ზოლს, რომელიც ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხრით შემოწეულია ძავკასიის უმთავრესი ქედით და სამხრეთ-დასავლეთის მხრით კი — შავი ზღვით, **მნგურსა** და **შევაძას** მდინარეებს შორის¹⁾. მს მხარე მოახლებულია ხალხით, რომელსაც ქართველები აფხაზებს უწოდებენ, ჩერქეზები — ხარაბჩეს, **პრიანი** — აბზილს, **ბიზანტიის** მწერალთა უმეტესი ნაწილი კი — აბაზეს. თავისთავს კი ეს ხალხი აბსუას ან აბსნეს უწოდებს. მს მხარე თითქმის იმავე დროს გაიცნეს, როცა **მ**დიშის ნაპირებს გაეცნენ.

როცა ლაპარაკი უაზისზე ჩამოვარდება, არ

¹⁾ Статист. описание Кутаисскаго Генераль-Губернаторства, ст. 242.

შეიძლება არ გავიხსენოთ აფხაზეთის შესანიშნავი ქალაქები, პიტიუსი და ლიოსკური. ეს ქალაქები ააშენეს მიღეტელებმა და ისინი იყვენ შესანიშნავი სავაჭრო ადგილები, რომლის საშვალეებითაც ბერძნებს მიმოსვლა ქონდათ ქავკასიის ხალხებთან და ძველათ მეოტისა და ქასპიის ზღვებს შუა მცხოვრებ სკვით-სარმატთა ურდოებთან. ამ ქალაქებში თავმოყრილი ყოფილა სხვადასხვა ტომის ურიცხვი ვაჭარი, და ეს მტკიცდება შემდეგით: ლიოსკურიაში, როგორც გვარწმუნებს ერთი ძველი მწერალი, ისე მრავალი და სხვადასხვა ტომის მცხოვრებნი ყოფილან, რომ იქ რომაელებს 300 თარჯიმანი ყოლიათ ¹⁾). საფიქრებელია, რომ პიტიუსისა და ლიოსკურის აყვავებული მდგომარეობა ბევრათ დამოკიდებული უნდა ყოფილიყო იმ კომერციული გზის სიახლოვეზე, რომელიც რიონითა და მტკვრით მიიმართებოდა: ეს გზა რომ მოისპო, ამ ქალაქების კეთილმდგომარეობამაც იწყო თანდათან კლება. ამგვარივე გავლენა ქონდა მათზე რომაელებისაგან საბერძნეთის დაპყრობას. დასასრულ, 100 წლით ძრისტეს დაბადების წინათ, ეს ქალაქები და მთელი აფხაზეთი მიტრიდატმა დაიფლო; მაგრამ მას შემდეგ ეს მხარე ყოველთვის რომის იმპერიას ემორჩილებოდა. აღრიანმა გაგზავნა არიანი ამ მხრის ასაწერათ; ლიოკლექტიანეს დროს კი აფხაზეთი დანიშნული იყო დამნაშავეთა სამყოფ ადგილათ, გან-

¹⁾ Plin., lib VI cap. V.

საკუთრებით მისგან დევნილი ქრისტიანებისათვის. ლეონ დიდმა ეს მხარე **ზახტანგ ზორგასლანს** მისცა მზითვათ, როცა მან ამ ხელმწიფის ასული **მლენე** შეირთო ცოლათ. იმ დროიდან ამ დედოფლის შთამომავლობა და მათ შორის **ქლარჯეთის ბაგრატიონები** ამ მხარეს თავის სამფლობელოთა შორის რაცხავდენ. მაგრამ ამ ხანებში, როცა იმპერატორები **იუსტინე** და **იუსტინიანე** ქობადისა და **ნუსირვანის** წინააღმდეგ ომობდენ, მათ დაკარგეს ფაქტიური უფლება ამ ქვეყნის მიმართ. **აფხაზებმა** ამ ომების დროს ისარგებლეს გარემოებით, თავის თავი დამოუკიდებლათ გამოაცხადეს და მართველები თავის შორის ამოირჩიეს. ომების დროს რომ თავი დაეცვათ, მათ ააშენეს **ანაკოფის** ციხე (**ნიკოფსია**); ხოლო როცა ბერძნებსა და სპარსელებს შორის ზავი მოხდა, **აფხაზეთი** ხელახლა **იუსტინიანეს** დაემორჩილა. დამყარდა აქ ბერძნების მფლობელობა თუ არა, მასთანვე გავრცელდა ქრისტიანობაც. ნამდვილათ არ არის ცნობილი, გააუქმა თუ არა **იუსტინიანემ** ადგილობრივ მართველთა დინასტია; მაგრამ დღემდე დარჩენილი იმ პირობათა სია, რომელნიც **აფხაზეთს** **ლეონ I-მ** დი-მართავდენ, საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ეს დინასტია განუწყვეტლათ გაგრძობილა. **პიტეუსის** ან **ბიჭვინთის** ტაძარი არის იმ დროის სახსოვარი. **იმპერატორმა ირაკლი II-მ** **აფხაზეთის** მართველობის ფარმანი უბოძა ერთს თავადთაგანს, **ლეონ I-ს**,

რომელიც, ჩვენი აზრით, ძლარჯეთის ბაგრატიონთა შთამომავალი უნდა ყოფილიყო, და მიანიჭა მას კურატპალატის წოდება. ამ ლეონიდან დაწყებული ლეონ II-მდი, რომელმაც მეფის ხარისხი მიიღო, აფხაზეთი ბიზანტიის იმპერატორთა ხელქვეითი სამთავრო იყო, მაგრამ მათი გავლენა ამ სამთავროზე თანდათან სუსტდებოდა — იმისდაგურაათ, როგორც თვით იმპერიის შინაგანი ძაღლონე უძღურდებოდა. მს კუთხე დაშორებული იყო არაბთა შემოსევას და ბარბაროსთა შესევისაგან მაღალი მთებით იყო დაცული; ამიტომ იმ დროს ეს იყო ძავკასიის ერთადერთი ნაწილი, რომლის უშიშრობაც და მასთან ნიადაგის ნაყოფიერობაც ხელს უწყობდა მის მცხოვრებლებს ფიზიკურსა და ზნეობრივ გაძლიერებაში და მის მართველს უღვივებდა გულში პატივის მოყვარების განზრახვებს. ლეონ II-მ ცოლათ შეირთო ხაკანის ასული, ისარგებლა იმპერიისა და საქართველოს სისუსტით და ხაზართა შემწეობით გარევა ბერძნები თავისი საზღვრებიდან და დაიჭირა მთელი ოდიში და იმერეთი სურანის ქედამდი.

როცა ლეონმა საქართველოს ეს ნაწილი დაიპყრო, მას მეტროპოლიის სახელი — აფხაზეთი უწოდა და მთელი თავისი სამეფო რვა საერისთაოთ გაყო. პირველი საერისთაო იყო თვით აფხაზეთი; მეორე ცხომი, მდინარე მნგურიდან აღანეთამდი; მესამე ბეღია, მნგურიდან ცხენისწყლამდი; მეოთხე

ზურია, მეხუთე რაჭა-ლეჩხუმი, მეექვსე სვანეთი, მეშვიდე ცხენის-წყლიდან სურამის ქედამდი, ჩრდილოეთისკენ, რიონისა და მისი შტოების გაყოლებით, და მერვე—ზურიიდან სურამის ქედამდი, სამხრეთისკენ რიონის გაყოლებით; ამ უკანასკნელში შედიოდა ქუთაისი, სადაც ლეონმა თავისი ტახტი გადაიტანა.

იოანე მოკვდა იმედგადაწყვეტილი, რომ სამეფოს ველარ დაიბრუნებდა. მას შემდეგ მალე მოკვდა აგრეთვე მისი ძმაც, ჯუანშერი; საქართველოს მეფის ხარისხი კი გადავიდა უკანასკნელის ცოლის ძმაზე, აშოტ ბაგრატიონზე. ასე დასრულდა სასანიანთა დინასტია.

II

გარემოებანი ბაგრატიონთა დინასტიის აღდგინე- ბიდან ბაგრატ I-ის გამეფებამდე.

აშოტის მეფობა.—ლამოუკიდებელი მართველები ქახეთში.—საქართველოს ტერიტორია და მისი დაქსაქსვის ახსნა.—აშოტის შესვლა ქართლს,—თფილისის ემირის დამარცხება.—აშოტის გაძევება ქართლიდან.—მეორეთ შესვლა.—პრაბთა მოულოდნელი თავდასხმა და აშოტის სიკვდილი.—პრაბები ქართლში.—ხალილის უიღბლო ომი ქახეთში.—ხალილის შვილი მუჰამედი ხელს უწყობს ბაგრატს ქართლის დამორჩილებაში.—ბერძენთა განზრახვები აფხაზეთის შესახებ.

აშოტი იყო სტეფანოზ I-ის უფროსი შვილის, ზურამის, შვილიშვილის შვილი¹⁾, იმ ზურამისა, რომელიც 626 წელს, იმპერატორის ირაკლისა და მის მოკავშირეთაგან დევნილი, თავშესაფარათ ქლარჯეთის მთებში გაიქცა. ქართველ ბაგრატიონთა გვარეულობა იმპერატორის ლეონ დიდის შვილიშვილის, ვახტანგ ბორგასლანის, ასულისაგან შთამომავალი, სტეფანოზ I-ის უბედურ ხვედრს შემდეგაც კი ახერხებდა — დაეცვა თავისი ღირსება საქართველოს მკვიდრთა შორის და თავისი მფლო-

1) Brosset, Additions et éclair. p. 155.

ბელობითი უფლება ქლარჯეთსა და სამცხეზე. ჯუანშერს აშოტის და ყავდა ცოლათ—და ეჭვი არ არის, რომ ცოლის ძმა მის მემკვიდრეთ გამხთარა დედოფლის შემწეობით. „ქართლის-ცხოვრების“ ჩვენებით, აშოტს იმ წელსვე დაუწყია სამეფოს მართვა, როცა ჯუანშერი მოკვდა, ე. ი. 787 წ.; თუმცა მისი ნამდვილი მეფობა 810 წელს ვიდ უფრო ადრე არ დაწყებულა, რადგან ამ დრომდე მას არ შესძლებია-ეხმარა რამე ღონე არც თავისი გავლენის აღსადგენათ საქართველოში, არც არაბთა საწინააღმდეგოთ და არც აფხაზთა წინააღმდეგ: მხოლოდ მეფის ხარისხი ქონდა და ფლობდა მარტო თავის მამაპაპისეულ ადგილებს ძველი საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის ნაწილში. ღიდი ხანი არ იყო გასული მას აქით, რაც საქართველოს სამეფო განაწილებული იყო ზემოხსენებულს ორ ხალხს შორის, და მისი ფაქტიური ავტონომიის აღდგენისათვის აშოტს აუცილებლათ ეჭივრებოდა გარეგანი უზრუნველობა, რომ მიეყუჩებია თავისი მტრები და დროზე ესარგებლა თითოეული სასარგებლო გარემოებით. ასე გავიდა ბარე 23 წელიწადი ჯუანშერის სიკვდილს შემდეგ.

ამასობაში, 790 წელს, ერთმა თავადთაგანმა, ბრიგოლმა, რომლის ჯვარიც არ არის ცნობილი, რომელსაც ალბათ წინდაწინვე ქონდა ეპირის გული მოგებული, — ისარგებლა აშოტის სხვაგან ყოფ-

ნით და თავისთავი ქაბთის მთავრათ აღიარა, ისე რომ დაბრკოლებაც არ შეხვედრია.

საქართველოს სამეფოს დაწილადება ჩვენ ვალათ გვდებს შემდეგს: პირველი, გავახსენოთ მკითხველებს საქართველოს ტერიტორიის საზღვრები; მეორე, უფრო გარკვევით დავხატოთ ამ ტერიტორიის დანაწილება განსაკუთრებულ სამთავროებათ, რომელნიც მე-VIII საუკუნის დასასრულს დაარსდენ, და მესამე — დავასურათოთ ამ სამთავროთა ურთერთშორისი დამოკიდებულება.

საქართველოს ტერიტორიის საზღვრები იყო: ქავკასიის უმთავრესი ქედი, მდინარე მნგური, შავი ზღვის ნაპირი, ამ მდინარის შესართავიდან დღევანდელ ბათომამდი, იქიდან მთები, საიდანაც გამოდის მდინარე ჭოროხის ქვედა ნაწილის ჩასართავები, ბაგას-ხევი, შალაკაციოს ტბამდი; შემდეგ მთაგრეხილი, რომელიც მდ. ღებედას მარჯვენა ნაპირს მიყვება მტკვრამდი, შემდეგ მტკვრის გაყოლება ალაზნის შესართავამდი, და ბოლოს ალაზანი იმ შტოების სათავეებამდი, რომელიც მას აღმოსავლეთის მხრით უერთდება.

საქართველოს ტერიტორიის აღნიშნული საზღვრები არ ყოფილა ქართველთა სამეფოს მუდმივი საზღვრები: ეს სამეფო ხან შემცირდებოდა ხოლმე ყოველი მხრით, ხანაც გავრცელდებოდა ხსენებული საზღვრების ბევრათ უფრო შორს; ხშირათაც, როცა ამ ტერიტორიას ერთი მხრით მოცილდებოდა მი-

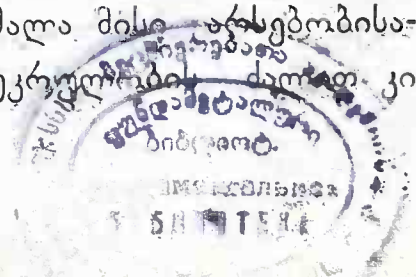

წები, მეორე მხრით გაფართოვდებოდა ხოლმე. ჩვენი წერილების კითხვის დროს შეგეძლოთ შეგენინათ ეს ცვლილებანი, რაიცა ყველა სახელმწიფოს ხვედრს შეადგენს.

მე-VIII საუკუნის დასასრულს საქართველოს სამეფოს მოშორდნენ იმერეთი, ოდიში, ოცხრე, ბურია და სვანეთი, აფხაზეთს შეუერთდნენ და შეადგინეს აფხაზეთის სამეფო; საქართველოს სამეფოს მოშორდა აგრეთვე მთელი ქახეთი, მაგრამ იქ ორი სამთავრო დაარსდა: ჰერეთისა და ქახეთის, რომელნიც მდინარე ალაზნით იყვენ გაყოფილნი, და დასასრულ - ბაგრატიონთა საგვარეულო მამულები, მთაწარის ტბიდან და მდინარე მტკვრის სათავიდან მოკიდებული ბათომამდი. მთილისი, თავის უახლოეს არემარეებიანათ, ემირისა და მისი ჯარების სამყოფ ადგილათ გადაიქცა. საქართველოს სამეფო კი დარჩა მხოლოდ ქართლში მთაწარის ტბიდან და სურამის ქედიდან დაწყებული მდინარეების მტკვრისა და ღებედას შეერთებამდი, და ღებედას სამხრეთით მდებარე მთებიდან მოკიდებული პავკასიის ქედამდი, მთილისისა და მის არემარეთა გამოორიცხვით, და ამ სამეფოს სახელათ ეწოდა ქართლის სამეფო.

ეს დრო ყველაზედ უფრო საკეთილდღეო იყო აფხაზეთის სამეფოსათვის. საბერძნეთის იმპერიას ძალა არ შესწევდა-ხელი შეეშალა მისი არსებობისათვის, და 686 წლის ხელშეკრულებით დათმოთ კი

K 13448

არაბებს ნება არ ქონდათ — სურამის ქედს გასცი-
ლებოდნენ. ქახეთი არ ყოფილა ისე უზრუნველყო-
ფილი, როგორც აფხაზეთის სამეფო, და ერთი
მხრით ჭერეთის მთავრებს ედავებოდა, მეორე მხრით
კი მუღმივი მტრობა ქონდა ქართლის მეფეებთან
ზარდაბანის მაზრის გამო, რომელიც ძდინარე
მტკვრის ორივე ნაპირზე მდებარებდა; ამის მიუხე-
დავით, ის მე-**XII** საუკუნის დასაწყისამდე არსებობ-
და, როგორც განკერძოებული სამთავრო. საქარტ-
ველოს ტერიტორიის სამხრეთ-დასავლეთის ნაწილს
კი, სახელდობ **ქლასჯეთს**, **ტაოსა** და **სამცხეს** ან ახ-
ლანდელ **ახალციხის** მაზრას და **არდაჰანის** საფაშოს,
მართავდა ქართველ ბაგრატიონთა დინასტიის
ურციცხვი წევრი, რომელნიც ქართლის მეფეთა ვასა-
ლებათ ირიცხებოდნენ. მაგრამ ამ ვასალებს ნათესა-
ობით იმგვარივე დამოკიდებულება ქონდათ სომ-
ხეთის ბაგრატიონთა დინასტიისა და აფხაზეთის მე-
ფეებთან, როგორიც ქართლის მეფეებთან.

მატიანეებში ჩვენ ვპოულობთ გენეალოგიურათა
და სტატისტიკურათ შედგენილს თითქმის ყველა ამ
წევრის სიებს, მაგრამ ამათი სინამდვილე იმდენათ-
ვე საეჭვოა, რამდენათაც ებრაელთა მეფეების — **და-**
ვითისა და **სოლომონისაგან** მათ წინაპართა მომდი-
ნარეობა ბურამ **I-მდი**; ამიტომაც არ შემოგვაქვს
ისინი ჩვენს ისტორიაში, რომ ამით მკითხველებს
თავი არ მოვაბეზროთ.

ამგვარი იყო ქართველთა ტერიტორიის მდგო-

მარეობა მე-VIII საუკუნის დასასრულს; შემდგომს ცვლილებებს ჩვენ ქვემოთ ვაჩვენებთ ისტორიული თანდათანობით.

აღმოსავლეთში არაბთა ბატონობა, ხალიფის ჰარუნალრაშიდის მართველობით, ამ დროს უმაღლეს წერტილამდი მიწევნილი იყო; მაგრამ ამ ხალიფის სიკვდილს შემდეგ გაიარა ცოტა ხანა—და 809 წელს მის შვილებს, ამინსა და მამუნს შორის ასტყდა სისხლის მღვრელი დავა, რომელმაც სწრაფათ შესცვალა გარემოებანი. სახალიფოს ყოველი კუთხიდან იწვევდენ ჯარებს ბრძოლის ველზე. არაბებს უნებლიეთ თფილისშიც უნდა შეემცირებიათ თავისი მეციხოვნე ჯარი. მაშინ აშოტმა მიათხოვა თავისი ასული აფხაზეთის მეფეს თეოდოსი I-ს, 806 წელს გარდაცვალებულის ლეონ II-ის შვილსა და მემკვიდრეს, და იმის შემწეობით ქართლისკენ გაიწია. ქახეთის მთავარი, ბრიგოლი, შეშინდა და აუცილებელ საჭიროთ დაინახა-მიმხრობოდა თფილისის მეორე ემირს, აღის (შუაბის შვილს). მან მოიწვია კახელები და მეზობელი მთიელები და შეუერთდა არაბებს, მაგრამ ისინი ყველანი დაამარცხა აშოტმა მდინარე ძსნის ნაპირზე მომხთარ ბრძოლაში და იძულებულყო—დაეთმოთ ქართლი მისთვის, როგორც გამარჯვებულისათვის.

ბიზანტიის მართებლობას, საქართველოს უკიდურეს მდგომარეობაში ყოფნის დროს, არ გამოუჩენია არავითარი მონაწილეობა და თანაგრძნობა

შევიწროებული ხალხისადმი; ამას შემდეგ კი უეცრათ იმისთანა სახე მიიღო, თითქო აშოტის დიდი მფარველი და თანამგრძნობელი ყოფილიყოს, და უბოძა კურატპალატის ხარისხი. მაგრამ, როცა აშოტმა მიმართა მას და სთხოვა შემწეობა ამოეჩინა უკანვე დაბრუნებული ემირის აღის ჯარების წინააღმდეგ, — მან იმპერიის შინაგანი შფოთი მოიმიზეზა და უარი შემოუთვალა. აშოტს მეტი გზა არ ქონდა, თავისი მეტათ მცირე ძალით უნდა დაეცვა თავისი უფლებანი. შეერთებული ძალებით აღიმ და სომხეთის ემირმა ხალილმა გააძევეს ის ქართლიდან და თაფარავნის ტბამდი კვალდაკვალ მისდიეს; მაგრამ აქ აშოტმა დაამარცხა ისინი და ამის გამო აღი და ხალილი იმით უნდა დაკმაყოფილებულიყვენ, რომ ქართლი დაიკავეს.

ამას შემდეგ აშოტი ისევ დროის შერჩევის გზას დაადგა, — და ამ დროის მოლოდინში ის აშენებდა აოხრებულ ქალაქებს, ციხეებსა და ტაძრებს სამცხე — ქლარჯეთში. მალე მიეცა მას შემთხვევა და ისევ დაიბრუნა არა თუ ქართლი, არამედ მტკვრის მთელი მარჯვენა ნაპირიც თფილისს ქვემოთ, არანის ქალაქ ბარდამდი. მაგრამ არაბები მაინც არ ასვენებდენ მას; მათ რამდენჯერმე მოახთინეს შესევა: ხან იმარჯვებდენ და ხან მარცხდებოდენ — და, დასასრულ, 826 წელს ანაზდათ თავს დაეცენ აშოტს ნიგალის ხეობაში, შეანგრიეს ტაძარი, შეიპყრეს აშოტი და თვით საკურთხეველში დაკლეს იგი. აშო-

ტის გვამი ასაფლავია **პრტანუჯის წმ. მოციქულთა პეტრესა და პავლეს ტაძარში.**

ალი ხელახლა დაემკვიდრა ქართლში **თფილისის** ემირის ხარისხით და თავისი ბატონობა **სამცხე-ძლარჯეთზე** გაავრცელა. **აშოტის** შვილები არაბთა ქვეშევრდომებათ გახდნ და აღუთქვეს მათ ხარკის ძლევა. **ამასობაში, 827 წელს,** მოკვდა **ქახეთის მთავარი ზრიგოლი,** რომელიც კვირიკოზის ან კორეპისკოპოზის ტიტულს ატარებდა, და ამის მაგიერათ კახელებმა აირჩიეს **ვაჩი ან ღაჩი, იოანე ქობულაძის** შვილი. **ზრიგოლს** მიაწერენ ქალაქის **თელავის** დაარსებას, რომლის მდებარეობაც იმგვარია, რომ იმით იკეტება **ზომბორზე** გადასავალი და **მრწოზე** მიმავალი გზები. **როგორც** ჩანს, ეს ქალაქი იმისთვის აუშენებიათ, რომ თავიდან აეცილებიათ საშიშროება, რომელიც მოსალოდნელი იყო **ქახეთისათვის ქართლის** მხრით. **ვაჩი ქახეთს 12 წელს** მართავდა — და მის სიკვდილს შემდეგ, **839 წელს,** ამ მხრის მფლობელი შეიქნა **სამუელ ღონაური.** **სომხეთის** ემირმა **ხალილმა,** — ცნობილი კი არ არის, თუ რა მიზეზით, — მისი მართველობის დასაწყისს გაილაშქრა **ქახეთზე,** მაგრამ სოფელ **ზავაზის** მახლობლათ იძლია კახელებისაგან და დიდათ დაზიანებული უკუიქცა; შემდეგ, ალბათ თავისი სამხედრო სახელის აღსადგენათ, **თფილისის** მესამე ემირის — **სააკის,** **იზმაილის** შვილის, მართველობის დროს, ის შეესია **ჯავახეთს** და იქ მოიკლა. **ამ** შემთხვევამ

მის შვილს მუხამედს მიზეზი მისცა-გაემეორებია ქართლზე გალაშქრება. აშოტის მეორე შვილი, ბაგრატი, წინ შეეგება მას და შეუერთდა მის ჯარებს, და მუხამედმა, ამ თავადის ქცევით სრულიად დაკმაყოფილებულმა, მისცა მას ქართლი.

ამგვარათ, თუ ყველა ამ გარემოებას მივიღებთ მხედველობაში, ბაგრატ I-ის მეფობა 826 წლიდან კი არ უნდა ვიანგარიშოთ, არამედ სამუელ ღონაურის გაქორებისკოპოზებას შემდეგ, ე. ი. 839 წლის არა უფრო ადრე.

არ შეგვიძლია ვუსაყვედუროთ აფხაზეთის მეფეს თეოდოსის, რომ აშოტის შვილების დასაცავათ მხურვალე მონაწილეობა ვერ ამოუჩენია, იმიტომ რომ ბერძნები თვით მას განუწყვეტლათ ემუქრებოდნენ და 831 წელს ბიზანტიელები აფხაზეთის დასასჯელათ ხმელეთზე გამოვიდნენ. თუმცა ამ ექსპედიციას არ ქონია იმგვარი წარმატება, როგორც ქონდა მეორეს, 843 წელს მოხთენილს, ¹⁾ მაგრამ ადგილობრივი მცხოვრებნი კი დაარწმუნა, რომ ბერძნები ფიქრში არ იშორებდნენ განზრახვას — ისევ დაებრუნებიათ თავისი მოცილებული სავასალო მხარე. თეოდოსის მიაწერენ ხონის ქალაქის აშენებას — და იქაური ტაძარი მის ღვთივ-მოსაობის ძეგლს წარმოადგენს.

¹⁾ Hist. du Bas—empire, tom. XIII, p. 168.

III

განკმობისანი აშოტის სიკვდილიდან აფხაზების მაერ ქართლის დაჭერამდე.

მუხამედი, სომხეთის ემირი, შემწეობას აძლევს ბაგრატს ქართლში დამკვიდრებისათვის. — სააკი, თჳილისის ემირი, ეწინააღმდეგება. — ბრძოლა რეხის მახლობლათ. — ბოლას შემოსევა. — აფხაზეთის მეფეები ბიორგი და იოანე. — მრბგლიანი.

დრო, აშოტის სიკვდილიდან დაწყებული ბაგრატ I-ის ტახტზე ასვლამდე, მამუნისა და მისი ძმის ბოტასემის ხალიფობის დროს უდრის. პირველი მათგანი იმ მღელვარებათა დროს, რომელნიც ასტყდენ სახალიფოში საღვთისმეტყველო კითხვების გამო, ერთობ ერწმუნებოდა თავის სარდლებსა და ვეზირებს და ამიტომაც გააღვიძა მათ შორის მეტოქობა და თვით შინაბრძოლა, განსაკუთრებით იმ მაზრებში, რომელნიც ხალიფის რეზიდენციაზე მოშორებული იყვნენ; მეორე კი სარდლების მეტოქობამ იქამდე მიიყვანა, რომ იწყო ზრუნვა თვისი პირადი უშიშროებისათვის და გარს შემოირტყა გათავისუფლებულ მონათაგან შემდგარი კორპუსი მცველები-სა, უმეტეს ნაწილათ თურქთა შთამომავლობისა, და მათ მიანდო თავისთავი. ამ კორპუსის უფროსებმა მალე ფრიად დიდი მეუფება იგდეს ხელთ და ხალიფის სახელით სახელმწიფოს მართვა იწყეს გა-

ნუსაზღვრელათ როგორც მოტასემის დროს, ისე მის მემკვიდრეების დროსაც. ამ გარემოებებით აიხსნება როგორც ხალილისაგან საქართველოზე გალაშქრების მიზეზი, სადაც ხალიფის სახელით და მშვიდებულათ მართველობდა ემირი სააკი, აგრეთვე მასზე მოყოლილის იმ ომების მიზეზი, რომელიც არაბთა სარდლებმა ამ ქვეყანაში მოახთინეს.

წინა ომდევარ თავში ჩვენ კიდევაც ვსთქვით, რომ მუხამედმა, ხალილის შვილმა, ბაგრატს მიანიჭა დინასტიური უფლება ქართლზე. მაგრამ როცა ამ მაზრის შუაგულისაკენ გაემართა იმ მიზნით, რომ ის ბაგრატისათვის ჩაებარებია, უფლის-ციხე აიღო და გზა განაგრძო. — მძირი სააკი ძლიერი ჯარით შეხვდა მას სოფელ რეხის მახლობლათ. სასტიკი ბრძოლა, რომელიც აქ არაბთა ორ სარდალს შორის მოხდა, მით გათავდა, რომ მუხამედმა ქართლიდან პირი იქცია და არანისკენ გაემართა, „ქართლის ცხოვრების“ ამ ჩვენებიდან ვხედავთ, რომ სააკი ოფილისში დარჩენილა და ბაგრატის გამეფების საქმეს ამ ხანათ წარმატება არ ქონია. მუხამედის გალაშქრება სააკის წინააღმდეგ ალბათ ისე ახსნეს ხალიფის კარზე, როგორც აჯანყებული ემირის წინააღმდეგ ჩადენილი მოქმედება¹⁾; და სააკი იძულებული იყო — ოფილისი და მისი არემარეები ახალი თავდასხმის შესახვედრათ მოემზადებია. რამდენიმე წელს შემდეგ თურქების კორპუსის ერთმა უფროს-

¹⁾ Hist. de la Géorg., p. 266.

თავანმა, ბოლამ, რომელიც ცნობლია თავისი სისხლ-
გაუმაძღრობითი მოქმედებით ადარბადაგანსა და
სომხეთში, სადაც მან 80,000 კაცამდი დახოცა, — მი-
მართა საქართველოს და გარს შემოერთყა თფი-
ლისს. ბაგრატი მორჩილებით გამოცხადდა მასთან
და მის ჯარებთან დარჩა. აილო თფილისი თუ არა,
ბოლამ იმ საათშივე ბძანა სააკის ჩამოხჩობა¹⁾ და
შემდეგ ქალაქი დასწვა და მისი არემარეები ნაცარ-
ტუტათ აქცია. ხაზართა უკანასკნელ შემოსევას შემ-
დეგ საქართველოს ამგვარი საშინელი უბედურება
არ გამოუცთია; ხოლო, თუმცა პირდაპირ უცხო
ტომის მფლობელობაში იყო, მაგრამ ხანგრძლივ
მშვიდობიანობას ხელი უნდა შეეწყო მის მცხოვრებთა
ოჯახობრივი ყოფაცხოვრების აღდგენისათვის.

თეოდოსის, აფხაზეთის მეფეს, უნდოდა შეე-
ჩერებია ბოლას შემდგომი მოძრაობა, რომელიც,
შესაძლებელი იყო, მის საბძანებლისათვისაც საშიშა-
რი შექნილიყო, და ამიტომაც ქართლელთა მხარე
დაიჭირა, სურამის ქედი გადაიარა და ჯარიანათ
ქვერცხობის მახლობლათ დაბანაკდა. ბოლამ გა-
გზავნა მის წინააღმდეგ რაზმი თავისი თანაშემწის ზა-
ქარიასა და ბაგრატის წინამძღოლობით. თეოდო-
სი დამარცხდა და ღვალეთით უკან დაიწია.

ბოლამ მოახდინა რამდენიმე მოძრაობა ქართლ-
ში და განზრახვა ქონდა — მსეთს გადასულიყო;
მივიდა კიდევაც ჩართალეთსა და ცხაოტამდი, სა-

¹⁾ Asolic; l. II ch. 2.

დაც სამასი კაცი ამანათად აიყვანა; მაგრამ ამ დროს სომხეთის მართველმა აბულაბასმა და ბაგრატიძემ ბურამმა, რომელიც სომეხთ ბაგრატიონთა მომხრე შეიქნა, შეკრეს ერთმანეთში კავშირი და ოსებს შეუთვალეს — შეეკრათ გზა ბოლასათვის. ამათგან გამხნეებულმა ოსებმა გადასწყვიტეს — შეეწირათ ამანათები თვისი საერთო თავისუფლებისათვის: ყველანი აღიჭურვენ მტრის წინააღმდეგ და ერთს ვიწრო ხეობაში თავს დაესხენ მას. ღიღმა თოვლმა, რომელიც ამ დროს მოვიდა, კიდევ უფრო გაუძნელა მოძრაობა ბოლას ჯარებს. დასასრულ, დიდათ დაზიანებული ბოლა იძულებული შეიქნა ქართლიდან უკუქცეულიყო და წასულიყო არანს, საიდანაც, ბაბრიელ ღონაურის მართველობის დროს, ქახეთზე გაილაშქრა. ბაზაფხულზე ბოლას განზრახვა ქონდა — გაემეორებია ოსეთზე გალაშქრება, მაგრამ ამ დროს ხალიფამ მოტავაკელმა შეიტყო ხაზარების სალაშქროთ მზადება და უბძანა მას — თფილისში ემირათ ხალილის შვილი მუხამედი დაეყენებია და თვითონ კი სამარაღს დაბრუნებულიყო.

თუ მივიღებთ მხედველობაში, პირველი — იმას, რომ ქვერცხობთან ბრძოლაში ბოლას რაზმის წინააღმდეგ მოქმედებდა აფხაზეთის მეფე თეოდოსი, რომელიც 845 წელს მოკვდა, და, მეორე — რომ ქახეთზე მის გამოლაშქრების დროს ამ კუთხეს მართავდა ბაბრიელ ღონაური, რომელიც 861 წელს თავისი ძმის სამუელის ტახტის მემკვიდრე შეიქნა, —

მაშინ დავინახავთ, რომ ბოლას საქართველოში უბძანებლობია არა ნაკლებ თექვსმეტი წლისა, და უნდა ვიფიქროთ, მთელის ამ ხნის განმავლობაში ბაგრატის შესაბრალისი მეფობა ალბათ მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ ამ ბოროტმომქმედის უწყალო მინდობილობებს ასრულებდა. როცა ბოლა სახალიფოს სატახტო ქალაქში დაბრუნდა, თვით ხალიფა მოტავაკელი მისი ინტრიგებისა და მის ამხანაგთა ხანჯლის სხვერპლი შეიქნა.

რაკი საქართველო ბოლასაგან გათავისუფლდა, მთელისის ემირობა ისევ ძველებურ კალაპოტში ჩადგა. ხალიფის მოადგილეები ხალხისთვის არ ყოფილან იმდენათ სამძიმო, რამდენათაც მეფის თავმოყვარეობისათვის. მუხამედი, ისა და იბრაიმი, რომელთაც მოკლე ხანში გამოსცვალეს ერთმანეთი, უფრო იმ ინტრიგებს აქცევდენ ყურადღებას, რომელიც ხალიფების სასახლეში ხთებოდა და რომელზედაც დამოკიდებული იყო მათი ამბღლება თუ დაცემა, - ვიდრე საქართველოს.

876 წელს ბიორგი I-მა, აფხაზეთის მეფემ, ბაგრატ I-ის სიკვდილი რომ გაიგო, დაიჭირა ქართლი და იქ ერისთავათ დაყენა ერთი თავისი ძმის ღიმიტრის შვილთაგანი, ტინენი. ხოლო 877 წელს ბიორგიც მოკვდა, და თუმცა მისი ადგილი მაშინვე მისმა შვილმა იოანემ დაიჭირა, მაგრამ დედოფალს, იოანეს დედას, სურდა მოესპო ღიმიტრის შვილების ყოველგვარი გავლენა აფხაზეთის სამეფოს საქ-

მეგებზე, და ამიტომ ბძანა **ტინენის** დაჭერა და საპყრობილეში მოკვლა, ხოლო მის მცირეწლოვანი ძმის **ბაგრატის** — თავისი საბძანებლიდან გაყვანა და ზღვაში ჩაგდება. **მს** უკანასკნელი გადაარჩინეს ვილაცა უცნობმა კაცებმა და გემით **ქოსტანტინეპოლს** მიიყვანეს.

ხალხის სიმდიდრემ მშვიდობიანობის დროს ემირების მართველობაში ხელახლა იწყო აყვავება. ამ გარემოებამ და აგრეთვე **ქართლში** მეფის გავლენის შესუსტებამ გააძლიერა ზოგიერთი არისტოკრატიული გვარი, რომელნიც დღემდე არსებობენ საქართველოში. მათ შორის ცნობილი შეიქნენ **მრბელიანები**, **ლიპარიტის** მეოხებით, რომელიც იყო **თრიალეთის** მთავარი და **ქლდეკარის** ციხის დამაარსებელი ¹⁾. ამ თავადის გვარეულობის შთამომავლობა უუძველეს დროს ეკუთნის. როგორც გადმოცემა ამბობს, **მრბელიანების** მამამთავარი **ჩინეთის** ქვეყნიდან გამოსულა ²⁾ და საქართველოში დასახლებულა; ამავე გადმოცემით, მათ **ჯამბაკურიანებს** უწოდებენ, ვითომდა **ჯანეთის** ანუ **ჩინეთის** მცხოვრების **ბაკურის** სახელის მიზეზით. თუ ეს გადმოცემა მართალია, მაშინ **ჯამბაკურიანთა** მამამთავრის გამოსვლა ჩინეთთან იმ ხანებში უნდა მომხთარიყო, როცა იქიდან სახელოვანი მამგო

¹⁾ ქლდეკარი მდ. ალგეთის სათავესთან ძვეს.

²⁾ St. Martin: Mém. sur l'Armén., tom. 11 p. 15.

გამოიქცა, ¹⁾ ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-III საუკუნის ნახევარში, რადგან ისტორიაში არ არის ცნობილი სხვა არავითარი შესანიშნავი ემიგრაცია ჩინეთიდან. მაგრამ, თუ მოვიგონებთ, პირველი, ქართველთა ერთს უფრო საერთო ხალხურ გადმოცემას, რომელიც ამბობს, რომ ადგილობრივი აზნაურები იმ მაკედონელთაგან შთამომავლობენ, რომელნიც **წარნაოზის** მიერ **აზონის** დამარცხებას შემდეგ ამ ქვეყანაში დარჩენო, და მეორე, მაკედონიის ერთს მთაგორას რომ ძველათ სახელათ **მრბელუსი** ეწოდებოდა ²⁾, — უნებლიეთ უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს გვარი ამ მთაგორის მცხოვრებთაგან წარმომდგარა. ხოლო ჩვენ არ ვიკისრებთ — გამოვარკვიოთ უტყუარი ქეშმარიტება **მრბელიანთა** გვარის დასაწყისის შესახებ, მით უფრო, რომ ჩვენი ისტორიისათვის მხოლოდ იმის ცოდნაა საჭირო, თუ რა მონაწილეობას იღებდა შემდგომ ეს გვარეულობა საქართველოს ბედილბალში, და ამას კი ჩვენ ამ დროიდან თანდათანობით აღვნიშნავთ.

---

¹⁾ Ibid. p. 21—:8.

²⁾ Dict. univ. d'hist. et de géogr. éd. Bouillet, p. 1309.

IV

საქართველო დავით I-ისა და ადარნასე II-ის დროს.

(876-დან 923 წლამდე.)

დავითის ომი ნასირთან. — დავითის მემკვიდრეთ ხე-
ბა ადარნასე. — ნასირის დამარცხება და ქოსტანტინე-
პოლს გაქცევა. — აშოტი, სომეხთა მეფე, მფარველობას
უწევს ადარნასეს. — აფხაზეთის მეფის წულის ბაგრატი-
სა და ნასირის შეერთებული მოქმედება. — ბაგრატის
წარმატებანი. — სპინძის ომი და ნასირის სიკვდილი. —
ომი კახელებსა და აფხაზებთან. — სომეხთა მეფე სუმ-
ბატი ხელს უწყობს ადარნასეს. — სომხეთის საქმეები. —
აფშანის შემოსევა. — ადარნასეს გვირგვინის კურთხევა.
— საქართველოს მდგომარეობა. — აფხაზეთის მეფე ქო-
სტანტინე ომობს სუმბატისა და ადარნასეს წინააღმდეგ.
— მისი ტყვეთ წაყვანა. — ზავი და მისი გათავისუფლების
შედეგები. — სუმბატის დაღუპვა და სომხეთის აოხ-
რება. — აშოტ რკინის-კაცი. — სომეხთა კათალიკოზის
იოანეს მოსვლა ადარნასეს სასახლეში. — ადარნასეს მო-
გზაურობა ქოსტანტინეპოლს.

876 წელს ბაგრატის მემკვიდრეთ გახთა მისი
შვილი დავით I. ბაგრატის სიკოცხლის უკანასმნელ
დღეებში მისმა ძმამ ბურამმა უარი გააცხადა თავის
მამაპაპეულ სამკვიდროზე, გაუყო ის თავის შვილს,
ძმებსა და ცოლის ძმას, სომხეთის მართველს

აშოტს (რომელსაც მისცა აბოცი), და შედგა ბერათ. ტუმცა ის თავისი ნათესაეების ძლიერ მოყვარული იყო, მაგრამ მისმა შვილმა ნასირმა არ ისურვა — აღეარებია ღავითის უფლება ქართლზე, და არვიცით, ნასირი რისთვის უწყობდა ხელს აფხაზებს: იმისთვის, რომ იმათი შემწეობით ეს მაზრა თვითონ და ესაკუთრებია, თუ უნდოდა-დაემტკიცებია ის აფხაზეთის მეფის იოანესათვის. „ქართლის ცხოვრებიდან“ ჩანს აგრეთვე, ვინ დაიჭირა ამ დროს ქართლი, იოანემ თუ ღავითმა. ტუმცა ამ მატთანის ერთ ადგილას ნათქვამია, რომ იოანეს ბიძაშვილი ტინენი მართავდა ამ მხარეს შვიდი წლის განმავლობაში, მაგრამ ეს ან ანაქრონიზმია, ან ღავითი, რომელიც თავისი მამის სიკვდილს შემდეგ მხოლოდ ხუთ წელს ცოცხლობდა, არაოდეს არ ყოფილა თავისი პატარა სამეფოს მფლობელათ, არამედ მხოლოდ ცარიელი ტიტული უტარებია.

ღავითის უფლებათა დაცვას კისრულობდენ მისი სარდალი ლიპარიტ მრბელიანი და სომხეთის მართველი აშოტი, რომელიც დიდ აშოტათ არის წოდებული.

აშოტმა იწყო სომხეთის მართვა 856 წელს, თავისი მამის სუმბატის მოწამებრივ სიკვდილს შემდეგ. როცა ბოლა გაიწვიეს ამ ქვეყნიდან, მან მალე დაამშვიდა თავისი სამშობლო და ადგილობრივი თავადები არაბებს დაუმეგობრა. შოველწლიური ხარკის დაწესებით და ხაჯიფის სასახლეში თავთავის

დროზე მისი წარდგენით და საზოგადოთ თავისი ყოფაქცევით იმდენათ მოიგო აშოტმა ხალიფის გული, რომ ამ უკანასკნელმა ნება მისცა მას — ემართა სომხეთი ემირების სრულიად დაუკითხავათ და მხოლოდ ქალაქ ღვინში დარჩა სამხედრო მართველობა ახლომახლო მაზრების თვალყურის სადევნათ. აშოტის სამთავრო მდებარეობდა ძველი სომხეთის შუაგულში, არეზის ნაპირზე, და ის ხან შარსში ცხოვრობდა, ხან მრასავორში და ხან ანისში. მას უნდოდა — განემტკიცებია თავისი მშვიდობიანი კავშირი მეზობელ მთავრებთან და ამიტომ დაუნათესავდა საქართველოს, აფხაზეთის, ვასპურაკანისა და სხვა მხარეთა მეფეებს. ამგვარი დამოკიდებულობისა და კავშირის მეოხებით ის ხსენებულ მფლობელთა ყველა პოლიტიკურ საქმეში ერეოდა ¹⁾.

აშოტი გულმხურვალეთ მიემხრო ღავითს ნასირის წინააღმდეგ, რადგან სიმაართლე ღავითის მხარეზე იყო. 879 წელს მოკვდა აფხაზეთის მეფე იოანე — და ამ ვერაგმა თავადმა მოატყუა ღავითი თვალთმაქცური შერიგებით, 881 წელს იხელთა დრო და მოკლა იგი. ამ გარემოებამ კიდევ უფრო ძლიერათ ააღელვა ღავითის მეგობრები: მთელი შართლი, სომხები და ღვინისა და თფილისის არაბები შეერთდენ, ღავითის მემკვიდრეთ მისი შვილი ადარნასე II გამოაცხადეს და თავს დაესხენ ნასირს; თუმცა ეს უკა-

¹⁾ St.-Martin., Mèm. sur l' Arm., tom. 1, p. 349.

ნასკნელი ამ შემთხვევისთვის წინდაწინვე იყო მომზადებული, მაგრამ მაინც დამარცხდა, გამაგრება ველარსად მოახერხა და კონსტანტინეპოლს გაიქცა. აშოტი, როგორც ნათესავი, აღარნასეს მფარველი და ქართლში მშვიდობიანობის დამყარებელი შეიქნა.

ნასირი კონსტანტინეპოლშიც არ დაწყნარებულა, ის დაუახლოვდა აფხაზებისაგან განდევნილ ბაგრატს და მიიმხრო ის აფხაზთა მეფის წინააღმდეგ თვისი განდევნისათვის შურის საძიებლათ. ნასირმა შეადგინა ურთიერთის დახმარების პლანი და 887 წელს დაითანხმა ბიზანტიის კარი-მიეცა ბაგრატი-სათვის ჯარი და ფლოტი გასანაპირებლათ. იმ დროს აფხაზეთში იოანეს შვილი აღარნასე მეფობდა. ბაგრატმა ჩამოაგდო ის ტახტიდან და მოკლა, ტახტი დაიჭირა და აღარნასეს ქვრივი ცოლათ შეირთო, შემდეგ მოიწვია საბერძნეთიდან თვით ნასირი, მისცა ჯარი და ქართლზე გააღოშქრა.

თავდაპირველათ ის გაემართა სამცხეს და აიღო სიმაგრეები: ოძრხე, ჯვარის-ციხე და ლომსიანი; შემდეგ აფხაზეთიდან მოყვანილ ჯარებს შეუერთა სამცხის მცხოვრებლები და წინ გაწევას აპირებდა, მაგრამ აღარნასემ დაასწრო და ქართლელთა და სომეხთა ჯარებით შეხვდა მას სოფელ ასპინძასთან, სადაც ნასირი სასტიკ ბრძოლაში მოიკლა და მისი მოკავშირეები გაიქცენ.

ასე გათავდა ეს ომი, მაგრამ სისხლისღვრა

საქართველოში არ დასრულებულა. მალე ქართლი ყოველი მხრით შემოტეხილი შეიქნა. ქორეპისკოპოზის ბაბრიელ ღინაურის მონაცვალემ ზადლამ და აფხაზეთის მეფემ ბაგრატმა ისარგებლეს სომეხთა მეფის აშოტის სიკვდილით, რომელიც იმ დროს საქართველოს მშვიდობიანობის ერთადერთი მეთვალყურე იყო, და პირველმა დაიჭირა ბარდაბანის მაზრის ნაწილი, რომელიც ქართლს ეკუთნოდა ¹⁾, ხოლო მეორემ თვით ქართლი დაიპყრო. ზადლა მოკვდა 893 წელს, ბაგრატი კი 896-ს, მაგრამ მათი მონაცვალეები, ქორეპისკოპოზი ქვირიკე I და ქოსტანტინე — აფხაზი მტკიცეთ იცავდნ თავის წინამოადგილეთა დაპყრობის უფლებებს. სომხეთის მეფე სუმბატი, როგორც თავისი მამის აშოტის პოლიტიკის ერდგული მიმდევარი, ქართლს მიემხრო, მაგრამ აბუსადის შვილის, ადარბადაგანის ემირის აფშანის, სასაშიშრო განზრახვებმა შეიჩერია იგი ²⁾.

სუმბატის ძლიერებამ დააეჭვიანა აფშანი, რომელსაც ხალიფამ სომხეთის თვალყურის დევნება მიანდო. შველაზედ უფრო მას აწუხებდა სუმბატის კავშირი ქოსტანტინეპოლის კართან. 895 წელს აფშანმა აცნობა ხალიფას მოტადს სომხეთის მე-

¹⁾ ბარდაბანის მაზრა მდინარე ქუნის ორივე ნაპირზე მდებარეობს, და ზადლამ ალბათ ის ნაწილი დაიჭირა, რომელიც მარცხენა ნაპირზე მდებარეობდა.

²⁾ Mémoires sur L' Armén., t. II. p. 354.

ფის მფლობელობის განუწყვეტელი გავრცელება, — ამ მეფეს უკვე დაეპყრა ყველა დამოუკიდებელი ტომი, **თეოდოსიოპოლიდან** მოკიდებული **ძასპიის** ზღვამდი, — და სთხოვდა **სომხეთზე** გალაშქრების ნებას. **როცა** **სუმბატმა** ეს შეიტყო, თავისი სამშობლო მტრის დასახვედრათ მოამზადა და **აფშანთან** პატრიარქი **ბიორგი** გაგზავნა, რომ ერჩია — უარეყო თავისი განზრახვა; მაგრამ ემირმა მისი წინადადება არ მიიღო, შეესია **სომხეთს** და **ტოგასთან** ბრძოლაში, **არაჩატის** პროვინციაში, **სუმბატისაგან** დამარცხდა.

896 წელს ამავე მეფემ, ალბათ იმ მიზნით, რომ დაენახებია ხალიფასთვის თავისი გულმოდგინება, გაილაშქრა **მესოპოტამიას** აჯანყებული ემირის **ახმედის** წინააღმდეგ, მაგრამ ძლიერ დამარცხდა და არევედარევით უკუიქცა. **სუმბატის** ამ უბედურმა შემთხვევამ **აფშანს**, როგორც იყო, შეასრულებია მისი დიდი ხნის წადილი: ის ხელმეორეთ დაეცა აღმოსავლეთის **სომხეთს**, საოხრა იგი, გაიარა **აღბანია** და **საქართველოს** შეესია¹⁾.

ამ შემოსევის აწერის დროს „**ქართლის ცხოვრება**“ **აფშანს** **აბულ-ყასიმათ**, **აბუსაჯის** შვილათ იხსენიებს. **აფშანი** პირველათ **თფილისს** მოვიდა, რომელსაც ემირი **ჯათარი** მართავდა; აქიდან **მტკვრის** მარცხენა ნაპირს გადავიდა და **უჯარმოს** გარშემო

1) St. Martin, Mém. sur l'Armén., t. I p. 353.

ერტყა. **წმ.** ნინოს მოღვაწეობათა და **ვახტანგ ზორ-**
გასლანის დროთა მოგონებით გაბრწყინვებული—
ეს კუთხე ამ დროს პაწია გამაგრებულ სოფელს
წარმოადგენდა; სამასი კაცი იცავდა მას ისეთი გმი-
რობით, რომ მრავალრიცხოვანი მტერი მის აღებას
დიდ ღვაწლათ სთვლიდა; ამიტომაც ამ სოფლის
დამარცხებამ **ბოჭორმის** გარნიზონს მტრის მოსვლა-
მდი მიატოვებიჲ მაგარი ციხე და გაფანტა იგი. **ჭვირი-**
კე I-ს იმედი აღარ ქონდა, რომ **ათჴანს** წარმატე-
ბით გაუძკლავდებოდა, და ამიტომ გამოცხადდა
მასთან და სრულიად დაემორჩილა. **ჭახეთი** რომ
დაიპყრო, **ათჴანმა** გაიარა **ქართლი** **მტკვრის** მარც-
ხენა ნაპირით და **სამცხეს** შევიდა, აქიდან გადა-
ვიდა **ჯავახეთს** და **თმოგვის** ციხეს გარშემოერტყა,
მაგრამ ვერ აიღო; **თმოგვის** გარშემორტყმას თავი
დაანება და **ჭველს** შემოარტყა ალყა. ამ სიმაგ-
რის თავგამეტებულმა დაცვამ, მის აღებას შემდეგ,
განოიწვია გმირის **ზობრონის** მოწამებრივი სიკვდილი.
ათჴანმა აქ გაიგო, რომ **სუმბატის** ოჯახობა
შარსში იმალებოდა, და გაეშურა იქით, გარშემო-
ერტყა ამ ქალაქს, დაატყვევა **სუმბატის** ცოლი და
ყველა მისი ნათესაფი ქალი და ტყვეებიანათ და
აუარებელ განძიანათ **ღვინს** დაბრუნდა. ამ უბე-
დური გარემოების მიზეზით **სუმბატმა** ზავი ითხოვა
და ტყვე-ქალების გასათავისუფლებლათ **ათჴანს** ამა-
ნათად თავისი უფროსი შვილი და ძმისწული მი-
აწოდა. **ათჴანმა** ამას გარდა მოსთხოვა მას—მიეცა

ცოლათ თავისი ძმისწული, რის უარც სუმბატს ამისთანა მდგომარეობაში არ შეეძლო ¹⁾).

ამ გულსატკენი ზავის შთაბეჭდილების რამდენათმე შესამცირებლათ სუმბატმა მიიწვია თავის სატახტო ქალაქში თვისი ნათესავი, ქართველთა მეფე ადარნასე, და დიდი ზემით დაადგა მას გვირგვინი. ამ ღავირგვინებჲს სრულიადაც არ გაუუმჯობესებია ადარნასეს მდგომარეობა. მტკვრის მთელი მარცხენა ნაპირი, სურამიდან მოკიდებული ოფილისამდი, აფხაზების მფლობელობაში რჩებოდა; ოფილისს ემირი ჯათარი მართავდა, ძახეთს — ძვირიკე I, ადარნასეს კი რჩებოდა მტკვრის მარჯვენა ნაპირი, სომხეთის საზღვრებამდი ²⁾), სამცხე და ძლარჯეთი; მაგრამ ამ ორი მაზრის უმეტეს ნაწილს მართავდენ ქართველთა ბაგრატიონთა მეორე შტოს მოშულარი წევრები, რომელნიც ნემკვიდრეობით მფლობელ ბაგრატიონთა მზგავსათ კურატ-პალატებათ იწოდებოდენ.

სუმბატისაგან ადარნასესადმი ამ თანაგრძნობის გამოცხადებამ სომხეთს ახალი შფოთი მიაყენა. მს თანაგრძნობა ადგილობრივ თავადთა უმეტეს ნაწილს არ მოეწონა და ასტყდენ სუმბატის წინააღმდეგ. მათ აუხსნეს აფშანს ეს საქციელი, როგორც სუმბატის ახალი წამოდავება ხალიფის უფლებათა შესახებ, რომელსაც ერთადერთს შეეძლო

¹⁾ Ibid.

²⁾ Ibid. p. 355.

სამეფო გვირგვინების ბოძება. სუმბატი იძულებული შეიქნა — ხელახლა მომზადებულიყო აფშანის თავდასხმის უკუსაქცევათ; მაგრამ აფშანი მალე მოკვდა და მის მაგიერათ 901 წელს ადარბადაგანის მართველის წოდება მიიღო მისმა ძმამ იუსუფმა, აბუ-საადის შვილმა.

ღრმა სიჩუმე, რომელიც ამას შემდეგ საქართველოსა და სომხეთში დამყარდა, 904 წელში დაირღვა სუმბატის საბძანებელში, ალბათ აბოცს, აფხაზეთის მეფის ქოსტანტინეს შესევით. ადარნასემ სუმბატის მხარე დაიჭირა და შეერთებული ჯარებით ისინი მიუხტენ ქოსტანტინეს, დაამარცხეს იგი და ტყვეთ წაიყვანეს. მაგრამ მალე სუმბატმა დიდსულოვნობით გაათავისუფლა ქოსტანტინე და ამით საუკუნოთ წრფელათ მოინადირა მისი გული. ადარნასეს არ მოეწონა ეს გარემოება: ის მოწმე იყო იმ უპირატესობისა, რომელსაც ამ პატიმარს სომხეთის კარზე მის წინაშე ანიჭებდენ, და შეურაცხყოფილი დაბრუნდა ქართლს. ასე მოგვითხრობენ სომეხთა მემისტორიენი ჩვენი ფიქრით ადარნასე თავისთავს შეურაცხყოფილათ იმით კი არ იგრძნობდა, რომ სასახლეში დატყვევებულ მეფეს პატივისცემით მოეპყრენ, არამედ მით, რომ უფლება ქონდა, როგორც გამარჯვების მონაწილეს, ქოსტანტინეს გათავილსუფლების პირობათა შედგენაში მიეღო მონაწილეობა; ამ პირობებში ის ალბათ შეიტანდა, რომ ქოსტანტინესთვის ქართლის ის ნაწილი დაებრუნებიათ, რომე-

ლიც აფხაზებმა დაიჭირეს; მაგრამ ამ უფლებაზე ხელი ააღებინეს — და შეურაცხყოფაც, უეჭველია, ამაში მდგომარეობდა. მან მიიმხრო სომხეთის თავადნი, რომელნიც სუმბატს ესაყვედურებოდენ, და მათი შემწეობით 907 წელს საკმაოდ დიდი ჯარი შეკრიბა და სუმბატს თავდასხმას უქადიდა: მაგრამ უკანასკნელმა დაასწრო ადარნასეს, დაამარცხა ის და აიძულა — ზავი ეთხოვა იმ პირობით, რომ გაეცა სომხეთის ყველა თავადი, რომელნიც მას ებრძოდენ¹⁾.

ამ წარმატებით გატაცებულმა სუმბატმა გამოუცხადა ომი ადარბადაგანის ემირს იუსუფს, რომელიც ხალიფის მოკტათას ბატონობას გადაუდგა. ეს ომი ვაგძელდა 914 წლამდე ისე, რომ ხან ერთი მხარე იმარჯვებდა და ხან მეორე. ბოლოს იუსუფმა დასძლია სუმბატი და აიძულა იგი ჩაკეტილიყო მრანდშალის ციხეში. მალე ეს ციხე აიღეს არაბებმა და სუმბატი ტყვეთ ჩაუვარდა იუსუფს, რომელმაც მიიყვანა ის ტოვანს და მისი ცოლშვილისა და მთელი ქალაქის თვალწინ ჩამოახჩო.

სუმბატის სიკვდილს შემდეგ სომხეთი საშინლათ ააოხრეს ცეცხლითა და მახვილით, ადგილობრივი ყველა თავადი შებორკეს ჯაჭვებით და სამუდამო მონობა მიუსაჯეს; ურიცხვი ქრისტიანი თავისი რჯულის მტკიცეთ დაცვისათვის გასწყვიტეს, ქალაქები და სოფლები დაანგრიეს, და რაც არაბებს გადაჩჩათ

¹⁾ Ibid. p. 357.

ნანგრევებში, ქურთებმა, აფხაზებმა, მთიელებმა და ბერძნებმა დაიტაცეს. შინც ხმაღს გადარჩა, ის შიმშილით იღუპებოდა¹⁾).

სომხეთი რომ ამგვარ მდგომარეობაში იყო, 915 წ. სუმბატის შვილმა აშოტმა, რკინის კაცათწოდებულმა, შეკრიბა ექვსასი თავზე ხელაღებული კაცი, გამოცხადდა ადარნასესთან და სთხოვა მას სომხეთის მეფეთ აღიარებია იგი. ადარნასემ და აფხაზეთის მეფემ დააღვეს მას გვირგვინი და მისცეს შემწეობა იმ უშიშარსა და უღმობელ ომში, რომელიც მან არაბებს გამოუცხადდა. აშოტმა იწყო მათი ცემა — ჟღერა ყოველგან, სადაც კი ხედავდა მათ: ოფილისთან, პაკრევანში, შირაქში, ბუქარში, ტაშირის მაზრაში, ალასდევსა და არჯარუნში; მაგრამ, ყველა ამის მიუხედავად, მან ვერ შესძლო სომხეთში მეფობა და უფრო პარტიზანს გავდა, ვიდრე მეფეს. 920 წელს სომეხთა კათალიკოზმა იოანე VI-მ, თავისი სამშობლოს საშიშარი სანახაობით იძულებულმა, დასტოვა თავისი სამყოფი ადგილი და გამოცხადდა ადარნასეს სასახლეში სომხეთისათვის შემწეობის სათხოვნელათ; მაგრამ ადარნასე თვითონაც შევიწროებულ მდგომარეობაში იყო და ფიქრობდა მოსტანტინებოლს გამგზავრებას იმავე მიზნით თავისი სამეფოსათვის, როგორითაც მასთან სომეხთა კათალიკოზი მოვიდა.

1) Ibid. p. 360.

ლებო, აღმოსავლეთის იმპერიის ისტორიაში, ადარნასეს მოგზაურობის შესახებ ამბობს; საქართველოს მეფეები უფრო იმპერიის მოკავშირე იყვნენ, და ეს მფლობელნი, რომელნიც თავის წინაპრებზე ნაკლებათ ამაყი იყვნენ, გადააქციეს ვასალებათ და თანვე მემკვიდრეობით უბოძეს კურატპალატის ხარისხიო. მრთი მათგანი, რომელიც 922 წელს მეფობდა, კონსტანტინეპოლს მივიდა, და იმპერატორი რომანი ეცადა—პატივისცემით მიეღო ის და იმპერიის მთელი დიდება მის წინ გამოეჩინა. მშვენიერათ მორთეს დიდი მოედანი, რომელზედაც უნდა გაეარა მის ეტლს; აქიდან წაიყვანეს წმ. სოფიოს საკრებულო ტაძარში, რომლის შიგნითა ნაწილიც დიდებულათ იყო შეჩითული; დაშვენებული საუკეთესო სურათებით და ამ მდიდარი ტაძრის ყველა საუნჯით, რომელიც ოქროთი და პათოსანი თვლებით იყო მოკაზმულიო. შეფეზარბაროსი დააბრმავა ამ საუცხოო შეხედულებამ, რომელმაც კიდევ უფრო აამაღლა ამ შენობის სიმშვენიერე და საკვირველი სიდიადე, ასე რომ წამოიძახა: „მს არის უმაღლესი არსების სახლიო!“ მან შეადარა ეს ბრწყინვალე სიმდიდრე თავისი ქვეყნის სიღარიბეს და ამით შეადგინა იმპერიის სიძლიერეზე თავისი აზრი და ფიქრშიც არ მოსვლია მისი სისუსტეო¹⁾.

სამწუხაროთ, ლებო არც ამ მოგზაურობის

¹⁾ Histoire du Bas-Empire, tom XL, p. 428.

მიზანს გვიხსნის და არც იმას, თუ რა სარგებლობა მოუტანა მოგზაურობამ ადარნასეს და მის სამშობლოს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ მოგზაურობას სრულიად უსარგებლოთ ჩაუვლია, იმიტომ რომ ქართველთ მატრიანეები იმას სულაც არ იხსენიებს. აკადემიკოსი ბროსე ამ ფაქტს ქართველთა მეფეს კი არა, სომეხთ მეფეს მიაწერს; მაგრამ ძნელი დასაჯერებელია, რომ ბერძენთა თანამედროვე მემატრიანეებს არ სცოდნოდესთ განსხვავება სომხეთსა და საქართველოს შორის—და ისიც, თუ ვის მიეგებენ მართლმადიდებელ საკრებულო ტაძარში.

ადარნასე მოკვდა 923 წელს.

V.

ბერძენი ადარნასე II-ის სიკვდილიდან ქართლისა და აფხაზეთის სამეფოების შეერთებამდე.

ქართლში სუმბატ I-ისა და აფხაზეთში ბიორგი II-ის მეფობა.—ბიორგი იფლობს ჩრდილოეთ ქართლს.—ბატონიშვილის აოსტანტინეს აჯანყება ბიორგის წინააღმდეგ.—უფლის-ცხის გარშემორტყმა.—აოსტანტინეს დაღუპვა.—ბიორგის მოქმედებანი ქახეთის მფლობელის ჭვირიკე II-ის წინააღმდეგ.—ლეონ III ბიორგის მონაცვალებით ხდება.—აფხაზეთის სამეფოს საქმეები.—თორნიკეს ვაჟკაცობანი.—ჭვირიკეს განზრახულებანი.—იოანე მარუშიძე, ლავით კურატპალატი;—ზურგენი და ბაგრატ III.—ქართლისა და აფხაზეთის სამეფოების შეერთება.

ადარნასეს სიკვდილს შემდეგ ქართლის ტახტზე ავიდა მისი შვილი სუმბატ I. ამის მართველო-

ბის დასაწყისში აფხაზეთის მეფე ბიორგი II, კოსტანტინე I-ის შვილი და მონაცვალე (კოსტანტინე I გადაიკვალა 921 წელში), შევარდა ქართლს და იმის მეფე დააყენა თავისი შვილი კოსტანტინე; მაგრამ სუმბატი ტახტზე დარჩა — და როგორც მამა-მისს, ისე მასაც ეჭირა შემდეგი მახრები: სამცხე, ტაო, ჯავახეთი, თრიალეთი, სამშვილდე, ხუნანის საერისთაო, ბარდაბანის ნაწილი, ქლარჯეთი, სომხეთი და შიდა — ქართლი¹⁾. აქიდან ჩანს, რომ მტკვრის მარცხენა ნაპირი, რომელიც აფხაზებს ეჭირათ აფხაზეთის მეფის კოსტანტინე I-ის სიკვდილიდან მოკიდებული თითქმის ადარნასეს სიკვდილამდე (921 დან 923 წლამდე), ამ უკანასკნელს წაურთმევია აფხაზებისათვის, და რომ ბიორგი II ქართლს მისთვის შეესია, რომ აფხაზეთის სამეფო აღედგინა იმ საზღვრებში, რომელშიც იყო მისი მამის დროს. ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ კოსტანტინეს სიკვდილს შემდეგ აფხაზეთი შეშფოთდა ბიორგისა და მისი ძმის ბაგრატის ურთერთშორისი ომით ტახტის დაფლობისათვის, და ამ სამეფოს დარღვევაც მოელოდა, ბაგრატი რომ მალე არ მომკვდარიყო.

ბატონიშვილმა კოსტანტინემ თავისი წილ-

1) ქართლი არის საქართველოს ნაწილი; შიდა-ქართლი არის ქართლის შიგნითა ნაწილი, რომელიც იმერეთსა და ქახეთს შუა მდებარეობს და რომელსაც უფრო ხშირათ მართა ქართლს უწოდებენ.

ხთომილის მართვის დროს სამი წლის განმავლობაში ქართლელების მხრით წრფელი სიყვარული დამსახურა და ზოგიერთმა სამხედრო წარმატებამ ტაოსა და მასპურაკანის მფლობელთა წინააღმდეგ¹⁾ იმდენათ გაიტაცა, რომ 926 წელს განიზრახა — მოეშორებია ქართლი აფხაზეთის სამეფოსათვის. ბიორგის პირველათ არ სჯეროდა ეს, მაგრამ დარწმუნდა თუ არა, მაშინვე შეკრიბა მრავალრიცხოვანი ჯარები აფხაზებისა, კახელებისა და ზოგიერთი სხვა მეზობელი ხალხებისაგან და ქართლზე გაილაშქრა. ბატონიშვილმა შულისციხეში შევიდა და აფხაზთა მრავალრიცხოვანობას წინ დაუყენა ადგილობრივი სიმაგრეები. მარშემორტყმა დიდხანს გაგძელდა ისე, რომ არავითარი წარმატება არ ქონია და სისხლი უოველ ღღეს იღვრებოდა. ბოლოს ბიორგიმ ხერხი იწმარა: შეადგინა დეპუტაცია და მიუგზავნა პოსტანტინეს, ვითომდა ჯარი უთვლიდა მას: „მოუთმენელათ მოველით შენს მოსვლას ჩვენს ბანაკში. რომ მამა-შენი ჩამოვაგდოთ ტახტიდან და შენ ადგიაროთ მეფეთო“. წინდაუხედავმა პოსტანტინემ დაიჯერა დეპუტაციის სიტყვები და, ქართლის თავად-აზნაურობის ყველა წინააღმდეგის რჩევის მიუხედავათ, ის და მასთან რამდენიმე ჯარის-კაცი დასხდენ ტივზე და მტრის ბანაკისაკენ გასცურეს. მაგრამ ტივი თავ-

1) ვგონებ ლეობ ამ წარმატებას იხსენიებს XIII ტომში, 447 გვ.

თხელზე გაჩერდა და დილას, ორივე მხრის თვალწინ, აფხაზები ჩაცვინდენ წყალში ქოსტანტინეს დასაქვრათ. რაკი დარწმუნდა, რომ მოვტყუედიო, ქოსტანტინე თავისი ამხანაგებთანა თ გადავარდა წყალში და ნაპირზე დაიმალა. მალე ის იპოვეს ერთ გამოქვაბულში და მიიყვანეს მამა-მისთან; ზიორგიმ მიუსაჯა მას წამება და სიკვდილი.

იმის მაგიერათ ზიორგიმ დანიშნა ქართლში თავისი ორე შვილი ლეონი, მაგრამ მეფის ხარისხით კი არა, არამედ ერისთავის სახელწოდებით; რა იყო ხარისხის დამცირების ზიზვეზი — არ არის ცნობილი.

929 წელს ქახეთში, ძვირაკე II-ის მართველობის დასაწყისში (ეს იყო 918 წელს გადაცვლილის ძვირაკე I-ის შვილიშვილი და 929 წელს გადაცვლილის შადლას შვილი) აჯანყდენ გარდაბანლები და ზიორგი მოიწვიეს კახელების წინააღმდეგ. პატივის მოყვარებამ გამოაცხადებია მას თანხმობა; ის მივიდა ქახეთს და მისი ნაწილი ნაცარტუტათ აქცია. მაგრამ საბოლოოთ არ გადაუწყვეტია ქორებისკოპოზთა დამოკიდებულებისაგან გარდაბანელთა გათავისუფლების საქმე, ისე დაბრუნდა საზამთროთ ბტენს და აქ იწყო მზადება ახალი ლაშქრობისათვის. მშიშარასა და ულონისძიებო ძვირაკეს იმედი არ ქონდა წარმატებით მასთან შებრძოლებისათვის და ამიტომაც მორჩილებით გამოცხადდა მის წინაშე; მაგრამ რამდენიმე ხანს შემდეგ

გაქცევა განიზრახა.

როცა ეს ბიორგიმ შეიტყო, დაატუსაღა იგი და ზვითონ ქახეთს გაემართა. ძვირიკეს ძმა წინ მიეგება მას და დაანება უჯარმა და რამდენიმე სხვა ციხე-სიმაგრე; დაუმორჩილებელი რჩებოდა მხოლოდ ოთხი ციხე: ბოჭორმის, ნახჭევანის, ლოწობანისა და მარანის.

უკანასკნელი ორი ციხე ეკუთნოდათ ძმებს იოანესა და ხახო არეიძეებს; პირველი ამათგანი ისე დამორჩილდა, რომ მაინცადამაინც არაფერი წინააღმდეგობა ვაუწევია, ხოლო მარანი დიდხანს გამაგრდა და ბიორგი მოთმინებიდან გამოიყვანა; ბოლოს ისიც აიღეს და ხახო ჯიქეთს გადაასახლეს. ამგვარივე ხვედრის მოლოდინში უნდა ყოფილიყვენ დანარჩენი ციხეების მფლობელებიც, და ბიორგიმ მიყო ხელი ნახჭევანის გარშემორტყმას თუ არა, ძვირიკემ აცნობა მას, რომ ხელს ვიღებ ქახეთზე შენს სასარგებლოთ — იმ პირობით, რომ არ დამაპატიმრო და ზამთრის გასატარებლათ მომცე ბოჭორმის ციხეო; ამასთანავე პირდებოდა, რომ გაზაფხულზე გადავესახლები ქახეთიდანო. ბატონიშვილი ლეონი ამის წინააღმდეგი იყო, მაგრამ, ყველა მისი რჩევის მიუხედავათ, ბიორგი დათანხმდა ძვირიკეს თხოვნაზე და ატეხაზეთს დაბრუნდა. ამას შემდეგ გავიდა დიდი ხანი, მაგრამ ძვირიკე ქახეთს არ შორდებოდა. ქართლის ძლიერამოსილი თავადაზნაურობისაგან მხარგამაგრებულმა — უარი გააცხადა.

მან ტახტის უარყოფაზე, რომელიც მისი ლეიტენანტი მდგომარეობით იყო გამოწვეული, და განდევნა აფხაზი ყველა ციხიდან, რომელიც მათ ეჭირათ.

ამ ამბის შეტყობამ ისე შეაწუხა ბიორგი, რომ ის აფათ გახდა, — და ძვირიკეს დასასჯელათ ლეონის წინამძღოლობით გაგზავნა ჯარები. მივიდა ლეონი ძახეთს თუ არა, ცნობა მიიღო, რომ ბიორგი გადაცვლილიყო ბატონიშვილი აფხაზეთს დაბრუნდა, ავიდა ტახტზე ლეონ III-ის სახელით და ძვირიკესთან ზავი შეკრა იმ პირობით, რომ ძახეთს მის განკარგულებაში სტოვებდა.

ეს იყო 955 წელს.

ამ გარემოებათა აწერის დროს ჩვენ ქართულმატიანეთა გარდა სხვა წყაროები არა გვქონია. სომეხთა ისტორია მოგვითხრობს რამდენიმე ომის შესახებ, რომელიც სომეხებს გადაუხებიათ აფხაზეთის მეფის წინააღმდეგ და რომელშიც გამარჯვება თითქმის ყოველთვის მათ დარჩენიათ, მაგრამ რამდენათ სამართლიანია ეს ცნობა, ჩვენ არ შეგვიძლია ამის შესახებ არაფრის თქმა. „ქართლის — ცხოვრება“ ბიორგის გვიხატავს მშვენიერი სულისა და გარეგანი შეხედულობის მექონე კაცათ, რომ ის ყოფილა ჭკვიანი, საქმის მოყვარე, სიმართლის სასტიკი და მცველი, ქვრივთა და ობოლთ მოწყალე. მათიანე ამბობს, რომ ბიორგიმ მრავალი ეკლესია ააშენაო, მაგრამ სახელდობ რომელი ეკლესიები, ამას არ

იხსენიებს.

აგრეთვე ვერაფერი ვიპოვეთ ჩვენ ვერც ადგილობრივსა და ვერც უცხო მატრიანებში სუმბატისა და სამხრეთი ქართლის სვებედის შესახებ; მხოლოდ ეს ვიცით, რომ სუმბატი მოკვდა 958 წელს და მის მემკვიდრეთ დაჯდა შვილი მისი ბაგრატ II—რეგვენი.

ლეონ III-მ იმეფა სულ ორ წელს, ეომა ქორეპისკოპოზს ძვირიკეს და მოკვდა 957 წელს უშვილოთ. მის სიკვდილს შემდეგ აფხაზეთის ტახტზე ავიდა მისი ძმა ღიმიტრი. ბიორგი II-ეს, ლეონსა და ღიმიტრის გარდა, ყავდა კიდევ შვილი, სახელათ თევდოსი, რომელიც გაგზავნილი იყო პოსტანტინებოლს— ვითომდა აღსაზღვლათ, ნამდვილათ კი ქიშპობის მოსასპობათ, რომელიც მის სიკვდილს შემდეგ მოსალოდნელი იყო ძმებს შორის. ბიორგის აღბათ ქონდა ამ შიშის მიზეზები. მისი შიში მაშინვე დამტკიცდა, რაკი თევდოსიმ გაიგო ღიმიტრის ასვლა ტახტზე. ის მივიდა სამცხეს და იწყო ძმის თავდასხმისათვის მზადება, მაგრამ ღიმიტრის ჯარებმა დაამარცხეს იგი და აიძულეს— გაქცეულიყო ქართლს და მიემართა ერთის ძლიერი ფეოდალის, ადარნასე ძელელის, მფარველობისათვის. ბამარჯვებულნი დაედევნენ მას უკან, თევდოსი ჩაეკეტა ძამის ციხეში, რომელიც სამი თვის გარშემორტყმას შემდეგ დამორჩილდა მხოლოდ იმპერატორს, რომ ბატონიშვილი უვნებლათ გაეშვათ.

ამ ეპოქას ეკუთნის ქართველთა სახელოვანი ღვაწლი, რომელიც მათ თავის სამშობლოს გარეთ ჩაიდინეს. 976 წელში იმპერიის აღმოსავლეთის მაზრების მართველმა, ბარდა სკლეროსმა, მოინდომა უმაღლესი ხელმწიფების ხელში ჩაგდება, წინააღუდგა მასილ II-ს და სწრაფი წარმატებით ქოსტანტინეპოლის კარს უკიდურესი საშიშროება მიაყენა, როცა მასილის საუკეთესო სარდლები დაამარცხეს, ჯარები დახოცეს და მრავალი ქალაქი ააოხრეს. — იმპერატორმა შემწეობისათვის საქართველოს მიმართა. მის მიერ მინაწერი წერილები ქოსტანტინეპოლიდან გაატანეს ათონის მონასტრის ერთ ბერს, ქართველთ აზნაურთა შთამომავლობისას, თორნიკეს. თორნიკე გამოცხადდა ტაო-ძლარჯეთის მთავართან, ლავით-კურატპალატთან, რომელიც ბაგრატიონთა უმცროსი შტოს ერთი წევრთაგანი იყო, და გამოუცხადა, თუ რა დიდათ სასარგებლო იქნებოდა მისთვის ის გარემოება, რომ იმპერატორი აძლევდა მას სამუდამოთ ბერძენთა მიწების ნაწილს, და დაარწმუნა, რომ აუცილებლათ საჭირო იყო გაეგზავნა იმპერიისთვის დასახმარებლათ თორმეტი ათასი კაცი. თვითონ თორნიკემ იკისრა ქართველთა ლაშქრის უფროსობა, შეუერთა იგი იმპერატორის ჯარის გადანარჩენთ და მცირე აზიაში მტრის საძებრათ გაემართა; ის გაჩერდა ვაკეზე, რომელსაც რწყავს მდინარე ლალისი და რომელიც გამოსადეგი იყო ცხენოსანთა ჯარის სამოქმედოთ სკლე-

როსმა თავისი მხრით აღიბის ემირს საჩუქრები გაუგზავნა და შემწეობა სთხოვა. მაგრამ ემირის ჯარებმა დააგვიანეს და სკლოეროსი ისე დამარცხდა, რომ მან და მასთან სამასმა მხედარმა გაქცევით ძლივს უშველეს თავს. ბამარჯვებულებმა დიდძალი ალაფი გაიყვეს. მართველთა ამ გამარჯვების წყალობით დამშვიდდა საბერძნეთის იმპერია, ხოლო მათი კეთილმოწყობების მეოხებით გამშვენებულა ათონის მთაზე ივერიის მონასტერი და საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის ნაწილში აშენდა მრავალი ეკლესია, რომელიც შესანიშნავია ხუროთმოძღვრებით და სამკაულთა სიმდიდრით ¹⁾).

თევდოსი ძამთან დამარცხებას შემდეგაც არ ანებებდა თავს აფხაზეთის ტახტის ძიებას. მან ჯერ საქართველოს სამხრეთ დასავლეთის ნაწილის მაზრების სხვადასხვა მთავარს მიმართა, მაგრამ, რადგან მათ შორის სრული თანაგრძნობა ვერ დაინახა, ძახეთს გაემართა და იქ მოიპოვა უფრო საიმედო დახმარება. ღიმიტრი ერიდებოდა ომს, რომლის წარმატებაც საეჭვო იყო; მას იმედი ჰქონდა, რომ თევდოსის სხვა გზითაც გაუსწორებდა ანგარიშს, და ამიტომ ძვირიკე II-ს კაცი გაუგზავნა და სთხოვა ჩამდგარიყო შუაში და მოერიგებია ისინი. ძვირიკემ ორივე ძმას მოსთხოვა — დაევიწყებიათ უწინ-

1) „ქართლის ცხოვრებას“, ლებოსა და ჩამჩიანს გარდა ამ გარემოებას მოწმობენ აგრეთვე საფარის ტაძრის წარწერანი და ათონის მთის ივერიის მონასტრის მატეიანეები.

დელი მტრობა და ერთად ესარგებლებიან თავისი მამის ბიორგის სამკვიდრო მამულებით.

ორივე მხარემ მტკიცეთ შეფიცა ერთმანეთს მცხეთის ტაძარში, სადაც შეკრებილი იყვნენ დიმიტრი, ტევდოსი, ჭვირიკე და იმ დროის ყველა ადგილობრივი დიდებული. შერიგდენ თუ არა, ორივე ძმა ატხაზეთს წავიდა. მაგრამ დიმიტრიმ მალე დაარღვია ფიცი: მან დააჭურია ტევდოსი, თვალები დააწვევია მისთვის და საკანში ჩააგდებია. ამ უღვთომა და უღმობელმა მოქმედებამ ყველა ააღელვა და ყველა მოაშორა დიმიტრის. 979 წელს ატხაზებმა ჩამოაგდეს იგი ტახტიდან, და რადგან მისი შვილი, როგორც სუსტი ნიჭის პატრონი, ტახტის ღირსი არ იყო, ბრმა ტევდოსი საპყრობილიდან გამოიყვანეს და თავის მეფეთ აღიარეს.

ამასობაში ჭვირიკემ, რომელსაც გულში თავისი განზრახვები ქონდა, ქართლზე გაილაშქრა და შთლისციხეს ალყა შემოარტყა. მაშინ ქართლის ერთმა თავადთაგანმა, იოანე მარუშიძემ, რომელსაც არ უნდოდა, რომ ეს მხარე მუდამ სხვის ნებაყოფლობის საგნათ გამხთარიყო, წინადადება მისცა ღავით-კურატპალატს, მაშინდელი დროის ცნობილ გმირს, მოსულიყო ჯარებიანათ და დაეჭირა იგი ან მიეცა ბურგენ-კურატპალატის შვილისათვის, სუსტი ჭკუის მეფის ბაგრატ-რეგვენის შვილიშვილის ბაგრატისათვის. ღავითმა მიიღო იოანე მარუშიძის წინადადება და, რადგან უშვილო იყო, 980 წელს

იშვილა ბაგრატი, შემდეგ ქართლს შევიდა, გაამეფა ძვირიკე და ტახტზე თავისი შვილობილი აიყვანა, მაგრამ ამასთანავე არ ჩამოურთმევია მეფის ხარისხი ბაგრატ-რეგვენისათვის, რომელიც ამას შემდეგ, როგორც წინათაც, სრულიად უსაქმოთ იჯდა.

ქართლის ახალმა მართველმა თავი იჩინა ბაგრატი III-ის სახელით. ეს არჩევანი ფრიად საკეთილდღეო შეიქნა საქართველოს სამეფოს აღდგენისათვის. როგორც აფხაზეთის მეფის, უშვილო თედოსის, დისწული, ის ითვლებოდა მისი ტახტის ერთადერთ კანონიერ მემკვიდრეთ. მისი ჭკუა და მოქმედება, რაიცა მან შემდეგში გამოიჩინა, და მასთანვე ქართლის მეფის მემკვიდრეს ბურგენტან და ღვით-კურატპალატთან მისი ურთიერთობა, — პირველთან — როგორც კვიდრ მამასთან, და მეორესთან — როგორც მაშვილებელთან, — სრულიად უზრუნველყოფდენ საქართველოს ბედობას. ამ სამმა პირმა, საერთო ინტერესებით შეერთებულმა, ერთობით მოქმედება იწყო. ამასთანავე დროც ძალიან უწყობდა ხელს ამ კავშირს.

სისწრაფით აღმოცენებულმა არაბთა ბატონობამ თავისი დაცემის ნიშანი მაშინ გამოიჩინა, როცა ის თავისი ძლევამოსილობითა და ღიდებით ჯერ კიდევ უმაღლეს ხარისხზე იდგა. ეს ნიშნები გამოჩნდა სახელოვანი ჰარუნალრაშიდის სიკვდილის ცოტა ხანს შემდეგ მის მონაცვალებათა შორის ურთერთ შორის ომიბში და მერე შეუწყვეტლათ თან-

დათან ფეხს იკიდებდა და ძლიერდებოდა, ასე რომ მე X საუკუნეში არაბთა ბატონობამ სისწრაფით მიაწია სრულ დამხობამდი ხალიფების წინააღმდეგ სხვადასხვა მხრის ემირთა აჯანყებებმა წაართვა მათ საშვალეობა — დაეცვათ ფრიად ვრცელი სახელმწიფოს ნაწილებში უწინდელი კავშირი, და უშორესი ნაწილები, როგორც, მაგალიდად, **თფილისის** საემირო, ცენტრალური ხელმწიფების მხრით უყურადღებოთ და უმწეოთ მიტოვებ ული იყო. ამიტომაც **თფილისის** ემირებს აღარ ქონდათ ღონე-შეეჩერებიანთ საქართველოს შინაგან ცვლილებათა მოძრაობა.

ბაგრატ III რომ ქართლის მეფეთ დაადგინეს, პირველ წლებში, მისი მცირე წლოვანობის გამო, ამ მხარეს მართავდა მამა-მისი **ბურგენი**, როგორც მზრუნველი და როგორც თვისი მამის **ბაგრატ-რეგენის** უახლოესი მემკვიდრე. **ღავით-კურატპალატი** კი თავის სამკვიდრო მამულებში ცხოვრობდა და აქიდან ეძებდა ზომებს საქართველოს გარეგანი უზრუნველყოფისათვის.

ამასობაში, როგორც ყოველთვის მოხთება ხოლმე ქვეყნის დიდ ცვლილებათა გამო, ქართლშიც შევიდა მოწინააღმდეგე პარტიები. მრთი მათგანის მოთავე იყო **იოანე მარუშიძე**, **ბურგენის**, **ბაგრატისა** და **ღავითის** ერდგული თანამოდვაწე, მეორის კი — თავადი **ქავთარ ტბელი**, თავგასული თავად-აზნაურობის მოთავე და მეფის ხელმწიფების გაძლიერების წინააღმდეგი. პირველი პარტია გატა-

ცებული იყო პატრიოტიზმით, მეორე კი — იმ ფეოდალთა პირადი ინტერესებით, რომელნიც უმაღლესი ხელმწიფების დაცემით სარგებლობდნ და თავის გავლენას ავრცელებდნ. ძვეთარმა საიდუმლო კავშირი დაიჭირა ქორეპისკოპოზ ძვირიკესთან, გამოიწვია ის ჯარებიანათ და დაატერია ქალაქი შფლისციხე, ბურგენი და ბაგრატი კი ტყვეთ ჩაუგდო ხელში. მაგრამ ღავითის სწრაფმა მოძრაობამ და მისმა მუქარებმა აიძულა ძვირიკე — დაუყოვნებლათ გაეთავისუფლებია ტყვეები და ქართლიდან გასულიყო.

ამავე დროს აფხაზეთში დელავდა იქაური თავად-აზნაურობა. ბრმა თევდოსიმ, რომელიც ტახტზე მისი უბედურებისადმი თანაგრძნობის გამო აიყვანეს, ვერ შესძლო სამეფოს მართვა — და ამიტომ მისი საბძანებელი ინტრიგების საგნათ გადაიქცა. ამ შემთხვევითა და ქართლის დამშვიდებით ისარგებლა იოანე მარუშიძემ და არეულობაში მონაწილეობა მიიღო; მან მოიმხრო აფხაზეთის თავად აზნაურობის უმეტესი ნაწილი და თევდოსის სიკვდილს აღარ უყურა — ისე მიიწვია ტახტზე ბაგრატი. მაგრამ, რაკი იცოდა, რომ ბაგრატი ღავითის უთანხმოთ არაფერს ჩაიდენდა, მარუშიძემ ურჩია აფხაზებს — გაეგზავნათ ღავითთან დეპუტაცია და გამოეცხადებიათ მისთვის უმეტესობის სურვილი. ღავითმა მოისმინა დეპუტაციის მოციქულობა, მაგრამ აღბათ უნდოდა დაემალა მისთვის თავი-

სი კმაყოფილება საქართველოს შეერთების შესახებ, რაიცა მას დიდი ხნის განზრახული ჰქონდა, ან შეიძლება აფხაზეთის უკანასკნელი აჯანყების ეშინოდა, და ამიტომ თანხმობის გამოცხადებას არ იჩქაროდა. ამ თხოვნაზე მან სთქვა: „მე, როგორც უშვილომ, ვიშვილე და ავზარდე ბაგრატი და იმის იმედი მაქვს, როგორც ჩემი მემკვიდრისა, და ამიტომ აფხაზეთს მისი გაშვება ისე არ შემიძლია, თუ ძველებით არ უზრუნველმიყვეს მისი სიცოცხლე.“ და როცა აფხაზეთმა მისცეს შას ძველნი საუკეთესო გვარებიდან, მან აკურთხა ბაგრატი და ძუთაისს გაუშვა. ხალხმა დაიფიცა მის ერდგულებაზე—და ის ავიდა ტახტზე 985 წ. ამნაირათ შეერთდენ შართლისა და აფხაზეთის სამეფოები ბაგრატ III-ის მართველობით.

VI.

ბაგრატ III-ის მეფობა.

თევდოსის გასტუმრება აფხაზეთიდან. — ქავთარ ტბელის შეთქმულობა შართლში. — მემამოხეთა დამარცხება თიღვაზე. — რატი მრბელიანის აჯანყება; მისი კავშირი ღავით-კურატპალატთან. ამ კავშირის დარღვევა; — რატის დამარცხება და მისი ტყვეთ წაყვანა. — ღავით-კურატპალატის სიკვდილი და მის სამფლობელოთა გადაცემა ანდერძით იმპერატორის მასილ II-ისათვის. — ბურგენის ომი ბერძნებთან. — მისი სიკვდილი და ბაგრატ III-ის ერთმთავრობა. — ძახეთის დაპყრობა. — ომი ზანჯის ემირთან. — ბაგრატის მოგზაურობა და მისი სიკვდილი.

როცა ბაგრატიმ აფხაზეთის მართვას ხელი მი-
ყო, მისი პირველი საქმე ის იყო, რომ თევდოსი
ამ ქვეყნიდან ღვით-კურატპალატის საბძანებელში
გაესტუმრებია. მას კარგათ ესმოდა, რომ მეფეთ-
ყოფილისა და მასთანვე მისი ბიძის ყოფნა ამ ქვე-
ყანაში დიდ დაბრკოლებას ამოუჩენდა: მხედველო-
ბაში მას ქონდა ხალხის ჩვეულებანი, რომ,
მართლმსაჯულების წინააღმდეგ, მიმართავდნენ ხოლ-
მე გავლელიანი პირის შეამდგომლობას. მტკიცე
სამართლიანობის წყალობით, რომლითაც მან თა-
ვისი მართველობის პირველი დღეებიდანვე იწყო
ხელმძღვანელობა, მალე დამყარდა აფხაზეთის სამე-
ფოში წესრიგი. მაგრამ იმ დროს, როცა სურამის
ქედიდან დასავლეთისაკენ ბაგრატი ამისთანა მზრუნ-
ველობით ამყარებდა წესიერებას, ქართლში შედგა
შეთქმულობა, რომელსაც აზრათ ქონდა ხელი აე-
ღებინებია მისთვის ამ ქვეყნის ხელმწიფებაზე.

ამ შეთქმულობის მოთავე იყო იგივე ქავთარ
ტბელი. მისი წინამძღოლობით შეიკრიბა შეჭურვილ
ქართლელთა დიდძალი რიცხვი და ისინი დადგენ
აფხაზეთსა და ქართლს შუა მიმოსასვლელ გზაზე.
თავად-აზნაურობა თავის ნებაზე მოქმედებდა და
დროებით მართველს, ბაგრატის დედას ბურანდუხტს,
არავინ ემორჩილებოდა. „ქართლის ცხოვრება“ არ
გვიჩვენებს, თუ სად იყვნ ამ დროს და რას
შვრებოდნ ბაგრატი-რეგენი და ბურგენი, რომ
ქართლს ბურგენის ცოლი მართავდა, და არა ისინი.

ზაიგო ბაგრატიმა ეს არეულობანი თუ არა, საჩქაროთ წაიყვანა აფხაზთა ჯარი, საშინლათ დაა მარცხა მემამბოხენი **თიღვაზე** და **ქართლს** შევიდა.

მოკლე ხანში, როგორც ჩანდა, მან ყველაფერი თავის წესრიგზე დააყენა, თან წამოიყვანა თავისი დედა და ქუთაისს დაბრუნდა, სადაც განსაკუთრებული გულმოდგინებით მიყო ხელი აფხაზეთის სამეფოს საქმეებს.

მაგრამ ქართლიდან მის სისწრაფით გამოსვლას ის მოყვა, რომ მემამბოხეები არ დაეცენ სულით და რამდენიმე წელს შემდეგ უფრო დიდი ძალით შეიკრიბენ რატი **მრბელიანის** წინამძღოლობით. ამ თავადს დიდძალი მიწაწყალი ქონდა მდინარე **მტკვრის** სამხრეთით, **ატენიდან** და **ქლდეკარიდან** დაწყებული **თრიალეთამდე**; მასვე ეკუთვნოდნენ **მანგლისი** და **სკვირეთი**. **თუმცა** რატი ძლიერი იყო, მაგრამ მაინც ეშინოდა ბაგრატის შებმისა, რადგან ფიქრობდა, რომ **ღავით-კურატპალატი** მოეხმარებოდა. ამიტომაც რატი არწმუნებდა ღავითს, რომ შენი პირადი უშიშრობისათვის აღვიჭურვე აფხაზეთის მეფის წინააღმდეგ, რადგან მას განზრახვა აქვს— თავს დაგესხასო. ღავითს პირველათ არ შეეძლო არ შეეტანა ეჭვი ამისთანა უმადურობაში ბაგრატის მხრით, რომელიც მას უზომოთ უყვარდა; მაგრამ ცრუ მახეზღრებმა, რომელნიც მასთან შეუწყვეტლათ იგზავნებოდნენ, ბოლოს შეარყიეს იგი. ღავითმა მოიწვია ქართლისა და სომხეთის ყველა

მთავარე და **თ**რიალეთს მიმართა, **ბ**აგრატ-რეგვენ-
მა მისი მხარე დაიჭირა, შეკრიბა აგრეთვე მრავალ-
რიცხოვანი ჯარი და **შ**ავშეთს შევიდა; **რ**ატი ამ
დროს, როგორც ჩანს, მანგლისსა და **ა**ტენს
შუა იდგა.

ბაგრატ III-მ, ამ საქმეების გარემოებით გან-
ცვიფრებულმა, შემწეობა სთხოვა თავის მამას. მაგ-
რამ **ბ**ურგენი აფხაზების მოსვლამდო შეებრძოლა
რეგვენის ჯარებს, დამარცხდა და თავის შესაფარა-
ვით **წ**ეფთის ციხეში გაიქცა. ამას შემდეგ **ბ**აგრატს
ერთადერთ იმედათ მისი სიმართლე რჩებოდა. ის
მივიდა **თ**რიალეთს, დააყენა აფხაზები **ლ**ავით-კუ-
რატპალატის ბანაკის პირდაპირ და თვითონ მასთან
წავიდა მარტო. **ლ**ავითის კარავთან მისმა ამ სახით
გამოცხადებამ და მოკლე მოლაპარაკებამ გაფანტა
მათ შორის მომხთარი ყველა ეჭვი. **ლ**ავითი უწინ-
დლოურათ მოვალეობას თავის შვილობილს და მიან-
დო მას შეამბოხე თავადის დაცხრომა, თვითონ კი
გაუშვა თავისი მოკავშირეები და **ტ**აოს წავიდა.

ბაგრატმა არ ისურვა საეჭვოთ გაეხადა თავი-
სი გამარჯვება და **რ**ატის თავს დასხმოდა იმ დროს,
როცა ის სრულიად მზათ იყო საომრათ, და ამიტომ
ისიც დაბრუნდა **ა**ფხაზეთს; მაგრამ, როგორც კი
ზამთარი მოვიდა და **რ**ატიმ თავის თანამოაზრეთა
ბრბოები გაუშვა, **ბ**აგრატმა სისწრაფით მართლს
მიმართა და **ქ**ლდეკარს ალყა შემოარტყა. **შ**ეცრათ
განსაცთელში ჩავარდნილი **რ**ატი ციხიდან გამოვი-

და და ბაგრატს უცილობელი შორჩილება გამოუცხადა, თავისი შვილი ლიპარიტი ამანათად წარუდგინა და გაემგზავრა საცხოვრებლათ მისთვის დანიშნულ ადგილას, აფხაზეთის სამეფოს საზღვრებში, სახელდობ — არგვეთს.

რატისა და მის თანამოაზრეთა დაცხრომა არ შეიძლება მომხთარიყო 994 წლის უგვიანეს, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ამ წელში მოკვდა ბაგრატ II რეგვენი, რომელიც, როგორც დავინახეთ, მონაწილეობას იღებდა ამ გარემოებაში. მისი სიკვდილის წელიწადი უნდა ჩაითვალოს ზურგენის მეფობისა და ქართლში წესრიგისა და ხელმწიფების აღდგინების დასაწყისათ, — ეს უკანასკნელი გაქარწყლებული იყვენ ადგილობრივი ფეოდალების მეოხებით იმ დროს, როცა იქ არაბთა გავლენით დაცემულ-დაუძლურებული პირები მეფობდენ.

შაგრამ, ჩვენის აზრით, ზურგენის მეფობა არ მოასწავებდა ქართლის განცალკევებას აფხაზეთის სამეფოსაგან. ბაგრატ III-ის მემკვიდრეობითმა უფლებამ ისე შეაკავშირა მამა და შვილი, რომ ზურგენის ტახტზე ასვლა, უნდა ვიფიქროთ, იყო მხოლოდ მოხუცის თავმოყვარეობის დაკმაყოფილება, რადგან იმასაც მინიჭებული ქონდა მეფობის უფლება. თუმცა ამასთანავე მან „მეფეთ მეფის“ ხარისხი მიიღო (იმ დროს ეს შემოღებული იყო დანაწილებულ სამეფოთა დინასტიის უმთავრეს წევრებს შორის), რაიცა ნიშნავდა უპირატესობას მისი დინასტიის

სხვა მემკვიდრე წევრებზე, — მაგრამ ნამდვილათ კი მასთან უპირატესობა მის შვილს ეძლეოდა.

1001 წელს მოკვდა ლავიო-კურატპალატი¹⁾ და ყველა თავისი მიწაწყალი ბაგრატი კი არ უანდერდა, როგორც დაპირებული ქონდა, არამედ ვასილს.²⁾ იმპერატორი ამ დროს ქალაქ ტარსში იყო, და როცა ეს ამბავი გაიგო, თავის ახალ სამეფოში გაემგზავრა. ბაგრატი და ზურგენი შეებნენ მას აჯიხის მაღლობზე და ერთმანეთს თავდაბალი სალამი მისცეს. ამ ნახულობის დროს ვასილმა ბაგრატს კურატპალატობის ხარისხი უბოძა, ზურგენს კი — მაგისტრის. „ქართლის ცხოვრება“ ამბობს, თითქო იმპერატორს ეს უპირატესობა ბაგრატისათვის იმ მიზნით მიენიჭებოდა, რომ მამასა და შვილს შორის მტრობა ჩამოეგდო და ამით მთელი საქართველო ხელში ჩაეგდო; მაგრამ რამდენათაც იმპერატორი საგან შეურაცხყოფილი იყო ზურგენი, იმდენათვე ძვირათ მიაჩნდა შვილის სიყვარული — და ამიტომაც ეს ვერაგობა საიმპერატორო მამულებისათვის მხოლოდ მავნებელი შეიქნა.

როცა ვასილი და ზურგენი ჯერ კიდევ ტარსში იყვნენ, უეცრათ მოხდა ერთი ამბავი, რომელიც ზურგენმა მათ შორის ომის მიზეზათ ჩასთვალა. ვასილის ერთმა მხედართაგანმა ჩხუბი აუტეხა ზურგენს

¹⁾ Hist. de la Géorgie par Brosset, p 297.

²⁾ Lebeau. Hist. du Bas-empire, tom. XIV, p. 183.

ნის ცხენოსანი ამაღის ქართველს, ცხენის საკვების-
გამო. **მ**რივეს ამხანაგებმა მიიღეს ჩხუბში მონაწი-
ლეობა და საქმე იქამდი მივიდა, რომ **ზ**ურგენის
ამაღის უმეტესი ნაწილი — მრავალი დიდებული ქართ-
ველი — გასწყვიტეს. **თ**უმცა იმპერატორი სრული-
ად არაფერ შუაში ყოფილა ამ უსიამოვნო შემთხვე-
ვის დროს, მაგრამ წავიდა იქიდან თუ არა, **ზ**ურ-
გენი თავს დაესხა **ტ**აოს, დაიჭირა ის და იწყო
მცხოვრებლების ჟლეტა. **პ**ასილმა მის წინააღმდეგ
თავისა სარდალი **ქ**ანკელი გაგზავნა (შესაძლებელია
ჯაყელი ყოფილიყო), მაგრამ ხანგრძლივ ბრძოლას
შემდეგ იძულებული შეიქნა - ზავი შეეკრა **ზ**ურგენ-
თან და დაეთმო მისთვის **ტ**აოს ნაწილი ¹⁾.

ზურგენი მოკვდა 1008 წელს და შემდეგ **ბ**აგ-
რატი III-მ იწყო ჯარების გამრავლება — ერთი მხრით
სამეფოს სამართავათ და მეორე მხრით მეზობელ
მხარეებზე თავისი გავლენის გასაძლიერებლათ. **რ**აკი
თითქმის მთელი ძველი საქართველო, **ქ**ახეთს გარ-
და, მას ეჭირა, **ქ**ვირიკე II-ის მონაცვალეს **ქ**ორ-
ეპისკოპოსს **ღ**ავითს მოსთხოვა — სრულიად დამორჩი-
ლებოდა მას და ზოგიერთი ციხე მისი ჯარებისა-
თვის გადაეცა. ამ მოთხოვნის პასუხათ **ღ**ავითმა
ომი გამოუცხადა. 1010 წელს **ბ**აგრატი შეესია **თ**ია-
ნეთით, მალე დაიჭირა **ქ**ახეთის ნაწილი, **ჰ**ერეთად
წოდებული, და მისცა ის სამკვიდროთ თავად **აბუ**ალს.
მაგრამ, როცა **ბ**აგრატი გაბრუნდა, **ჰ**ერეთის მცხოვ

¹⁾ Tchamtchian, tom II. p. 873; ნახე Lebeau, tom. XIV p. 185.

რებლებმა აბუალი გააძევეს და ისევ ღავითს დაე-
მორჩილენ. ღავითი იმავე წელს მოკვდა და ძვირი-
კე III-მ, რომელმაც მას შემდეგ დაიჭირა ტახტი,
მეფის ხარისხი მიითვისა.

ამგვარათ 1012 წელს ბაგრატმა შეაერთა მთე-
ლი საქართველო და მისი საზღვრების უშიშრობი-
სათვის იწყო ზრუნვა. იმ დროს ძახეთის ყველაზე
უფრო მოუსვენარი მეზობელი იყო ემირი შარვა¹⁾,
რომელსაც „ქართლის ცხოვრება“ ვადლონს უწოდ-
ებდეს²⁾. რადგან ის ამ მაზრას, განუწყვეტლათ ავა-
ზაკურათ თავს ესხმოდა ბაგრატი იძულებული შეი-
ქნა — გაელაშქრა ბანჯაზე და შემწეთ სომეხთა მეფე
ჰალიკ I მოეწვია. თვით ჰალიკსაც სძულდა ეს ემი-
რი და ამიტომ ბაგრატის მიწვევაზე სისწრაფით და-
თანხმდა. მრივე მეფის ჯარები ზორაკერტში შე-
ერთდენ. ვადლონს იმედი არ ქონდა, რომ წარმა-
ტებით ეომა მათ წინააღმდეგ ვაკეზე, და ამიტომ
შამქორის ციხეში ჩაეკეტა. მეკავშირეებმა ალყა შე-
მოარტყეს მას და ცოტა ხნის განმავლობაში ქალა-
ქის გალავანი დაღეწეს. როცა ისინი ქალაქში შე-
სვლას აპირებდენ, წინაღლით ვადლონმა ზავი ით-
ხოვა და მათ მორჩილება გამოუცხადა, მასთანვე

1) Sf. Martin, Mèm. sur l'Armèn., tom. 1 p. 426.

2) ქართველი მემატიანეები ვადლონებს უწოდებენ სა-
ზოგადოთ იმ ემირებს, რომელნიც ბენაშედის დინასტიის
ქურთებისაგან შთამომავლობდენ. იხ. ღიმ. ბაქრაძის თხზუ-
ლება „ბაგრატი IV“.

აღუთქვა ხარაჯა და ჯარებით დახმარებას საქართველოსა და სომხეთის მტრების წინააღმდეგ. მეფეებმა არაფერი პასუხი მისცეს მოციქულს, ისე მოახთინეს სამხედრო თათფარი და მას წინადაუდევს გადასაწყვეტათ შემდეგი თავისი სურვილი: ამ პირობათა მიუღებლათ ავილოთ ქალაქი და ყმირი ტყვეთ წაიყვანოთ. მაგრამ, როცა რჩევამ ეს საქმე საძნელოთ დაინახა და ამტკიცებდა, რომ ბევრ სხვრებს შეიწირავსო, მაშინ მეფეები ზავზე დათანხმდნ და დაბრუნდნ უკან მრავალა მდიდრული საჩუქრითა დატვირთულნი, რომელიც ფადლონმა მათ და იმათ ჯარებს მიართვა.

ბაგრატ III მოკვდა 1015 წელს¹⁾ თავის სამეფოში, ტაოს მაზრაში, მოგზაურობის დროს. მისი გვამი ოდიშს გადაასვენეს და ბედლის ტაძარში დაასაფლავეს. თავისი ცხოვრების უკანასკნელი წელი ბაგრატმა განსაკუთრებით იმას მოახმარა, რომ ყოველგან თავის სამეფოში მტკიცე შინაგანი წესრიგი დაეფუძნებია და საქართველო გარეგნათ გაემშვენიერებია ტაძართა აშენებით. სანამ ბაგრატის ამ ღვაწლთა ავსწერდეთ, თვალს გადავაავლოთ არაბთა მფლობელობის დროის პერიოდს და მის გავლე-

1) ბროსე ფიქრობს, რომ ის მომკვდარა 1014 წელს. „ქართლის ცხოვრება“ მოწმობს, რომ ბაგრატი მომკვდარა 7 მაისს, შაბათ დღეს; თუ ეს მართალია, იმ შემთხვევაში შაბათი 7 მაისს, 1014 წელს კი ირ ყოფილა, წარამედ 1015 წ. (იხ. ხავსკის ქრონოლოგიური ტაბულები).

ნას ქართველი ხალხს შინაგან ცხოვრებაზე: ამით ჩვენ უკეთ დავინახავთ იმ გარემოებათა მსვლელობას, რომელნიც ხან მავნებელი იყვენ და ხანაც საკეთილდღეონი ამ ხალხის ზნეობრივისა და ნივთიერი ძალღონის განვითარებისათვის.

შეხედულება ქართველი ხალხის შინაგან ცხოვრებაზე ანაბთა მფლობელობის დროს.

არაბთა მფლობელობის ხასიათი.—შეოდალთა გამოცობლება.—არაბთა განათლება.—ქართველთა სასულიერო განათლება.—არაბთა გავლენა ქართველთ ენასა, საერო ლიტერატურასა და სწავლა-განათლებაზე.

არაბთა გავლენა, საქართველოში იმათი პირველი გამოჩენიდან ბაგრატ III-მდი, თითქმის სამას ორმოცდაათ წელს გაგძელდა. ამ გძელი დროის განმავლობაში არაბები, ოთხჯერ თუ ხუთჯერ შეესიენ საქართველოს და ერთჯერაც - ხაზარები. მს შემოსევანი ადგილობრივ მკვიდრთათვის საზარელი და ამოხრებელი იყვენ. არაბების ლაშქრობათა უმთავრეს მიზანს ამ ქვეყნის მცხოვრებთა გამამყდიანება შეადგენდა. იმ ქვეყნებს, რომელთა მცხოვრებლებმაც იმათი სარწმუნოება მიიღეს, სრული მოსვენება მიანიჭეს და მათი ჯარები სრულიადაც არ გაქაქანდებოდენ ხოლმე იქითკენ, თუ იმ მხარეთა მკვიდრნი თვითონ არ მოსთხოვდენ მათ მტრებისგან დაფარვას. ხარაჯა, რომელსაც ისინი

ადებდენ დამორჩილებულ ხალხებს, სამძიმო არ ყოფილა ¹⁾, და საზოგადოთ არაბთა მფლობელობას არ ეტყობოდა არც ის უღმობელობა, ვერაგობა და ანგარების მოყვარება, რომელსაც საქართველო სპარსელებისა და ბერძნების ბატონობის დროს ითმენდა. თვით მათი ფანატიზმი უფრო ადვილი ასატანი იყო, ვიდრე ცეცხლის მსახურთა ფანატიზმი, და უფრო დამთმობი, ვიდრე თვით ქრისტიანთა ფანატიზმი. ამის დასამტკიცებლათ ჩვენ შეგვეძლო - სხვადასხვა ხალხის ისტორიიდან მრავალი დამტკიცება წარმოგვედგინა, თუ კი მოგვთხოვდენ, მაგრამ რაკი დარწმუნებული ვართ, რომ ეს ჭეშმარიტება დიდი ხანია ყველასაგან ცნობილია, ამიტომ ამაზე სიტყვას აღარ გავაგძელებთ.

ეს შემოსევანი აოხრებდენ ყველა იმას, რის განახლებაც შეიძლებოდა მომავალში. ზანძეულობა მრქონდათ ქართველებს და მალავდენ მიუვალ ადგილებში; რაც შეეხება სადგომებს, თუმცა „ქართლის — ცხოვრების“ მოწმობით მტრები უმეტეს ნაწილათ აოხრებდენ მათ, მაგრამ, რადგან ქართ-

---

¹⁾ ჩვენ არა გვაქვს იმის ცნობები, თუ რამსიდიდე იყო ხარაჯა, რომელიც არაბებმა საქართველოს დაადვეს, მაგრამ თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ შავია ხალიფის დროს სომხეთს ყოველწლიურათ 500 დახაკანი ანუ დინარი უნდა ეძლია ხალიფების (ისტორია მარდაპეტ ლევონდისა, პატკანოვის გამოცემა, გვ. 9), მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ საქართველოს ხარაჯაც ზომიერი უნდა ყოფილიყო.

ველები არაბების გამოჩენის დრომდისაც მუდამ მტრების შემოსევათა შიშში ცხოვრობდენ, ამიტომ მე-VII საუკუნეში მათი კერძო შენობანი არც ხუროთმოძღვრების მდიდრულობით ყოფილან შესანიშნავი და არც სიძვირფასით. **ც**ხოვრებისათვის საჭირო სასმელ-საჭმლის სიმრავლე კი დამოკიდებული იყო რამდენსამე მშვიდობიანსა და მოსავლიან წელიწადზე, რომელსაც არ იყო მოკლებული ეს მხარე თავისი ნიადაგისა და ჰავის წყალობით. **მ**რთი და იმავე დროს ქართველებმა თავისი სარწმუნოებაც დაიცვეს და თავისი მწერლობა და ენაც, რომლითაც განსხვავებული იყვენ ისინი სხვა ხალხებისაგან და რის გამოც მათ საკუთარი ეროვნების უფლება ეძლეოდათ.

როცა არაბები დაიღალენ შორეულ ქვეყნებში ლაშქრობებით, რომლითაც მასთანვე მიზანსაც ვერ ეწეოდენ, **თ**ფილისი აიღეს და იქ თავისი ემირი დააყენეს. **ამ** მართველებს არ ქონიათ ის საშვალეობანი, რომ შეძლებოდათ მთელ საქართველოში ბატონობა და ამ ქვეყნის შინაგანი საქმეების მართვა; ამიტომაც ისინი კმაყოფილდებოდენ ხარაჯის მიღებით, რომელსაც ადგილობრივი მკვიდრნი ხალიფის სახელზე აძლევდენ, და აგრეთვე თვალყურს ადევნებდენ, რომ მათი ბატონობისათვის მავნებელი რაიმე დემონსტრაციები არ მოეხთინათ; მეფისა და ხალხის სხვა მოქმედებას კი ისინი არ ეხებოდენ. **რ**ადგან მათი გავლენა, 686 წლის ტრაკტატის და-

ლით, განსაკუთრებით სურამის ქედამდი ვრცელდებოდა, ესე იგი ქართლზე, — ამიტომ მარტო ამ მაზრის მეფეებს აკლდებოდათ საგრძნობლათ შემოსავალი, რომელსაც ხალიფებსა და მათ მონაცვალეებს უყოფდენ, და ამ მიზეზების გამო ისინი აუცილებლათ საქართველოს სხვა ნაწილების მთავრებზე უფრო სუსტი უნდა გამხთარიყვენ. მათ სისუსტეს თან მოყვა ფეოდალების გაძლიერება, რომელნიც ჩირათაც არ აგდებდენ თავის მხოლოდ ნომინალურ მბძანებელთ, და უმაღლეს წოდებას კი მისი საკუთარი ინტერესი ნებას არ აძლევდა — დაეცვა და გაეძლიერებია მეფეთა უფლებანი. ამავე დროს უნდა მივაწეროთ მრავალი კოშკისა და პალატის აშენება, რომელთა ვრცელი ნანგრევებიც დღეს მოჩანს საქართველოს სხვადასხვა ფრიალო კლდეებსა და ტყიან მწვერვალებზე და რომელთაც ღვაწლით შემოსილ მეფეს ოამარს აკუთნებენ; მაგრამ იმათი მომდინარეობა უნდა ეკუთნოდეს ალბათ ბაგრატ III-ის გამეფების წინა ეპოქას, როდესაც ყოველი ადგილობრივი ფეოდალური თავადი ხელქვეითეებს თავის ნებაზე განაგებდა, ისე რომ მეფეს არაფერი გავლენა ქონდა, და ამასთანვე საცხოვრებლათ ირჩევდა თავის სამფლობელოში საყვარელ ადგილს, ამაგრებდა და ამშვენებდა მას თავისი ძალღონისა და თავისი გემოვნების მიხედვით.

წიადაგის ნაყოფიერობას გარდა ხალხის სიმდიდრის სწრაფ აღორძინებას ალბათ ის გარემოებაც

ხელს უწყობდა, რომ არაბებისაგან **ალექსანდრიის** აღებას შემდეგ **ინდოეთს** მიმავალი ევროპიელთა სავაჭრო გზა **რიონსა** და **პრეზხე** გაიშრათ ¹⁾).

არაბებმა დაიჭირეს **თფილისი**, ხაზარებისაგან აოხრებული, და ბევრათ უკეთ მოაშენეს, ვიდრე ის წინათ იყო, — ასე მოწმობს თვით „**მართლის — ცგოვრება**“, იმ ხალხის მატთანე, რომელსაც ქონდა მიზეზები — გულცივათ ეცქირა ყველა მათი საქმისათვის, რადგან ისინი იყვენ სხვა სარწმუნოების მექონი ხალხი, რომელმაც ქართველებს მრავალი სიავე მიაყენა.

როცა აბასიანთა დინასტიის კარზე განათლებისადმი უდიდესი ყურადღების მიქცევა იწყეს, ვიდრე უსარგებლო სამხედრო ჯილდოებისადმი, და როცა არაბთა სწავლა-განათლებამ, მართებლობის გულმხურვალე მზრუნველობით ხალიფების სატახტო ქალაქიდან ყოველი მხრით სისწრაფით გაფართოება იწყო, — **თფილისი**, უეჭველია, არ გამოირიცხებოდა აღმოსავლეთის იმ ქალაქთა რიცხვიდან, სადაც არაბებმა მრავალი სასულიერო და საერო სასწავლებელი გააჩაღეს. ამ დაწესებულებათა შორის შესანიშნავია ასტრონომიული ობსერვატორიის მოწყობა ამ ქალაქში ²⁾).

ცხადია, რომ ქართველებს შორის, **თფილისის**

¹⁾ Историч. опыты о древней Индии, Робертсона, 33. 137.

²⁾ Всемирн. истор. Шлоссера, томъ V, 33, 205.

მცხოვრებთ გარდა, მრავალი იქნებოდა გატაცებულ-
ლი ამ დაწესებულებათა სიახლით და ცოდნის მო-
ყვარებით. მაგრამ რადგან ყოველი არაბი, რომე-
ლიც სწავლაგანათლების გზას ადგებოდა, თავის გა-
ნათლებას ყურანისა და სხვა სასულიერო წიგნების
შესწავლით იწყებდა, ამიტომ ქართველთა სასული-
ერო წოდებას არ შეეძლო მამადიანთა წარმატები-
სათვის გულგრილათ ეცქირა — და უნდა ეხმარა რაი-
მე ზომები, რომ შეესაზღვრა მუსულმანთა ღვთის-
მეტყველების გავლენა ადგილობრივ მცხოვრებლებ-
ზე; ამისათვის საუკეთესო საშუალებათ დაინახეს — და-
ეწესებიათ და გაემრავლებიათ შკოლები ეკლესიებსა
და მონასტრებთან და იმათში საქრისტიანო ღვთის-
მეტყველება ესწავლებიათ. მაგრამ, როცა ამისთანა
შკოლებს აღებდენ, სასულიერო წოდებამ დიდი
ნაკლულეფანება იგრძნო მით, რომ არ ქონდათ სა-
ღვთო წიგნები ქართულათ გადათარგმნილი. **ც**თა
აღარ შეიძლებოდა, მოქმედების მიზეზები ძლიერი
იყო, და ამიტომ, 950 წლის მახლობლათ ¹⁾, ხალ-
ხის სარწმუნოების გულმხურვალე მცველებმა, თა-
ვადებმა **ი**ოანემ და **მ**ქვთიმემ, გადასწყვიტეს ბერათ
შესვლა, თავისი სამშობლოს დატოვება და საბერძ-
ნეთს წასვლა, რომ თავისი ცხოვრების მთელი დრო
შეეწირათ თარგმნისა, წინანდელი ნათარგმნის გა-
სწორებისა და საღვთო წერილის წიგნების შევსე-

1) „წყობილსიტყვაობა“, 162.

ბისათვის.

იმათ თავისი მოღვაწეობის ადგილათ აირჩიეს ათონის მთის ქართველთა მონასტერი, რომელიც უფრო ივერიის მონასტრის სახელწოდებით არის ცნობილი. ეს მონასტერი აუშენებიათ სამშობლოდან ძველათ გასულ ქართველებს, ალბათ არაბების პირველ შემოსევათა დროს. ან შეიძლება სპარსელთა მოსვლის დროს, რადგან 831 წელში ის კიდევაც იყო ცნობილი ივერიის ღვთისმშობლის სახელგანთქმული ხატის გამოცხადებით, რომელიც ზღვიდან ქართველმა ბერმა ბაბრიელმა გამოასვენა. ამ მთაზე, ივერიის მონასტრის ახლოს, მეორე მონასტერი იყო, რომელიც ბერძნებს ეკუთნოდათ და რომელიც მდიდარი იყო ვრცელი ბიბლიოთეკით, საიდანაც იოანეს და მქვთიმეს შეეძლოთ უსაჭიროესი წიგნების მიღება. ამ ბერების შრომით მალე გამდიდრდა ქართველთ ეკლესიებისა და შკოლების ბიბლიოთეკები. პირველი მათგანი ძალიან მოხუცებული იყო და დიდხანს არ უცოცხლია, მაგრამ ცნობილია მით, რომ მქვთიმეს ეხმარებოდა დაბადების თარგმნაში; მეორემ კი თავი ისახელა ფრიად დიდი შრომით: მას გადაუთარგმნია ცხრამეტზე მეტი სხვადასხვა წიგნი ¹⁾. მისი ხელნაწერები, გადამწერთა წყალობით, ერთობ ბევრი გავრცელდა. ამ სასწავლო წიგნებთან გამოჩნდენ მასწავლებელნიც. მსენი

1) „წყობილსიტყვაობა“, გვ. 234.

იყვენ სახელოვანი ეპისკოპოზები, ბერები და სამღვდლო პირები. ზოგიერთ ამ მოძღვართა სახელები, მაგალითად არსენ ნიკორწმინდელის, იოანე ბოლნელის, იოანე ზძელიძის, ხახულის იოანე ოქროპირისა და ზაქარია შარიტიძისა, დღემდე დარჩენილა საქართველოში, რომ მოწიწებით მოიხსენიოს ისინი შთამომავლობამ მათის დიდებული საქმეებისათვის ხალხის განათლების ასპარეზზე. არსებულ თარგმანებს მათ მიუმატეს მრავალი თავისი საკუთარი თხზულება — და ამგვარათ მეX საუკუნის ნახევრიდან ქართველთა საფილოსოფიო საღვთისმეტყველო განათლება არა თუ გამოვიდა: იმ საშიშროებიდან, რომ მამადიანთა სასულიერო წოდების შეხედულებას არ დამორჩილებოდა, არამედ გაცილებით შორს გაუსწრო მას საქრისტიანო მოძღვრების უპირატესობით. იოანე ზძელიძის თხზულებამ — „მამადიანთა სარწმუნოების დარღვევა და სარკინოზთა გაქრისტიანება“ — დიდი სამსახური გაუწია ქართულ ღვთისმეტყველებას და იმას ყველა განსაკუთრებული სიამოვნებითა და ეროვნული სიამაყით კითხულობდა. იმ დროინდელი ყველა თარგმანი და თხზულება მშვენიერი ენით არის დაწერილი, რომელიც არათუ თანამედროეთათვის, ჩვენთვისაც გასაგებია იმდენათ, რომ არა გვგონია, ლათინებს გარდა, სხვა ქრისტიან ხალხებს მოეპოვებოდესთ ამ მხრით მათთან შესადარებელი იმ დროის წიგნები.

თუმცა სჯულის მოძღვარნი სარწმუნოებას მეც-

ნიერულათ წარმატებით იცადდენ, მაგრამ ქართული ენა და საერო ლიტერატურის ხასიათი არაბთა გავლენას მაინც ვერ აშორდა. არაბთა ბატონობის წინამომდევარ დროთა ლიტერატურულ თხზულებათაგან ჩვენ ვიცით მხოლოდ „ქართლის ცხოვრების“ ნაწილები, დაწერილი შახტანგ ბორგასლანამდრ სხვადასხვა მემატიანისაგან, რომელთა სახელებიც ნაკლებათ არის ცნობილი: რაბუნ აბიათარისა და მისი ასულის სიდონიასაგან, შახტანგს შემდეგ კი—**ჯუანშერ-ჯუანშერიანისაგან**; მაგრამ, სამწუხაროთ, მათ არ შეუძლიათ—დაგვანახონ ქართული ენის თანდათანობითი გაუმჯობესება, იმიტომ რომ მთელი ეს მატიანე მე-XVIII საუკუნეში არის გადათვალისწინებული და ამ საუკუნის ენით გადაწერილი. როცა აღმოსავლეთის ხალხების რომანტიულ ლიტერატურაზე ვლაპარაკობთ, არ შეგვიძლია უარვყოთ, რომ მათის ცოცხალი გონების მეოხებით, რომელიც ყველაფერს გადამეტებულათ ხატავს, ენა უძველესი დროიდან მოქარგულათ გამოსთქვამდა ხოლმე საგნებს და მათთან შეერთებულ აზრებს, მაგრამ იმდენათ კი არა, როგორც ეს აზრის მეტაფორული გამოხატულება განვითარდა არაბთა ლიტერატურის უაღრესობის დროს. ზენდავესტაში ფრიად მრავალ გამოთქმას ვპოულობთ იმისთანას, როგორც, მაგალითად, დედამიწას ეწოდება „**მრმუზდის მშვენიერი ასული**“; მაგრამ ძველ სპარსელებს, რომელნიც ცის მნათობებს

ღრმა მოწიწებით უცქერდენ, არაოდეს არ შეეძლოთ მათი სახელწოდებანი რომელიმე საყვარელი ქალის მშვენიერების გამოსახატავათ ეხმარათ. აქიდან ის დასკვნა უნდა გამოვიყვანოთ, რომ ქართველთა რომანტიული ლიტერატურის ენაც ამ მხრით თავდაჭერილი უნდა იყოს. მაგრამ არაბთა გავლენამ, რომელმაც მთელი აღმოსავლეთის ლიტერატურაზე იმოქმედა, ქართულ ენასაც სხვა მიმართულება მისცა. ქართულმა ენამ მებატონე ხალხის ენის ხასიათი მიიღო. პოეტები და მგოსნები უმეტაფოროთ არაფერს სწერდენ და არც მღეროდენ. მზე, მთვარე, ბუღბუღი და ვარდი ისეთ განუყრელ მეგობრებათ გადაექცენ მათ, რომ თითქო უიმათოდ არც ერთ რომანტიულ თხზულებას არავითარი ღირსება არ ქონოდეს. ამ სუსტ მხარეს იმისთანა დიდებული პოეტებიც კი დაემორჩილენ, რომელთაც დააშვენეს **თამარის** საუკუნე. ჩვენს დროშიც ახალს ქართველ ლირიკოსებს მოსვენებას არ აძლევენ ეს ვარსკვლავები, ფრინველები, ყვავილები, იაგუნდები და ბროლ-ბადახშები, და ისინი მანამ ადგანან მათ ენაზე და არ ასვენებენ ზეშთაგონების დროს, სანამ ადგილს არ მიუჩენენ თავის ლექსებში. შველა მოთხრობას, ზღაპარსა და არაკს არაბული თვისება აქვს. რომელიმე ზღაპრის ან თუ გინდ ჭკუის დარიგების უბრალო მაგალითის მოამბეები თავის მოთხრობას თითქმის ყოველთვის **არაბეთის** რომელიმე მეფის, ვეზირის ან ვაჭრისაგან იწყებენ.

ასე იწყება სახელოვანი „ვეფხისტყაოსანიც“. ამიტომაც ეს პოემა ბევრს არაბულიდან გადათარგმნილი ეგონა. ამასთან ერთად მრავალი არაბული სიტყვა შემოვიდა ხმარებაში—და ქართველებმა ისინი კიდევაც შეითვისეს.

არაბული ლიტერატურის გავლენამ ავნო თუ არა ქართულ ენას, ამის შესახებ არაფრის თქმა არ შეიძლება, იმიტომ რომ ამ კითხვის გადასაწყვეტათ, როგორც ზევით ვსთქვით, ჩვენ არა გვაქვს იმ დროთა ორიგინალური წერილობითი ნაშთები, რომელნიც არაბთა ბატონობას წინაუძღოდნენ. მაგრამ, თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ ენა არის გრძნობათა გამოხატულება, მაშინ ნება გვუქნება ვიფიქროდ, რომ ნაზი, თავაზიანი და მოქარგული ენა, როგორითაც ქართველებმა იწყეს იმ დროიდან წერა და მღერა, გაათავიზებდა ქართველთა ზნეს, მათს შინაურ ყოფაცხოვრებას და საზოგადოებრივ ურთიერთობას. პოეტების ენას ძლიერი გავლენა აქვს მათ მსმენელთა გემოვნებისა და ცხოვრების ხასიათზე. ამ აზრს რამდენათმე ისიც ამტკიცებს, რომ ამ გავლენის მეოხებით დაფუძნდა და აღორძინდა ქართველთა რომანტიული ლიტერატურა.

იმ მეცნიერებათაგან, რომელთაც არაბულ შკოლებში ასწავლიდნენ, ქართველებში ფეხის მოდგმა მხოლოდ ასტრონომიულ ცოდნას შეეძლო. ეს მეცნიერება ისე საგულისხმოა, რომ სრულიად უბრალოსა და უზრუნველ ხალხსაც კი გაიტაცებს.

ხოლმე. იმას თითქმის ყოველი კაცი ადვილათ ითვისებს. თვით არაბებს ამ დროს იმის შესახებ ბევრი არაფერი ცნობა ქონიათ: უსახელოვანესი მათი სწავლულებიც არ გაცილებიან აბულ-შეფისა და იბნ-ინგრის „ალმაგესტს.“ ისინი ფიქრობდენ, რომ მიწა დგას და მზე მოძრაობსო; მათ იცოდენ წლის მოქცევა, სათანასწორდღეო წერტილები, ზოდიაქი, მთვარის მოქცევა, ზოგიერთი ვარსკვლავისა და ვარსკვლავთა დასების სახელწოდებანი; ჰიპარხივით ისინიც ფიქრობდენ, რომ ვარსკვლავები იბადება და იხოცებაო. მრთი სიტყვით მათ თითქმის მხოლოდ «წარღვნის წინა დროის ასტრონომია» იცოდენ, როგორც უწოდა ბალიმ ქალდეველთა, ჩინელთა და ინდოელთა უძველეს ნაშრომებს ამ მეცნიერების შესახებ. აქიდან ადვილი გასაგებია, თუ რამდენათ დიდი ყოფილა არაბთა პოპულიარული ცნობები. ამ ცნობებმა ფეხი მოიკიდა მაშინდელ ქართველებში, ისინი საგულისხმო საგნათ გადაიქცენ შინაური ბაასობის დროს და ჩვენს დრომდღი სრულიად განუვითარებლათ გადადიოდენ ერთი შთამომავლობიდან მეორეში. მაგრამ რადგან ნასწავლი ქართველები თითქმის ყველანი სასულიერო წოდებას ეკუთნოდენ და რადგან იმ დროის შეხედულებით ასტრონომია საეკლესიო დადგენილებათა მიხედვით აკრძალულ მეცნიერებათ ითვლებოდა, ამიტომ ამ მეცნიერებამ ერთადერთი სარგებლობა ის მოიტანა, რომ სამღვდელოებამ იმის ში-

შით, ვაი თუ ქართველებმა მამადიანთა კალენდარი მიიღონ სახმარებლათო, მე-VIII საუკუნის დამლევს თავისთვის საპასეჟო ცხრილი შემოიღო ¹⁾.

ბაგრატ III-ის ღვთისმოყვარების სახსოვარნი და ერთხელმწიფობის პოლიტიკა.

მცხეთისა და შუთაისის საკრებულონი და პტენის სიონის ტაძარი.—ხალხის თანაგრძნობა საჯარო შენობათა აგებისადმი.—ბაგრატ III-ისგან ძლარჯეთის ბაგრატიონთა გაყლეთა.

როცა ათავებს ბაგრატ III-ის მეფობას, „ქართლის-ცხოვრება“ ამბობს, რომ ამ მეფემ მთელი ქვეყანია დაიპყრო ჳიქეთიდან მოკიდებული ბურგანამდრო და აღარბადაგანსა და შირვანს ხარაჯა დაადვაო, ხოლო მეზობელი მეფეები იქამდი მიიყვანა, რომ შიშითა და კრძალვით ექცეოდენ საქართველოს ძლიერებასო. საზოგადოთ მისი მეფობა იმდენათ სავსეა დიადი საქმეებით, რომ ეს მატიანე ვერ პოებს შესაძლებლათ-ჩამოთვალოს ისინი კაცმა ზედიზედ ისე, რომ არ დაშვრეს. სამწუხაროთ, ეს დასკვნა არათუ ცხადათ არ გვიხატავს საქართველოს საზღვრებს, მის მკვიდრთა ურთიერთო-

¹⁾ ზოგიერთების აზრით ამგვარი ცხრილი 780 წ. შემოულიათ.

ბას მეზობელ ხალხებთან და შინაგან ადმინისტრაციულ წესრიგს, — პირიქით, ცნობილ გარემოებათა მიზეზით, ზოგიერთ ექვსაც ბადავს, რადგან ბაგრატ III-ის დროს თფილისიც არ ყოფილა უცხო ტომთა ბატონობისაგან გათავისუფლებული; თუმცა ისიც საფიქრებელია, რომ ეს მეფე იქაური ემირის მოხარკე აღარ ყოფილა ისე, როგორც მისი მოწინავე ქართლის მეფეები.

ეს კი ვიცით ცხადათ, რომ, წინამომდევარ თავებში ჩვენ-მიერ ნაჩვენებ გარემოებათა გარდა, ბაგრატ III-ის მეფობა, საქართველოს სარწმუნოებრივი განათლების ნიადაგზე დაწყებული, მდიდარია აგრეთვე მრავალი საეკლესიო შენობის აგებითა და განახლებით. ხუროთმოძღვრების ამგვარ ძეგლთა შორის განსაკუთრებით შესანიშნავი არიან ქუთაისისა და მცხეთის საკრებულო ტაძარნი.

მცხეთის საკრებულო ტაძარს, რომელიც ვახტანგ ზორგასლანის დროს განაახლეს და რომელიც ბაგრატის დროს დაძველდა, შეკეთება ეჭივრებოდა. მაგრამ რადგან ეს შენობა ერთობ დიდი იყო, ბერძნების დაუხმარებლათ არ შეიძლებოდა მისი განახლება. ამისათვის ბაგრატი გაემგზავრა ქოსტანტინეპოლს და იმპერატორს ვასილს სთხოვა დახმარება ამოეჩინა. იმ ფრიად დიდი საშვალეების წყალობით, რომელიც ქოსტანტინეპოლის კარისაგან მიიღო, და თავისი საკუთარი მეცადინეობით ბაგრატმა თითქმის ხელახლა ააშენა ეს ტაძარი მშვენი-

ერთ. სიღიადეს გარდა ის შესანიშნავია სიმდიდრითა და საუცხოო მორთულობით. ტედლები და გუმბათი შემკულია მწვანე პორფირით; კანკელი, ალსავლის კარი, ცხოველმყოფელი სვეტი, ხატები, წმინდანთა ნაწილები, საეკლესიო ჭურჭელი, წიგნები და შესამოსელი — ყველა შეჭედლია ოქროთი და ვერცხლით და მოფარულია მარგალიტითა და სხვა პატიოსანი თვლებით.

ქუთაისის საკრებულო ტაძარი სჯობია მცხეთისას ხუროთმოძღვრების სიტურფით და იმ მასალის სიძვირფასით, რომელიც მის ასაშენებლათ უხმარიათ. იგი აშენებული იყო თეთრი მარმარილოსაგან და დაფარული მშვენიერი ქანდაკით. ბაგრატმა ამ ტაძრის საძირკველი 1003 წელს ჩაყარა და მისმა უახლოესმა მონაცვალებმა მოათავეს იგი. სიმაღლეს გარდა გასაკვირველია კედლების სიფაქიზე და გარეთა ჩუქურთმების სიმშვენიერე, რომლითაც მოჭადრაკებულია თალები, სვეტები და ფანჯრების გარშემო ნაწილები. მურავიოვი მათი აწერის დროს სამართლიანათ ამბობს, რომ მხოლოდ ნახატს შეუძლია მათი გამოსახვა, იმიტომ რომ სიტყვით მათი გამოთქმა შეუძლებელია¹⁾. დასავლეთის მხრით ამ საკრებულო ტაძარს სვეტებიანი შესავალი დერეფანი ქონდა, რომელი ბაზილიკების შესავალთა მზგავსი. ახლა ის წარმოადგენს ნანგრევ-

¹⁾ „Грузія и Армения“, ტ. 3, გვ. 128.

თა ფრიალ ვრცელ გროვას, რომელიც ამტკიცებს მაშენებელთა წარსულ ძლიერებას და იმ მეფეთა უღონობას, რომელთა დროსაც, შვიდი საუკუნის განმავლობაში არსებობას შემდეგ, ეს ტაძარი ისე დარღვეულა, რომ ვეღარ განუახლებიათ. ამ ტაძრის გარეგნობის ნაშთის მიხედვით უნდა ვიფიქროთ, რომ მისი შინაგანი სამკაულები სიმდიდრით მცხეთის საკრებულო ტაძრის შინაგან სამკაულებს თუ არ აღემატებოდა, უკან მაინც არ ჩამორჩებოდა. სხვა ამგვარ შენობათა შესახებ სულაც რომ არაფერი ვსთქვათ, ამ ორი შენობის სილამაზე და მშვენიერებასაკმაოთ ამტკიცებს იმათ სეფე-მაშენებლის ღვთის მოყვარეობასა და ძლიერებას. მაგრამ კიდევ უფრო საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ბაგრატიის საუკუნეში კერძო პირებსაც აუვიათ მრავალი ამათი მზგავსი ძეგლი. ეს გარემოება უფრო ცხადათ გვიჩვენებს ხალხის წოდებათა კეთილმდგომარეობას, ხალხის განვითარებასა და გამოჯობრებას დიდებისა და საზოგადო სარგებლობის საქმეში. ატენის სიონის ტაძრის კედელზე წარწერილია შემდეგი სიტყვები: „სახელითა ღვთისათა. მე, ბიორგიმ, თარხანის შვილის მირიანის მონამ, ატენის ციხის უფროსმა, ავაგე სახლები და ქალაქები, და ყოვლის შემძლებელმა ღმერთმა დიდებით მოავლინა მეფეთ მეფე ბაგრატი, რომელმაც უბძანა თავის მტვერს მირიანს, ჩემს მბძანებელსა და თავის დიდებულს, დაბეგსა და ქალაქებში შენობათა აგება. ამა-

ში შემწეთ იყვენ ლმერთი და მეფის სვებედი, და როგორც მისმა მეფობამ ინება, ისე ავაგე მე ისინი; მისმა მეფობამ შეგვიწყნარა ჩვენ და გულუხვით უბოძა სახლები და ქალაქები საშვილიშვილოთ მირიანსა და მის ქვეშევრდომთ, რომელთაც შესძლეს ამ შენობათა აგება. მე ავაგე სახლები და ქალაქები და შევსწირე ისინი ატენის წმ. სიონს, ლვთის მშობლის მოდღესასწაულეს, მეფეთ მეფის ბაგრატ სევასტოსისა და მისი შვილის ჰიორგის საუკუნო მოსახსენებლათ. მზგავსათვე მისი მტვერის, ჩემის ბატონისა და აღმზდელის, მირიანის მოსახსენებლათ დავაწესე, რომ შაბათს, დიდი მარხვის პირველკვირაში, წმ. თევდორეს დღეს, სავანის წინამძღვარმა, ან ვინც მას შემდეგ იქნება, შეასრულოს წირვა¹⁾. ამ ტაძრის გარეგნობა ძალიან ჩამოგავს მჩმიადინის მონასტრის უმთავრესი ტაძრისას და დაშვენებულია ჩუქურთმებით, თუმცა ისე ხელოვნურათ კი არა, როგორც შუთაისის საკრებულო ტაძარი; მისი შიგნითა ნაწილი დიდებულია და შედგება ოთხი ნახევარწრისგან, რომელიც ჯვარედინათ არის გაყოლებული ოთხი ძირითადი სვეტიდან; ამ სვეტზე დამყარებულია ბურთის მაგვარი გუმბათი, ფრიად სუბუქი და შესახედავით სასიამოვნო. საკურთხეველი გასალკვევებულია დაბალი კედლით, რომელზედაც დგას თალით შეკრული პატარა სვეტები. მს

¹⁾ იქვე, ტ. 3, გვ. 106.

სვეტები საუკეთესო მარმარილოსია ¹⁾).

ბაგრატ III-ის მეფობის დროინდელი საქართველოს კეთილმდგომარეობის მჭევრმეტყველ ძეგლებს არ შეუძლია იმ ლაქის წაშლა, რომელიც ამ მეფეს აცხია: იგი შებღალულია ბაგრატის სასტიკი მოქმედებით ქართველთა ბაგრატიონთა უმცროსი შტოს წინააღმდეგ. ჩვენ ვიცით, რომ ეს შტო რამდენმე ოჯახობათ იყო გაყოფილი და ბაგრატის გამეფებამდი თითქმის დამოუკიდებლათ ბატონობდა სამხრეთ-დასავლეთის საქართველოს სხვადასხვა ნაწილში. ღვით კურატპალატის სიკვდილს შემდეგ მათგან კიდევ იყვენ სუმბატი და ბურგენი, რომელთაც ძლარჯეთი ეჭირათ. ბაგრატმა მოინდომა, რომ სამუდამოთ გაეთავისუფლებია საქართველო დაქსაქსული მდგომარეობისაგან, და ამისთვის მოიწვია ისინი სამცხეს თავისთან — ვითომდა სათათფიროთ, შეიპყრო და საკანში ჩაადო, სადაც მათ დალიეს კიდევაც თავისი სიცოცხლე; ესვე ბედი ეწიათ მათ ცოლ-შვილთაც, ორს ახალგაზდა თავადს — სუმბატის შვილს ბაგრატსა და ბურგენის შვილს ღიმიტრის გარდა, რომელნიც ძოსტანტინებოლს გაიქცენ.

ბაგრატის ეს საქციელი აძლიერებს ეჭვს მისი ვერაგობისა და უმადურობის შესახებ ღვით კურატპალატის მიმართ, თუმცა მაშინ ხერხიანათ გამოიძვრინა მათგან თავი.

---

¹⁾ იქვე, გვ. 107.

ზერიადი ბაგრატის სიკვდილიდან სელჩუკების
ბატონობამდე.

I.

გიორგი I-ის მეფობა.

ქახეთის მოცილება. — ჭვირიკე III ქახეთის მეფის ხარისხს ისაკუთრებს. — ომი ბერძნებთან. — ზავი და მისი პირობები. — მელქისედეკ კათალიკოზის მოქმედებანი.

1015 წელს საქართველოს ტახტზე ავიდა ბაგრატის თვრამეტი წლის ვაჟი, გიორგი I, საქართველოსა და აფხაზეთის მეფის ხარისხით. იმ დროს მის სამეფოს ეჭირა შავი ზღვის მთელი ნაპირი, ქავკასიის უმთავრესი ქედის დასავლეთის ბოლოდან პონტოს პროვინციამდე, — იმერეთი, სვანეთი სამცხე, ტაო, ძლარჯეთი, სომხეთი და ქართლი ხრამის შესართავამდე, ქალაქ თფილისს გარდა, და ქახეთი ალაზნის აღმოსავლეთის ჩასართავების სათავეებამდე. იმის სატახტო ქალაქი იყო ქუთაისი, პროვინციებს კი ერისთავები მართავდნენ. ბაგრატ III-მ საქართველო, მისი ბრწყინვალე მდგომარეობის მიუხედავად, იმისთანა გარემოებაში დასტოვა, რომ მის სიკვდილს შემდეგ აუცილებლათ ახალი შფოთები უნდა ატეხილიყო. იმ დროს, როცა თფილისი ჯერ კიდევ არაბების ხელში იყო, ქახეთს სურვილი

ქონდა და შეეძლო კიდევაც გაცალკევებულიყო ქორებისკოპოზების დამოუკიდებელი მართველობით; ამას გარდა — ბაგრატიონთ უმცროსი შტოს ამოწყვეტას, ტაო — ქლარჯეთის მათი მამულების საქართველოსთან შემოერთებას (წინათ კი იმათ საბერძნეთი განაგებდა) და იმ მონაწილეობას, რომელიც ახალგაზდა თავადების, ბაგრატიისა და ღიმიტრის, ხვედრმა გამოიწვია ბიზანტიის კარზე, — თან ახალი სისხლის ღვრა უნდა მოყოლოდა.

როგორც კი შეიტყო ქახეთის თავადაზნაურობამ ბაგრატი III-ის სიკვდილი, მაშინვე აჯანყდა მისი ერისთავების წინააღმდეგ, ხელახლა მოიწვია ძვირიკე III და მიანიჭა მას ქახეთის მეფის ხარისხი. მათიანეთაგან არა ჩანს, რომ ბიორგი I-ს მაინცადამაინც თავი გამოედვას ამ მაზრისთვის; ისიც კი არა ჩანს, იყო თუ არა ამისთვის ომი ამასა და ძვირიკეს შორის. მაგრამ ქვემოთ ჩვენ დავინახავთ, რომ ძვირიკე, ბიორგისაგან მიწვეული, თავისი ჯარებით მონაწილეობას იღებდა ბერძნების წინააღმდეგ, და ამიტომ უფრო საფუძვლიანია ვიფიქროთ, რომ ბიორგის ნებაყოფლობით დაუთმია ქახეთი უწინდელის მისი მფლობელისათვის, რადგან უფრო სასარგებლოთ დაუნახავს თავისთვის — ჭკვიანი კაცი და ქახეთის ყველა მცხოვრები ერთგულ მოკავშირეებათ ყოლოდა, და არა მტრულ ქვეშევრდომებათ. ასე იყო თუ ისე, ბიორგი I-ის მეფობის დასაწყისშივე მთელი ქართველობა, შინვანიდან დაწყებული

აღაზნის შესართავამდი, არაგვისა და მტკვრიდან აღმოსავლეთით, ქართველთა სამეფოს მოცილდა.

ამას შემდეგ ჯვირიკე III-მ მალე შემოუერთა თავის სამკვიდრო მამულებს ჰერეთიც, რომელსაც უწინდელი ქორეპისკოპოზების დროს მათგან დამოუკიდებელი, ეგრეთ წოდებული იშხანები, მართავდნენ, მთელი სამეფო რამდენმე საერისთოდ გაყო და თავის სატახტო ქალაქათ **თფილისი** აირჩია.

ქახეთი რომ განცალკევდა, იმპერატორმა **ვასილმა** მოსახოვა **ზიორგის** — დაებრუნებია მისთვის ღვით კურატპალატის ყოფილი მიწები, რომელიც დროებით მამა-მისს ქონდა მიცემული, და ურჩევდა — თავისი საკუთარი მიწებით დაკმაყოფილებულიყო. **არ** შეაძლება ვიფიქროთ, რომ ეს მოთხოვნა **ზიორგისათვის** მოულოდნელი ყოფილიყო; მაგრამ ახალგაზდა მეფის თავმოყვარეობისათვის იგი ერთობ საზარელი იყო — და ამიტომაც ვერ შესძლო **ზიორგი** იმის ატანა. **მან** მისწერა იმპერატორს გატაცებული და ამაყი წერილი, როგორც შეეფერებოდა მის სიყმაწვილეს, და შეუთვალა, რომ ერთ ქოხსაც არავის დავუთმობ იმ მამულებიდან, რომელიც მე მამა-ჩემმა **ზაგრატმა** დამიტოვაო ¹⁾.

ამგვარი პასუხის მიუხედავად, **ვასილი** არაფერ საშვალებას ხმარობდა **ზიორგის** წინააღმდეგ. სხვა უფრო საყურადღებო გარემოებათა მიზეზით მან

¹⁾ Aristacès de Lastiverd; continuateur d' Asolic, p. 6.

ვერ იხმარა უკანასკნელი ღონისძიებანი და რამდენიმე წლის განმავლობაში მხოლოდ დიპლომატიურ ომს უმართავდა.

ამით ბიორგის ქართველებში კარგი სახელი შეიძინა და მეზობელ ხალხებზეც დიდი გავლენა მოიპოვა. 1020 წელს მოკვდა სომეხთ მეფე **ჰალიკ I** და მის შვილებს, **იოანესა** და **აშოტს**, შორის ასტყდა დავა მემკვიდრეობის გამო. **სამართლისათვის** ისინი **ბიორგისთან** მიიქცენ — და მან გაყო იგინი: გვირგვინი **იოანეს** უკურთხა, როგორც უფროს ძმას, და თვით მიითვისა უფლება თვალყური ედევნებია ძმებს შორის გაყოფის ხელშეკრულობის მტკიცე დაცვისათვის. მაგრამ ისინი ხელახლა მალე წაიკიდენ, და ერთმა სომეხთ დიდებულთაგანმა, **აშოტის** მომხრემ, **ბიორგისთან** უჩივლა — **იოანეს**, როგორც **შატის-ციხის** წართმევით პირობათა დამრღვეველს. სომეხთ წარჩინებულთა უმეტეს ნაწილს არ უყვარდა **იოანე**, რადგან მას არ ქონდა სამხედრო ნიჭი, რომელიც სომხეთის მშვიდობიანობისათვის იმ დროს აუცილებლათ საჭირო იყო, და უნდოდათ უპირატესობა **აშოტისათვის** მიეცათ. ქართველთა მეფემ საუმჯობესოთ დაინახა — უმეტესობის მხარე დაეჭირა. **იოანემ** გამოუცხადა **ბიორგის** ომი, მაგრამ დამარცხდა და ტყვეთ წაიყვანეს. **ბიორგის** ჯარებმა დაიჭირეს მისი სატახტო ქალაქი **ანი** და **სომხეთის** მრავალი საყურადღებო ადგილი. **ადგილობრივი** არისტოკრატია პარტიებათ დაიყო

და ურთერთშორისი ბრძოლა გაიმართა. აშოტმა ველარ შესძლო წესრიგის დაცვა და ქოსტანტინეპოლს გაიქცა, რომ იმპერატორისათვის შემწეობა ეთხოვა.

ზასილმა შეუძლებლათ დაინახა — კიდევ მოეცა და და არ ეხმარა ზომები ზიორგის დასაცხრობათ, რომელმაც არა თუ ისურვა ლავით კურატპალატი-საგან საბერძნეთისათვის ნაანდერძევი მაზრები ნებაყოფლობით დაებრუნებია მისთვის, არამედ კიდევაც მოინდომა — გაეგრცელებია თავისი ხელმწიფება სხვა სამეფოებზედაც, რომელნიც ძველადანვე იმპერიას ემორჩილებოდნენ. 1021 წელს ზასილმა შეკრიბა მრავალრიცხოვანი ლაშქარი და ქლარჯეთს გაემართა. ზიორგიმაც, თავისი მხრით, საკმაოდ დიდი ჯარი გამოიყვანა, წინ შეეგება მას და ბერძნების ლაშქრის პირისპირ დაბანაკდა. მაგრამ არც ერთი მებრძოლი მხარე არ იწყებდა ომს. შოკმანობაში დიდი დრო გადიოდა. ბოლოს ზიორგის ენერგიამ დინჯგონიერება დასძლია — და მან დასძრა ჯარი, მოუარა ბერძნთ ბანაკს ქალაქ ოლთისის მხრით, რომელიც მტერს ეჭირა, ააოხრა და დასწვა იგი; შემდეგ ქოლასკენ გაიწია, მაგრამ იმპერატორი მსწრაფლ დაედევნა მას და ამ გზაზე, სოფელ შირიმთას მახლობლათ, მისი წინა რაზმი მიეწია ქართველთ უკანა რაზმს.

შეიქნა ბრძოლა, რომელშიც დიდათ დამარცხდნენ ბერძნებიც და ქართველებიც, განსაკუთრებით.

ეს უკანასკნელნი, რადგან დაკარგეს ორი უკეთესი სარდალი, რატი და ხურსი. როცა ბიორგიმ წინარაზმში მომხთარი შეტაკება გაიგო, თუმცა დახმარება გვიანი იყო, მაგრამ მაინც დაუყოვნებლათ მიმართა იქით, შეხვდა იქ ვასილსა და მის ლაშქარს და მაშინვე ბრძოლა აუტეხა. თუმცა მისი ჯარი დაღალული იყო და მტრისაზე ბევრათ ნაკლები, მაგრამ ისეთი სისწრაფით ეძგერა მტერს, რომ ბერძნებმა უკან დაიწიეს და საგრძნობლათ დამარცხდნენ. ბრძოლა დიდხანს გაგძელდა და ისე ცუდათ იყო ბერძნების საქმე, რომ ვასილი ისიც იყო უკან დაწევას ფიქრობდა; მაგრამ ქართველებმა, რომელნიც უზომოთ დაიღალენ და მასთანვე გულიც შეიჯერეს წინამომდევარ ბრძოლაში დახოცილის თავისი ამხანაგებისათვის, მისდა გასაკვირველათ და სასიხარულოთ, თვითონ იწყეს უკან დაწევა. ამ წამმა არა თუ შემდეგი მოძრაობის, არამედ 1021 წლის მთელი ლაშქრობის სვებედი გადასწყვიტა. ვასილმა კვალდაკვალ იწყო ბიორგის დევნა და მისი მამაცი ჯარების ჟღეცა. ქართველები არტანს მივიდნენ და იქ უნდოდათ გამაგრება, მაგრამ ბერძნებმა მალე გარეკეს ისინი ამ ქალაქიდან, აიღეს იგი და დასწვეს, მცხოვრებლები კი ტყვეთ წაიყვანეს. ბიორგიმ პირველათ სამცხეს მიმართა, მერე კი ჯავახეთს; ვასილი არ შორდებოდა მას და აცლევინებდა ხან ერთსა და ხან მეორე მაზრას, რომელთაც ბერძნები უწყალოთ აოხრებდნენ. ბოლოს იმპერატორისაგან

დევნილი **ზიორგი** თავისი დანარჩენი ჯარიანათ **თრიალეთს** მივიდა. **აქ** მას დახვდა კახელების რაზმი, რომელიც მისი თხოვნით მის შესაწევნელათ მოსულიყო, კვალად გამხნევდა იგი და აპირებდა **ვასილთან** შებმას; მაგრამ ქართველებმა ურჩიეს, რომ ბრძოლა თვითონ არ დაეწყო. **ვასილმაც** ვედარ გაბედა საქმის იღბალზე მიგდება, და რადგან ზამთარში შუაგული საქართველოს მთა-ადგილებში დარჩენის ეშინოდა, **პონტოს** დაბრუნდა და გზავზა ხელმეორეთ ააოხრა **სამცხე** და **ტაო-აღარჯეთი**.

აღმოსავლეთისაკენ რო მიდიოდა, იმპერატორმა **პოსტანტინეპოლში** ორი თავისი სარდალი, **ნიკიფორე ზოკა** და **ნიკიფორე ქსიპიასი**, დასტოვა შინაგან საქმეთა გამგეებათ. მაგრამ ეს სარდლები მისი უკმაყოფილო შეიქნენ ამისთანა განკარგულებისათვის, და როცა ის წავიდა, თავისი თანამდებობა მიატოვეს, **აბაღუკიას** მივიდნენ, შეკრიბეს დანარჩენი ჯარები და იმპერატორს გადაუდგენ. როცა **ვასილთან** მყოფმა ჯარებმა ეს ამბავი გაიგეს, თავზარი დაეცათ—და მათ შორის ხმა გავრცეოდა, თითქო **ზოკა** და **ქსიპიასი** და ქართველთ მეფე ერთად მოქმედებდნენ და თითქო **ვასილის** ჯარები ორის მტრული ჯარისაგან გარშემორტყმული იყვნენ. **ვასილს** უნდოდა როგორმე გამოსულიყო ამ გაჭივრებული მდგომარეობიდან—და ამიტომ **ზიორგისთან** ზავის შესახებ მოლაპარაკება დაიწყო. ეს მოლაპარაკება მთელი ზამთრის განმავლობაში გა-

გძელდა და იმპერატორი და ქართველთ მეფე ამ შემთხვევაში ერთმანეთს თავდაბლათ ექცეოდნენ და მეგობრობას უფიცავდნენ, მაგრამ ზავი არ შეუკრავთ. ამასობაში **ვასილმა** ცბიერობითა და გაიძვერობით **ფოკასა** და **ქსიპიასს** შორის მშვიდობიანი განწყობილება დაარღვია და უკანასკნელი იქამდი მიიყვანა, რომ პირველი მოაკვლევია — და ამას შემდეგ **ფოკას** პარტიამ **ქსიპიასი** ხელთ ჩაუგდო იმპერატორს.

როცა მემხოხეებთან გაათავა საქმე, **ვასილმა** 1022 წელს **ბიორგისთან** უაზრო მოლაპარაკებას თავი ანება და **ქლარჯეთს** მიმართა. **ვასილი** რომ აქამდი კეთილგანწყობილებას აცხადებდა და ახლა მოულოდნელათ შესეგვას ხელი მიყო, ამან აიძულა **ბიორგი** ებძანებია თავისი სარდლის **ზვიადისათვის**: საჩქაროთ შეკრიბე ჯარები და მტერს წინ შეხვდი, ამასთანავე დაარწმუნე იმპერატორი, თითქო ზავის ყველა პირობაზე თანახმა ვიყო, და ამით გააჩერე ის, სანამ თვითონ მე მოვიდოდე საქართველოს ყველა დანარჩენი ძალ-ღონიანათო. **ბიორგიც** მალე გაყვა **ზვიადს** უკან. მან შეაერთა თავისი ჯარები და გამოუცხადა: თქვენ აქ შეკრებილი იმისთვის ხართ, რომ ან ზავი შეკრათ და ან უკიდურესათ იბრძოლოთო — და ყველა ეს **ვასილზეა** დამოკიდებულიო. რამდენათაც ბერძნები დარწმუნებული იყვენ თავის გამარჯვებაში, იმდენათვე ქართველები აღტაცებული იყვენ თავისი მეფისადმი სიყვარული-

თა და პატივისცემით—და კიდევაც გამოაცხადეს, რომ მზათა ვართ და საუმჯობესოთაც ვსთვლით ვეომოთ მტერს და ყველა დავიხოცოთ, თუ ბედი ამას მოიტანს, ვიდრე იმპერატორისაგან მოტყუებულნი დავრჩეთ და შეეკრათ მასთან დამამცირებელი ზავიო. **ბიორგის** რაინდული ბუნება ააფრთოვანა ქართველთ ჯარის აღტაცებულობამ. **თავად-აზნაურობამ** მიმართა **ბიორგის** თხოვნით, რომ დაუყოვნებლათ თავს დასხმოდა მტერს, და მეფემაც იერიში მიიტანა მტრის ბანაკზე, რომელიც სოფელ **სვინდაქსის** მახლობლათ იყო დაწყობილი.

მალე საშინელი ბრძოლა გაიმართა; ბერძნებმა პირი იბრუნეს და აირიენ. **შედრწუნებულმა** იმპერატორმა **ვასილმა** ბძანა—გამოეფინათ მის დროშაზე, **ბიორგის** სამხილებლათ, მისი უკანასკნელი წერილი; რომელშიც იგი არწმუნებდა იმპერატორს, რომ ზავის ყველა პირობას მივიღებო; მან აიღო ხელში ცხოველყოფელი ჯვარი, ჯარებს ივლიდა, წესიერებას ამყარებდა და თანაც ამხნევებდა ჯარის კაცებს ღვთის იმედით. **მართლაც**, ქართველების პირველ შეტევას შემდეგ მეორე ისე ძლიერი აღარ ყოფილა—და გამარჯვება ბერძნებისკენ შემობრუნდა. **რამდენჯერმე** კიდევ შინჯა **ბიორგიმ** უნაყოფოთ თავისი ძალა—და დარწმუნდა, რომ ბრძოლა წაგებული იყო, და ამიტომ სისწრაფით იწყო უკან დაწევა. **მტერმა** ხელში ჩაიგდო მთელი მისი ავლადიდება, რაც კი ბანაკში იყო, და უკან დაედევნა. **ბიორგის**

არ სურდა ამ მწარე გამოცდილებას შემდეგ განეგრძო საშიში ბრძოლა — და ამიტომ მიაწოდა მასილს ღვით კურატპალატის ყველა სამფლობელო: ძლარჯეთი, ტაო, სამცხე და ჯავახეთი და ზავის დაურღვეველობის ძველათ მისცა თავისი სამი წლის შვილი ბაგრატი. იმპერატორი დათანხმდა ამ პირობებზე და ისინი მით შეამსუბუქა, რომ ამ მაზრების ზოგიერთი ეკლესია და სოფელი ქართველთ მეფის მფლობელობაში დესტოვა და პირობა დასდვა — სამ წელს შემდეგ დაებრუნებია მისთვის შვილი მისი ბაგრატი. ასე გათავდა ეს ომი. ქართველებს გარდა, ბერძენთა და სომეხთ მრავალ მემატიანეს აუწერია იგი, მაგრამ ისე საძაგლათ, რომ ჩვენ საუმჯობესოთ დავინახეთ — უპირატესობა „ქართლის ცხოვრებისათვის მიგვეცა და მხოლოდ შეგვევსო იგი სხვების ზოგიერთი მოთხრობით, რომელიც სარწმუნოთ დავინახეთ. ამ აწერილობიდან ის სიტყვები, რომელიც შეეხება ზავის შეკვრის დროს ზოგიერთი ეკლესიისა და სოფლის ქართველთ მეფის მფლობელობაში დატოვებას, ჩვენი აზრით ისე უნდა გავიგოთ, რომ საზოგადოთ ეკლესიები მათი მამულებიანათ საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის ნაწილებში უწინდლურათ დატოვებული იყო საქართველოს საპატრიარქოს უფლებაში.

ბიორგიმ ისარგებლა მით, რომ ქართველთ კათალიკოზს მოცილებული მაზრების ეკლესიებსა და სამღვდელოებაზე გავლენა ქონდა, და ზავის შე-

კვრას შემდეგ მოინდომა აღედგინა თავისი ხელმწიფება იქაური მცხოვრებლების შესახებაც. მაგრამ თავისი მისწრაფების განსახორციელებლათ იგი ცხად ზომებს კი არ ხმარობდა, არამედ ფარულს და მასთანვე საკმაო სასირცხოსაც. მან გაგზავნა კათალიკოზი მელქისედეკი პოსტანტინეპოლს და საბერძნეთის სხვა მდიდარ ქალაქებში და უბძანა მას, ვითომდა ღვთისმოყვარების მიზნით შეეკრიბა დიდი შეწირულებანი. მელქისედეკის დაბრუნებას შემდეგ ბერძნების ნებაყოფლობით შეწირულობათაგან შემდგარი ფრიად დიდი თანხა იმაზე მოიხმარეს, რომ მათგანვე გამოეყიდათ მრავალი სოფელი სამცხესა და ტაო-პლარჯეთში — და ისინი ეკლესიების საკუთრებათ ჩაიწერენ. ამგვარათ, თუმცა ეს მაზრები იმპერიის საზღვრებში ითვლებოდენ, მაგრამ შინაგანი მათი მართველობა უნეტესათ საქართველოზე იყო დამოკიდებული. ხოლო ქართველთ მეფის ამ ცუდერ პოლიტიკას სულაც არ დაურღვევია ბერძნების კეთილგანწყობილება ქართველებთან. ეს უკანასკნელი თავდაპირველათ იმით იყო შენახული, რომ საქართველოს ტახტის მემკვიდრე მათ შორის იმყოფებოდა, და შემდეგ კი მით, რომ იმ დროს შემოიღეს ქართველთ თავად-აზნაურთა შვილების გაგზავნა საბერძნეთის საუკეთესო სკოლებში მეცნიერებათა შესასწავლათ.

1025 წელს ბატონიშვილი ბაგრატი, ზავის პირობისამებრ, დაბრუნდა თავის სამშობლოში; 1027 წ.

კი, ზიორგი I-ის სიკვდილს შემდეგ, — მაშინ ის თითქმის ცხრა წლის იყო, — ავიდა საქართველოს ტახტზე ბაგრატ IV-ის სახელით.

II.

კოსტანტინეპოლის კანას ურთიერთობანი საქართ ველოსთან 1025 წლიდან.

ბაგრატ IV-ის გამეფება. — იმპერატორის კოსტანტინე VI-ის გულგრილობა საქართველოს მიმართ. — რომანოზ აგრირის მოპირდაპირე პოლიტიკა. — ბაგრატის დედის მარიამის მოგზაურობა კოსტანტინეპოლს. — ბაგრატის დაქორწინება იმპერატორის ძმისწულზე და ამ უკანასკნელის სიკვდილი — ანაკოფიის დაჭერა ბერძნების მიერ.

იმპერატორის ვასილ II-ის სიკვდილს შემდეგ მისმა ძმამ კოსტანტინე VI-მ შესცვალა ბიზანტიის კარის ურთერთობანი საქართველოსთან. რადგან პოლიტიკური მოქმედების ნიჭი არ ქონდა და ყველაფერს ეჭვის თვალით და უნდობლათ უყურებდა, ამიტომ, შეიქნა იმპერიის მართველათ თუ არა, მაშინვე გამოიჩინა თავისი გულგრილობა საქართველოს მიმართ. ამას ალბათ მელქისედეკ კათალიკოზის მოქმედებანიც უწყობდენ ხელს. კოსტანტინეს უნდოდა ისევ ამანათად დაეტოვებია ბატონიშვილი ბაგრატი, რომელიც ვასილმა მის სამშობლო-

ში გაუშვა, და ამიტომ გადასწყვიტა ზავის პირობების დარღვევა: გაგზავნა მღევარი და უბძანა — დაეჭირათ გზაში საქართველოს მიმავალი ბაგრატი და ქოსტანტინეპოლს მიეყვანათ; მაგრამ მღევარი ველარ დაეწია ბატონიშვილს და ამ მოქმედებამ, რომელსაც, ქოსტანტინეს სასირცხოთ, წარმატება არ მისცემია, ორ მართებლობას შორის უკმაყოფილების ცხადი მიზეზები დანერგა. ხოლო უსუსტეს მხარეს, რომელსაც ბიორგის გამოცთილება წინ უძლოდა, თავი უნდა შეეკავებია — იმისთანა რამე არ ჩადინა, რომ ომი ატეხილიყო; საბერძნეთის მართებლობა კი სულ იმას ცთილობდა, რომ საქართველოს მყუდროება დაერღვია. ბოლოს, ბიორგის სიკვდილს შემდეგ, ქოსტანტინეს აგენტებმა მესხეთს თავად-ახნაურობა ააჯანყეს, შეიყვანეს ჯარები ამ მაზრაში და ახალი მეთე ბაგრატი იქამდი მიიყვანეს, რომ იძულებული შეიქნა — უძალ-ღონოს — იარალი აეღო ხელში.

ზოგიერთი მიზეზი საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ამ შემთხვევაში ბიზანტიის კარის აგენტებთან ყოფილან თვითონ ქართველები, რომელნიც წინათ საბერძნეთის სამსახურში იყვნენ. ჩვენ ვიცით, რომ ძველადანვე ქართველთ არისტოკრატიული გვარების მრავალ წევრს, რომელნიც თავისი სამშობლოდან გადასახლებულიყვნენ, იმპერიაში საგულისხმო თანამდებობა ეჭირათ. საბერძნეთისა და საქართველოს მატთანები გვიხატავს ორს სხვებზე უფრო

შესანიშნავ ეპოქას, როცა იქაურ მკვიდრთა ემიგრაციები ხთებოდა ხოლმე. ეს ეპოქები არის: ერთი — **ბობადისა** და **ნუშირვანის** ომები **იუსტინესა** და **იუსტინიანეს** წინააღმდეგ, და მეორე — ის დრო, რომელიც წინაუძლოდა არაბთაგან **სპარსეთს** შესევას, როცა იმპერატორი **ირაკლი** ურჩევდა მცხოვრებლებს — მომავალი საშიშროებისაგან წინდაწინ შეეფარებიათ თავი მისი იმპერიის შუაგულ მხარეებში; მაგრამ, — ალბათ როგორც ამ ეპოქებში, ისე წინათაც, მათ ხანებში და მათ შემდეგაც, მომხთარა ქართველთა გადასახლება **საბერძნეთს**. ზოგს სარწმუნოება იზიდავდა და ზოგსაც სამხედრო და პოლიტიკური გარემოებანი აიძულებდენ. **სხვადასხვა** დროის ემიგრანტებს შორის, რომელნიც **საბერძნეთში** სახელმწიფო თანამდებობაში ყოფილან, ჩვენ ვიცით შემდეგნი: **ფარსმანი**, შთამომავლობით კოლხი, იმპერატორის **ანასტასის** სარდალი ¹⁾; **ფერანი**, შთამომავლობით ივერიელი, **იუსტინიანეს** სარდალი; **თორნიკე**, **სკლიროსის** დამმარცხებელი; **ციცი** ანუ **ჯოჯიკი**, **ლოროსტოლის** პრეფექტი; **თევდატი** და მისი ნათესავები **გიორგი** და **მარაზვაჩე** ²⁾. უკანასკნელი ოთხი პირი იმ გარემოების თანამედროვენი იყვენ, რომელიც ჩვენ აქავსწერეთ.

უნდა ვიფიქროთ, რომ, იმპერატორის პოლი-

1) Прокоп.: Перс. война, кн. 1, ст. 37.

2) Brosset, Additions, XII, p- 219.

ტიკის გავლენის გამო, მათ თავდაპირველათ დაუ-
ყოლიებიათ **ტაოს** ერთი ძლიერი მემამულეთაგანი,
ჰაჩე პარანიძე, და **ბანის** ეპისკოპოზი **იოანე**— დაე-
ტოვებიათ თავისი უბრალო ხალხის მეფე **ბაგრატი**
და **პოსტანტინეს** უფრო სასახელო ქვეშევრდომო-
ბა მიეღოთ. 1028 წელს ამათ მიიმხრეს მრავალი
ფეოდალი; ამ უკანასკნელებმა თავისი ციხეები გა-
დასცეს **ბიზანტიის** კარის ხაზინადარს, რომელიც
მოსულიყო იქ და მიეყვანა მრავალი ჯარი და თა-
ნაც დიდძალი ოქრო მიეტანა. ამ საშუალებათა
წყალობით ბერძნებმა მალე და აღვილათაც დაი-
პყრეს სამხრეთ-დასავლეთის საქართველოს ყველა
მაზრა და მიადგენ **ლიპარიტ მრბელიანის** ციხეს
ქლდეკარს. იმ დროს ეს თავადი ქართველთ ჯარე-
ბის უმთავრეს სარდლათ იყო, მაგრამ მათიანეთაგან
არა ჩანს, რომ მას რაიმე საქმე ჩაედინოს ამ ომში,
სანამ მის მამულებს არ შეესიენ. მხოლოდ მაშინ
შეკრიბა მან ახლომახლო მყოფი თავად-აზნაურობა,
რომელნიც ჯერ კიდევ **ბაგრატის** ერდგულნი იყ-
ვენ, და დაიცვა თავისი ციხე-სიმაგრეები; მაგრამ
ბერძნები მაშინვე შეერიენ ამ თავად-აზნაურთა მა-
მულებს და ზოგი მათგანი დაიმორჩილეს ამ უკი-
დურეს გაჭივრებაში ბერძნებს წინააღმდეგ **ტბეთის**
ეპისკოპოზი **საბა**. მან გაამაგრა თავისი ეპარქიის
ეკლესიები და ციხეები და ბერძნების ყველა თავ-
დახსმა წარმატებით უკუაქცია. ამ მწყემსმთავრის გამ-
ბედაობამ და სამხედრო ნიჭმა ბევრი გაამხნევა და

ბერძნების წარმატებანი შეაფერხა. ამასთანავე არტანუჯის ერისთავმა, იოანე აბუსერმა, საბას მაგალითს მიბაძა და დაამარცხა მტერი. ღასასრულ იმავე წელს (1028) მოკვდა ჟოსტანტინე VI, რომანოზ აგრირმა შეირთო ცოლათ მისი ორმოცი წლის ასული ზოია და მისი ტახტი დაიჭირა; რადგან მას სხვა განზრახვები ქონდა გულში, ამ ომის გაგრძობა აღარ ისურვა და თავისი ჯარები საქართველოდან გამოიწვია.

საქართველოს კარმა აღტაცებით მიიღო ბერძნების უკუქცევის შესახებ ცნობა, და რადგან ძლიერ აფასებდა ამ ცვლილებას, თავის სრულ ძალღონეს ხმარობდა — როგორმე დაეცვა მშვიდობისმოყვარობისადმი ახალი იმპერატორის მიდრეკილება. რომანოზის ტახტზე ასვლის პირველ წელსვე საქართველოდან გაიგზავნა მასთან მელქისედეკ კათალიკოზი ბაგრატის სახელით სალამის გადასაცემათ. კათალიკოზი უწინდლურათ აღერსით მიიღეს და მდიდარი საჩუქრებით უკან გამოუშვეს. სამ წელს შემდეგ ბაგრატის დედა მარია მიც გაემგზავრა ჟოსტანტინეპოლს. ის მივიდა იმპერატორთან, დაარწმუნა იგი, რომ ახალგაზდა მეფე და ქართველი ხალხი მისი ერდგული იყვენ, და, ძველი ჩვეულებისამებრ, გამოითხოვა თავისი შვილისათვის კურატპალატის ხარისხი და თანხმობა იმაზე, რომ ბაგრატი რომანოზის ძმისწულზე, ვასილ აგრირის ასულზე

მლენეზე, დაქორწინებულიყო ¹⁾). მრავალ განძს შორის, რომელიც იმპერატორმა მლენეს უმზითვა, საქართველოს გამოგზავნეს აგრეთვე მაცხოვრის ჯვრის ერთი ლურსმანთაგანი და მქონის ლეთისმშობლის ხატი ²⁾). ამგვარათ, 1032 წლის მახლობლათ, საქართველოსა და საბერძნეთს შორის მშვიდობიანი კავშირი დაემყარა.

მეფის ასული ქეთაისს მივიდა და ჯვარი დაიწერა 14 წლის ბაგრატზე; ამას შემდეგ ის მალე გადაიცვალა, მაგრამ მაინც მოასწრო სახელის მოხვეჭა მით, რომ დიდებული იქაური საკრებულო ტადარი მოათავა.

ამასობაში, თუმცა საბერძნეთის იმპერატორი ბაგრატთან დანათესავებული იყო და პირადათ კარგათ განწყობილიც, მაგრამ 1033 წელში საქართველო იმისთანა გარემოებაში ჩააყენეს, რომ მან და კარგა ანაკოფია, აფხაზთა მეფეების ყოფილი სატახტო ქალაქი. ბაგრატის მამას, გიორგის, შარიამს გარდა ყავდა მეორე ცოლი (ალბათ ხასა), მსეთის მთავრის აღდას ასული, რომლისაგანაც შეეძინა მას ვაჟი დიმიტრი; გიორგიმ დიმიტრი ბაბუა-მისის მზრუნველობაში დასტოვა და სარჩოთ ანაკოფია დაუნიშნა. პატივის მოყვარე აღდამ თავდაპირველათ გამართა ქარაველთა თავად-აზნაურო-

¹⁾ Lebeau, tom, XIV, p. 249, სადაც მოყავს Cedresi-სა (p. 729-731) და Zon-ის აზრი (tom. II, p. 232).

²⁾ დეოღრაფიული აღწერა მახუშტისა, 48.

ბასთან მოლაპარაკება იმის შესახებ, რომ გაეფართოებია თავისი შვილის შვილის უფლებანი ბაგრატის უფლებათა წინააღმდეგ; მაგრამ ამაში მან ევრაფერი წარმატება ნახა — და კიდევაც ეშინოდა, რომ თავისი მადიებლობით არ დაეღუპა ღიმიტრი, და ამიტომ, ვითომდა იმპერატორის მეგობრობის მოსაპოვებლათ და ბერძნებთან ურთერთობის აღსადგენათ, რომანოზს წინადადება მისცა დაეჭირა ანაკოფია, როგორც ბიორგისგან მის განკარგულებაში გადასული ქალაქი. ბიზანტიის მართებლობამ მიიღო მისი წინადადება და ანაკოფია თავისი ჯარებით დაიჭირა ¹⁾). საქართველოს კარი მოერიდა ამაზე დავის ატეხას ერთი მხრით აღდას მომხრეებთან და მეორე მხრით ბერძნებთან — და ამიტომ ხმის ამოუღებლათ აიტანა ეს საგრძნობელი დანაკლისი.

III.

ბაგრატის საქმეები აზიასა და საქართველოში თფილისის აღებაჲდი.

მომი სომხეთის ამირის აბდულ-სევარის წინააღმდეგ. — თფილისის გარშემორტყმა. — ლიპარიტ მრბელიანის მტრობა ბაგრატის წინააღმდეგ. — ბაგრატის გალაშქრება ახუთზე. — ლიპარიტის აჯანყება. — ბაგრატისაგან თფილისის აღება.

1036 წელში ბაგრატი ეომებოდა ამირს აბ-

1) Lebeau, tom, XIV p. 255.

დულ-სევარს¹⁾ (ქართველი მემართიანეები იმას ფადლონს უწოდებენ), რომელიც ქალაქ ღვინში იმყოფებოდა. „მართლის-ცხოვრება“ არ განგვიმარტავს გარემოებათა მსვლელობას, რომელმაც მეფე ამ ომისათვის აიძულა. ის მხოლოდ ამბობს, რომ ფადლონი მტრულათ უყურებდა იმ მეზობელ მთავრებს, რომელნიც ძალას იკრეფდენ და იცავდენ თავისი სამთავროს ძლიერებასო. მაგრამ, როგორც სომეხთა მართიანეთაგან ჩანს, აბდულ-სევარს ურიცხვი ჯარი შეუკრებია და პირველს აუტეხია ეს ომი მით, რომ აღმოსავლეთის სომხეთის მეფეს ღვითს თავს დასხმია, — ღვითს კი შემწეობისათვის სათხოვნელათ ბაგრატიანთაგან მიუმართავს²⁾. ბაგრატიანთაგან მათ ქართველთაგან ჯარის წინამძღოლობა, — ეს ჯარი 4000 კაცისაგან შესდგებოდა³⁾, — იკისრეს ჩვენ მიერ ცნობილმა ლიპარიტ ორბელიანმა და იოანე აბაზაძემ. როცა ესენი სალაშქროთ გავიდენ, მათ შეუერთდენ ღვითის სხვა მეკავშირეები: ქახეთის მეფე ჰალიკი, ძვირიკე III-ის შვილი და მონაცვალე, დასავლეთი სომხეთის მეფე იოანე და თფილისის ამირი ჯაფარი. სანამ მეკავშირე ჯარები თავს მოიყრიდენ, მტერმა კიდევაც ააოხრა ღვითის სამთავროს უმეტესი ნაწილი⁴⁾; მაგრამ, როგორც კი

1) Sf. Martin; Mémoires sur l'Arménie, tom 1, p. 370.

2) Ibid.

3) Brosset; Hist. de la géorgie, p. 316, not. 6.

4) Sf. Martin, რომელიც ემყარება მდგენელ მათეოსსა და მიხეილ ჩამჩიანს; Mémoires sur l'Arménie, tom. 1, p. 370.

შეხვდა ერთმანეთს ორივე მხარე, **აბდულ-სევარს** შეუტის და სრულიად დაამარცხეს. ის გაიქცა და გამარჯვებულებს ალაფათ დაუტოვა აუარებელი სიმდიდრე, მალე ავათ გახთა და კიდევაც მოკვდა.

ამ სუბუქმა უძლიერეს გმირზე გამარჯვებამ ისე გაამხნევა **ლიპარიტი** და **იოანე აბაზაძე**, რომ, ამირის **ჯაფარის** უღონობის იმედით, აღარ უნდოდათ **თფილისის** გათავისუფლების გადადება, მით უფრო, რომ ეს შეადგენდა ხალხის მუდმივ წადილს. ისინი შეესიენ ამირის სამფლობელოს დასავლეთის მხრით და აიღეს ბუნებით გამაგრებული მისი მოწინავე საბინაო ალაფი **ბირთვისი**. **ბაგრატს** ჯერ კიდევ არ შეეძლო თავისი სარდლების პატრიოტულ გატაცებულებათა დაფასება და ამიტომ არა თუ მარტო იმის წინააღმდეგი შეიქნა, რომ მათ თავდასხმა განეგრძოთ, არამედ თხოულობდა, რომ **ბირთვისიც** დაებრუნებიათ ამირისათვის. **ლიპარიტი** თავისას მაინც არ იშლიდა და ხანგრძლივ დავას შემდეგ დააჯერა ახალგაზდა მეფე-ჯარში გამოცხადებულიყო და **თფილისის** გარემოცვა თვითონ ეკისრა. ეს მოხდა 1038 წელს; თუმცა ჯარების უფროსობა **ბაგრატმა** მიიღო თავის თავზე, მაგრამ გარემოცვის შესახებ ყველა განკარგულებას **ლიპარიტი** შვრებოდა. **ბარშემორტყმა** ორი მხრით დაიწყო: იმერლები და ქართლები დასავლეთის მხრიდან მიიწოდნენ, კახელი ჯარები კი, რომელნიც იმათ მისაშველებლათ მოწვეული იყვნენ, — აღმოსავლეთის მხრი-

დან. **თ**ფილისის ამგვარი მდგომარეობა ორ წელს განიგრძო; შემწეობა არსაიდან ჩნდა; მეციხოვნე ჯარი და ქალაქის მცხოვრებლები დღითიდღე უფროდაუფრო გრძნობდნენ შევიწროებას. ამასობაში იმერლებმა და ქართლებმა ორი უმთავრესი ციხესიმაგრე, **მ**რბისი და **შ**არცხისი, დაიჭირეს და მალე სრულიად მოსპეს ყოველგვარი მიმოსვლა **თ**ფილისისა და მის არემარეთა მცხოვრებთ შორის. საშინელი შიმშილობა დაიწყო; დასასრულ, როგორც მეციხოვნენი, ისე მცხოვრებლებიც უკიდურეს მდგომარეობამდე მივიდნენ და ამიტომ გადასწყვიტეს — დამორჩილებოდნენ **ბ**აგრატს. **ჯ**ათარ ამირს მომზადებული ქონდა ტივები და ის იყო ღამით თავის მხლებლებიანათ აპირებდა მათზე დაჯდომას და **ბ**ანჯისკენ გაცურვას; — მაგრამ უცებ **ბ**აგრატის ბანაკში დიდი არეულობა შეამჩნიეს. მისმა ვეზირებმა უარი გააცხადეს ქალაქის აღებასა და **ჯ**ათარისათვის ამირობის წართმევაზე. მათი შეშფოთების მიზეზი ეს იყო: იფიქრეს, **თ**ფილისის აღებას უსათუოთ მიაწერენ **ლ**იპარიტის მაღალს პატრიოტულ გრძნობასა და იმ სახელს, რომელიც მას აქვს, როგორც ხელოვან სარდალსო, და ეშინოდათ, ვაი თუ ამას შემდეგ **ლ**იპარიტის ზნეობრივი გავლენა საქართველოზე მეტათ გაძლიერდესო. მეფე დათანხმდა დიდებულთა წინადადებაზე, **ლ**იპარიტს კი თავისი აზრი დაუფარა და **ჯ**ათარს შეუთვალა, მთელ სიკოცხლეში გტოვებ ქალაქის ამირათო, და ამასთანავე გარშემორტყმას თავი ანება.

აქიდან ადვილათ შეიძლება დავინახოთ, თუ რა შეურაცხყოფილათ იგრძნობდა თავს ლიპარიტი, რომელიც ბაგრატს შემდეგ პირველ კაცათ ითვლებოდა. მაგრამ სახელოვანი გარემოცვის ამგვარის ახირებული შედეგის უკმაყოფილო მარტო ლიპარიტი არ ყოფილა. ძახელებმა, რომელნიც თფილისის აღებას შემდეგ ალბათ მდიდარ ალათს მრელოდენ, კიდევ მეტი უკმაყოფილება გამოიჩინეს ბაგრატიისადმი. ამით გაჯავრებულმა ბაგრატიმა ძახეთზე გაილაშქრა და ერთ ბრძოლაში, ესრეთწოდებული მიქელ-ზაბრიელის მთის მახლობლათ, დაამარცხა და დაატყვევა ძახეთის საუკეთესო სარდლები, ჰანკისის ერისთავი სტეფანოზი, ხორნაბუჯისა შაჩე, სტორისა რაჯე და სხვები. შემდეგ ის შევიდა თიანეთს, დასწვა ბოდბეჯის მშვენიერი დარბაზი, რომელიც ძვირიკე III-ისაგან იყო აგებული, დაიჭირა მრავალი გამაგრებული სოფელი და ქართლს შემობრუნდა.

ამასობაში ლიპარიტის შეურაცხყოფა ბაგრატიისადმი უკიდურეს მძულვარებათ გადაიქცა; ამის მიზეზი, თუ ბიზანტიელ მწერალთა ნათქვამი სამართლიანია ¹⁾, ის ყოფილა, რომ ლიპარიტს შეუტყვია ბაგრატსა და თავის ცოლს შორის მომხთარი სამიჯნურო ურთიერთობა. სანამ მეფე კახელებს ეომებოდა, ლიპარიტი მოემზადა მის წინააღმდეგ ასა-

1) Brosset; Hist. de la géorgie, p. 322, n. 2 et 3.

ჯანყებლათ. ამ დროს საბერძნეთის საიმპერატორო
რჯახობის ერთ წევრთაგანს, პოსტანტინე მონო-
მახს, უყვარდა ახალგაზდა მშვენიერი ირინე, ბი-
ორგი I-ის ასული, ასე რომ შემდეგში, როცა იმ-
პერატორათ გახთა და ცოლშერთულიც იყო, წაი-
ყვანა ის თავის სასახლეში, უბოძა მას ავგუსტის ხა-
რისხი და საუცხოოთ მოუწყო ცხოვრება¹⁾. ლიპა-
რიტმა ისარგებლა ამით, მოიწვია პოსტანტინეპო-
ლიდან ირინეს ძმა ლიმიტრი— და ამ გარემოების
გავლენით ბიზანტიის კარისაგან შემწეობისათვის
ბერძნების ჯარები გამოითხოვა და მიიმხრო აგრეთ-
ვე მესხეთის მრავალი თავად-აზნაურობა საქართვე-
ლოს ტახტის ამ მეძიებელის სასარგებლოთ. მალე
მას კახელებიც მიემხრენ შურის საძიებლათ იმ აოხ-
რების გამო, რომელიც ბაგრატმა მათ მხარეს მია-
ყენა. შეიტყო ეს ბაგრატმა თუარა, დაუყოვნებ-
ლათ სისწრაფით წაიყვანა რაც თან ახლდა ჯარი,
მივიდა ჯავახეთს და იქ იწყო ახალქალაქის გამაგ-
რება. მემამოხე ვასალმა შემოუარა მას და თავს
დაესხა ატენს; მაგრამ ვერ აიღო ის, თუმცა ყოვე-
ლივე ღონისძიება იხმარა. თმოგვის ერისთავმა ფარს-
მანმა და თუხარისისამ ბეშქენ ჯაყელმა სახელი
გაითქვეს, როგორც ამ ქალაქის დაუცველებმა. ბა-
დამტერებული მხარეების შემდგომ მოქმედებათა შე-
სახებ 1045 წლამდე არაფერი ვიცით; მატიანეები

¹⁾ Lebeau; tom. XIV, p. 392.

საგან მხოლოდ ერთი ჩანს, რომ ჯერ კიდევ 1041 წელს, ზამთარი რომ მოახლოვდა, საბერძნეთის ჯარები საქართველოდან წასულან და ამ დროს ბაგრატს ლიპარიტთან ზავი შეუკრავს და მისთვის ძართლის ერისთავის წოდება მიუცია. 1042 წლის გაზაფხულზე მან ალყა შემოარტყა ანაკოფიას და უკიდურეს მდგომარეობაში ჩააყენა, მაგრამ ამ დროს ჯათარი მოკვდა და თფილისმა საჩქაროთ მიიწვია ბაგრატი, რომ ქალაქის კლიტეები ჩაებარებია. მეფემ ანაკოფიასთან დასტოვა ჯარის ნაწილი ძობულიძის შვილის ჯაჯანის უფროსობით და თფილისს წავიდა. საქართველოს მეფის შესვლა თავის წინამოადგილეთა ძველ სატახტო ქალაქში განსაკუთრებით დიდებული იყო, თუმცა მთელი ქალაქი არ დამორჩილებია მას. მტკვრის მარცხენა ნაპირის — ისანის (ახლანდელი ავლაბარი) მცხოვრებლებმა ხიდი ჩაანგრიეს და ერთხანს გაჯიუტდნენ, მაგრამ ისინი მალე ქვის მასროლი მანქანებით დააცხრეს.

IV.

ომი ბაგრატი და ლიპარიტ ორბელიანს შორის.

ბერძნების პოლიტიკა სომხეთის წინააღმდეგ. — სომხებისაგან ბაგრატის მიწვევა. — ბერძნები ლიპარიტს ამტერებენ ბაგრატს. — ლიპარიტის წარმატებანი. — ბაგრატის განდევნა ქართლიდან. — ლიპარიტის მოქმედება თურქთა წინააღმდეგ და მისი ტყვეთ წაყვანა. — მისი გათავისუფლება და მოქმედება ბაგრატის წინააღმდეგ. — ბაგრატის წასვლა ქოსტანტინეპოლს. — მისი დაბრუნება; ლიპარიტის დატუსაღება; ზავი მათ შორის.

სომხეთში 1045 წელს მომხდარმა გარემოებებმა მისცა ლიპარიტს შემოხვევა — ხელახლა აეტეხა ბრძოლა ბაგრატთან. ამ წელში ბიზანტიის კარმა, რომელსაც განზრახვა ქონდა — დაეფლო სომხეთის ნაწილი, სადაც აშოტის შვილი ჰალიკ II მეფობდა, ვერაგობით მიიტყუა იგი ქოსტანტინეპოლს და იქ დასტოვა. მაგრამ, სანამ ბერძნები იმის ფიქრში იყვნენ, რომ იქ თავისი მართველი ჯარებიანათ გაეგზავნათ, სომხებმა შეუტყვეს მათ განზრახვები და სამ დასათ გაიყვენ. მრთს უნდოდა — სამეფო ღავით უმიწაწყლოსთვის მიეცა, მეორეს — ღავითის სიძის აბდულ-სევარისათვის, მესამე კი ცთილობდა — ბაგრატ IV-ის ბძანებლობა აღეარებია¹⁾. ამიტომაც ბაგრატმა, მივიდა მასთან დებუტაცია თუ არა,

¹⁾ Brosset, რომელიც დამყარებულია ჩამჩიანზე, tom. II, p. 932; Arisfac. p. 41 et Mattean d' Fdesse. p. 64.

იმ წამსვე გაგზავნა თავისი ჯარები: არტანუჯის ერისთავის აბუსერის წინამძღოლობით და დაიჭირა სომხეთის სატახტო ქალაქი ანისი. მალე იქ მივიდა ბაგრატიის დედაც, მარიამი, იმ მიზნით, რომ განემტკიცებია შვილის უფლებანი ამ დაფლობის შესახებ: მან ადგილობრივ მცხოვრებლებს მოაგონა თავისი უთამომავლობა სომხების მეფეებისაგან. ბაიგო ეს პოსტანტინე მონომახმა თუ არა, საჩქაროთ გაგზავნა ლიპარიტთან ღიმიტრი, თან გაატანა ბერძნების დიდძალი ჯარი და ხაზინა სამხედრო ხარჯებისათვის და უბძანა:--წაერთმია ბაგმატიისათვის სომხეთიც და მასთან მისი სამეფოც და საქართველოს ტახტზე ღიმიტრი აეყვანა. ლიპარიტი ქალაქ ანისს დაეცა, სადაც ჯერ კიდევ დედოფალი მარიამი იმყოფებოდა. როცა მას ალყა შემოარტყა, მოითხოვა--ენახულებიათ მისი დამცველები: არტანუჯის ერისთავი აბუსერი, იოანე როდიონი და ბურამ ბოდერძიანი. ისინი ენდვენ ლიპარიტის პატიოსან სიტყვას, მაგრამ, გამოვიდნენ ციხიდან თუ არა, ლიპარიტმა შემოარტყა მათ ჯარის კაცები და ტყვეთ წაიყვანა. ამ ვარემოებამ ხელიდან გამოაცალა ანისს გამაგრების საშვალეობა-- და მალე აიღეს იგი. ამბობენ, თითქო ლიპარიტს ამასთანავე ამოეყაროს მთელი ჯაფრი, რაც მას გულში ქონდა. ამ დროს მეფე თფილისში იყო და ქალაქის ახალი მართვისათვის სხვადასხვა დაწესებულებას აწყობდა. როცა ეს ამბავი გაიგო, დასტოვა თფილისი და

ჯავახეთს გაემართა. იქ მასთან გამოცხადდნენ მანუშვერელი და მესხები, წარუდგინეს მას მთელი თავისი ავლადიდება და გამოუცხადეს, რომ მზათა ვართ შენი სამსახურისათვისო; მაგრამ მალე ულატეს და ლიპარიტის მხარეს გადავიდნენ; მას მიემხრენ აგრეთვე კახელებიც. ასე გავიდა ზაფხული და შემოდგომა, რომელიც აჯანყებულს ძალიან უწყობდა ხელს. ბაგრატი არ დაცემულა სულით: ის გაემართა შავშეთს, მაგრამ ზამთრის სიცივეებმა, თოვლმა და გრიგალმა აიძულეს იგი — ქართლს უკუქცეულიყო.

ბაგრატს წაართვეს ანისი; მაგრამ მისი უფლებანი ამ ქალაქსა და სომხეთის უახლოეს ნაწილზე ისე გავრცელებული იყვენ ხალხში, რომ ბიზანტიის კარი, რომელიც ფლობდა ამ ქალაქს 1045 წლიდან 1064-მდე, ორი მოურავის საშვალეებით მართავდა მას: ერთი სომეხი იყო და მეორე ქართველი ¹⁾).

მთელი საქართველო რყევაში იყო: უმაღლესი თავად-აზნაურობა ორ ნაწილათ გაიყო, — ერთმა ლიპარიტისა და ლიმიტრის მხარე დაიჭირა, მეორე ბაგრატის ერდგულობაში დარჩა. მალე კახელებს გარდა სომეხთა მეფემ ღავითმაც გამოუგზავნა ლიპარიტს თავისი ჯარები. 1046 წლის გაზაფხულზე ბაგრატმა, რადგან ისიც შემწეობას მოელოდა და მტრის მოქმედების შეფერხებაც სურდა, ტყვეების

¹⁾ St. Martin; Mémoir. sur l'Armén., tom. II, p. 225.

გაცვლაზე ჩამოაგდო მოლაპარაკება და წინადადება მისცა **ლიპარიტს**—ჩემი შვილი **იოანე** მომეცი და სამაგიეროთ **არტანუჯის** ერისთავს **აბუსერს** მოგცე-
მო. **იმ** დროს, როცა ორივე მხარე ამ მოლაპარაკების პირობებს ასრულებდა, **ბაგრატს** მოეშველა **4000** ვარიაგი ¹⁾. ამით გახარებულმა **ბაგრატმა** აღარ მოუცადა ერდგული მესხების ჯარის მოსვლას და ბრძოლა დაიწყო. **ვარიაგები** **ბაშზე** დააწყო, მათგან მხოლოდ **700** კაცი წაიყვანა და ქართლელთა და იმერთა რაზმებით **სასირეთისკენ** გაემართა. მაგრამ აქ **ლიპარიტმა** საშინლათ დაამარცხა ის, განსაკუთრებით მით, რომ მრავალი კაცი ტყვეთ მოსტაცა, რომელთა შორისაც ბევრი დიდებული და წარჩინებული პირი ერია და სხვათა შორის—მეორეთ დატყვევებული მისი მეგობარი **აბუსერი**. **ლიპარიტსაც** მოაკლდა თავისი ამბოხების დიდი შემწე, **დიმიტრი**, რომელიც ბრძოლის დასაწყისსვე მოკლეს.

სასირეთის ომის ასე უბედურათ გათავებას შემდეგ **ბაგრატს** მეტი აღარაფერი რჩებოდა, ორი უკიდურესი ზომისათვის უნდა მიემართა: ან შერიგებოდა მტერს ფრიად საზარალო პირობებით, ან ქართლიდან გაქცეულიყო. მაგრამ მან სცადა—აერჩია თავისი პიროვნებისათვის უფრო საშიშარი ზო-

---

¹⁾ ვარიაგები— „ქართლის-ცხოვრებაში“ ვაღანი, ფრანგულათ Warangiens.

მა ამ ურთიერთშორისი ომის მოსასპობათ. ამ შემთხვევაში მან თავი გამოიჩინა ყოვლად კეთილშობილ და გამბედავ რაინდათ. როცა დაბა ხოვლეს გასცილდა, ბაგრატიმა შეაჩერა თავისი ჯარები, რომელნიც უკან იწეოდნენ, და თვითონ კი მცირე ამალით მოულოდნელათ გაემართა ლიპარიტის სანახვათ იმ განზრახვით, რომ ამით იმისი სინიდისი ემხილებია. მეფის ამგვარი ქცევით შეფიქრიანებულმა ლიპარიტმა იგრძნო თავისი მდგომარეობის სრული უხერხულობა და სინიდისის მხილება, მიატოვა ბანაკი და დაიძალა, რომ არ ჩვენებოდა მას. ბაგრატიმა დაკარგა შერიგების ყოველივე იმედი და უკან დაბრუნდა, რომ იმერეთს წასულიყო. ლიპარიტმა ვერ გაბედა ძართლს შესვლა და სამცხეში დარჩა, — ალბათ ეშინოდა, რომ არ გადაეჭრათ მისთვის ამ მაზრაში მისასვლელი გზა და ბერძნებთან მიმოსვლა არ მოესპოთ.

ამას შემდეგ ლიპარიტის მხრით სრულიად აღარაფერი მოქმედება ისმოდა — და ამან მისცა შემთხვევა ერისთავებს, ძალმახელს სულას და არტანუჯელს ბრიგოლს, აბუსერის შვილს, და მესხეთის რამდენსამე სხვა თავად-აზნაურობას — შეეერთებიათ თავისი ძალები ბიგრატის სასარგებლოთ და საიდუმლოთ მოეწვიათ ის იმერეთიდან. ბაგრატიმა სიხარულით მიიღო მათ მიერ მიწოდებული სამსახური და დაუყოვნებლათ გაემართა რკინის-ჯვარის მხარეთი და არყის-ციხესთან შეუერთდა მათ. ლ.

პარიტმა დროზე შეიტყო ეს მოძრაობა და შეკრიბა კახელები, სომხები და ბერძნები და თავს დაესხა არყის-ცხეს. ეს ომიც იმით გათავდა, რომ ბაგრატი სრულიად დამარცხდა და ქუთაისს გაიქცა. სულა და ბრიგოლი ტყვეთ ჩავარდენ და საშინლათ სტანჯეს ისინი და ბოლოს დააპატიმრეს.

ამას შემდეგ ლიპარიტი თამამათ შევიდა ქართლს და თავის ნებაზე იწყო მისი მართვა.

1046 წელს, ბერძნების ინტერესების გამო, ლიპარიტი ღვინის აშირს ეომებოდა, და ერთ წელს შემდეგ კი იგი მიიწვია იმპერატორმა თათრების ბრბოთა წინააღმდეგ, რომელნიც იბრაიმ-ინალის წინამძღოლობით მცირე აზიაზე გასალაშქრებლათ მიდიოდნენ. უკანასანელი ომი მისთვის უბედური შეიქნა: თურქებმა დაამარცხეს იგი და ბერძნები, დაატყვევეს ის და ხორასანს სულთან თოღრულ-ბეგთან გაგზავნეს.

ამ გარემოებამ ცოტა ხნით გამოაბრუნა ბაგრატის ბედობალი: ქართლის თავად-აზნაურობამ და მათ რიცხვში ლიპარიტის შეილებმა, იოანემ და ნიანიამ, მოიწვიეს იგი იმერეთიდან და ჩააბარეს მას ყველა ქალაქი და ციხეები. ამგვართვე მოიქცენ თფილისის მცხოვრებლებიც.

მაგრამ იმ მოქმედების გამო, რომელიც ბაგრატი ბერძნებს მიაყენა მათ მიერ თურქების წინააღმდეგ ბანჯის დაცვის დროს, თოღრულ-ბეგი იძუ-

ლებული შეიქნა — გაეშვა **ლიპარიტი**, რომელსაც შეეძლო მასთან გამკლავება.

ლიპარიტი თავდაპირველათ **ანის** მივიდა, რომელიც ბერძნებს ეჭირათ; მაგრამ მალე ამ ქალაქს თავი დაანება და **ქოსტანტინეპოლს** წავიდა; იქ მან მოაგონა იმპერატორს თავისი სამსახური და თავისი ტყვეობა ბერძნების გულისათვის, ამით მიიღო მისგან ჯარები და უკანვე დაბრუნდა **ბაგრატის** წინააღმდეგ სამოქმედოთ. მეფე ხელახლა **ქუთაისს** უკუდგა, და **ლიპარიტი** კი დაიფლო **ქართლი**. მაგრამ, რაკი შენიშნა, რომ მის მიერ ამ მხრის უკანონო დაფლობას მტკიცე საფუძველი არ ქონდა, გამოაცხადა სურვილი — ყოფილიყო **ბაგრატის** მცირეწლოვანი შვილის **გიორგის** აღმზღველათ და საქართველოს მართველათ ამ ბატონი შვილის სახელით, რომელიც მან მეფეთ აღიარა.

ამ ცდიერმა ხერხმა და **ბაგრატის** სჯენებლათ ბერძნების მუდმივმა ჩამორევამ აიძულეს მეფე და მისი ასული **მარიამი** — 1050 წელს წასულიყვენ აგრეთვე **ქოსტანტინეპოლს** და ეთხოვათ იმპერატორისათვის, რომ მთელი საქართველოს საუბედუროთ არ გამოსარჩლებოდა **ლიპარიტს**. **ქოსტანტინე** მონომახმა პატივით მიიღო ისინი, მაგრამ სამ წელს აცთვეინა მათ თავის სატახტო ქალაქში და არაფერ ზომას ღებულობდა. ამასობაში, დიდი ხნის რყევას შემდეგ, **ბაგრატის** ცოლი და **იმერეთის** უმაღლესი თავად-ახნაურობა დათანხმდენ **ლიპარიტის** წინადა-

დებაზე, რომ ჩაებარებიათ ბიორგი მისთვის და ბაგრატის დის ზურანდუხტისათვის. ბატონიშვილი მიიყვანეს რუისის საკრებულო ტაძარში და დიდი ამბოთ აკურთხეს მეფეთ.

როცა ამგვარათ ლიპარიტი დაამშვიდა მეფის ასულმა ზურანდუხტმა, იმავე დროს თარულათ გაგზავნა იმპერატორთან დებუტაციჲ, შეატყობია მას სამეფოს სამწუხარო მდგომარეობა და მიაართვა ხალხის თხოვნა, რომელიც მის მფარველობას ეძიებდა; ამასთანავე ზურანდუხტი იმპერატორს ბაგრატის დაბრუნებას სთხოვდა. პოსტანტინე მონომახმა გამოუშვა ის და თან გამოატანა აუარებელი სიმდიდრე სასახლის გასამშვენიერებლათ და ეკლესიების შესამკობათ. იმერლები შეხვდენ მას ნაპირზე გამოსვლის დროს და სიხარულით მიიღეს. ეს სიხარული მალე მოეფინა მთელ ქართლს და სამეფოს სხვა მაზრებსაც. ლიპარიტის მძიმე ხასიათმა და სასტიკმა მართველობამ ყველანი გაჟორგულა მას. ამით ისარგებლეს სულა ქალმახელმა და მესხეთის სხვა უწარჩინებულესმა პირებმა, შეიპყრეს ლიპარიტი და მისი შვილი იოანე და ბაგრატს წარუდგინეს. მისმა მეორე შვილმა გაქცევით უშველა თავს: ჯერ ის ფიქრობდა ძლდეკარში თავის შეფარებას, მაგრამ დაინახა, რომ მისი საგვარეულო ციხის გარნიზონს არ უნდოდა მისი მიღება, — წავიდა ანის და ბერძნების ჯარის მფარველობას მიმართა.

როცა ლიპარიტი და იოანე ბაგრატის მართლ-

საჯულებას წარუდგინეს, ხალხი ისე განძვინვებულ-
მლი იყო ურთერთშორისი ომების მეოხებით, რომ
მათს ჯვარზე ცმას თხოულობდა; მაგრამ მეფემ აპა-
ტია მათ და დაუმტკიცა ლიპარიტს მისი საგვარეუ-
ლო მამულები და არგვეთი. ხოლო ლიპარიტის
სვებელი ამით არ შემსუბუქებულა. ამაყმა და მო-
უდრეკელმა მისმა სულმა, რაკი ხალხის საერთო
უკმაყოფილებას გრძნობდა, აიძულა ის — დაეტოვე-
ბია სამშობლო მხარე, და მოკვდა ქოსტანტინე-
პოლში.

საქართველოს ისტორიის გასაგრძობათ საჭი-
როა რამდენათმე იმის ცოდნა, თუ ამ დროს და
ამის უმახლობელეს დროებში რა მოხთა აღმოსავ-
ლეთში, და ამიტომაც ჩვენს წერილებში ერთს პა-
ტარა თავს ამ გარემოებათა მოკლე აწერილობას
ვუნაწილებთ.

V.

იმ განქმობათა აწერა, რომელთაც აწახთა ბატო-
ნობა თუქების ძეგლობობათ შესცვალეს.

მართველობის სახის მდგომარეობა არაბების სახელ-
მწიფოში მე-X და XI საუკუნეებში.—სხვადასხვა დი-
ნასტია, რომელნიც ამ სახელმწიფოს ნაწილებს მარ-
თავდენ.—სელჯუკები.—თორულბეგი.

აღმოსავლეთში სამამადიანო ქვეყანას, რომე-
ლიც გავრცელებული იყო სუეცის ხმელთაყელიდან

და ბოსფორიდან ინდოეთსა და სათათრემდი, დი-
ლი ხნიდან მართავდა მრავალი ამირი ბალდადის ხა-
ლიფების სახელით. შემდეგში ხალიფები ამ ვრცელ
ქვეყანაში მხოლოდ სასულიერო მთავრათ ითვლე-
ბოდენ და თვითონ იმყოფებოდენ უახლოეს უფ-
როს წარჩინებულთა ხელქვეით, რომელთაც „ამირ-
ალ-ომრა“-ს უწოდებდენ. მთელ სახალიფოში ყო-
ველთვის ერთი ამირ-ალ-ომრა იყო. ჩვეულებრივი
ამირები კი, როცა მათდამი რწმუნებულ მხარეებში
თავისი ხელმწიფება განამტკიცეს, ჯერ ამ ქვეყნების
ფეოდალურ მართველებათ შეიქნენ, და შემდეგ კი
დამოუკიდებელ მებატონეებათ, ასე რომ თავის მა-
მულებს მემკვიდრეობით აძლევდენ თავის შთამომა-
ვლობას და ამგვარათ მრავალი მფლობელობითი დი-
ნასტია დააფუძნეს.

მე-X საუკუნის ნახევრიდან ამირ-ალ-ომრას თა-
ნამდებობაც აგრეთვე მემკვიდრეობითად გადაიქცა
ბუიდეების გვარეულობაში, რომელიც სპარსეთს
ფლობდა, და არაბების სახელმწიფოს ავტონომიის
ძლიერება თუ დაცემა იმათ მდგომარეობაზე იყო
დამოკიდებული.

სპარსეთიდან ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთით, ხვა-
რასანსა და თურქისტანში, ჯერ კიდევ მე-X საუ-
კუნის დასაწყისს თავი იჩინა სამანიანების ძლიერმა
საამირომ. ამ დინასტიის რამდენიმე ამირმა თავისი-
ქვეყნები აზიის უმაღლესათ აყვავებული სახელ
მწიფოების ხარისხამდი აიყვანეს. მუდმივმა ომებმა,

რომელიც მათ ბუიდებთან ქონდათ გამართული, მალე უკიდურეს მდგომარეობაში ჩააყენა მათი მონაცვალეები. მათ სატახტო ქალაქში უმთავრესი მნიშვნელობა სახელმწიფო საქმეებში და ახალი ამირების არჩევის დროს მათგან დაქირავებული ჯარების უფროსებს ქონდათ. ამ მოჯამაგირებთან როგორც ბაღდადის კარზე, ისე სამანიანების სამულობელოებშიც — თურქები იყვნენ. ნასირ სამადინის სიკვდილს შემდეგ მისი ქვეშევრდომები პარტიებათ გაიყვნენ: ზოგნი მის მცირეწლოვან შვილს მანსურს ირჩევდნენ მეფეთ, სხვებს არ უნდოდათ იგი. უკანასკნელი პარტიის მოთავე იყო თურქი ალპ-თექინი; როცა მისმა ოპოზიციამ ვერ გაიმარჯვა, ამის უკმაყოფილო — გაიქცა იგი სამანიანთა საამიროდან, შემოიკრიბა ავაზაკების დიდძალი რიცხვი და შაბუუს გადავიდა. მან დაიპყრო ქალაქი ჰაზნი და ინდოეთის საზღვარზე დააფუძნა მამადიანთა განსაკუთრებული სახელმწიფო და დინასტია, რომელიც ჰაზნიანთა დინასტიათ არის ცნობილი.

ალპ-თექინის შვილიშვილმა, მამუდ I-მა, რომელიც 997 წელს გამეფდა, დაიპყრო სამანიანების ყველა მიწა და ქალაქი და 1001 წელს ხალიფის გან სამანიანთა სამეფოს მფლობელობის ინვესტიტურა მიიღო. მს კაცი დიდი ჭკუის პატრონი იყო და სვებედნიერი, მან ფრიად დიდი სახელმწიფო დააფუძნა, რომელიც გავრცელებული იყო ინდისა და ზანგიდან ტასპის ზღვასა და ჯიგუნამდი, სპარსე-

თის აღმოსავლეთი ნაწილის შემოერთებით. რადგან თავის ყველა სამხედრო საქმეში თურქების ტომებს ხმარობდა და ამიტომ უნდოდა-მათი მბორგავი ურდოები ახლოს ყოლოდა, — მამუდმა მიუჩინა მათ ხვარასანი და დააბინავა იქ, როგორც თავისი ვასალი, **იზმაილ-არსლანი**, რომელიც შთამომავლობით სელჯუკი იყო.

სელჯუკების გვარი წარმოსდგა **ლოკაკის** შვილის **სელჯუკისაგან**. მისი ურდოები ახლანდელი შირგიზის მიდვრებშიდ აბორგავდენ და **დიდი სათათრეთის** ყეინების მეხარკეები იყვენ. მაგრამ სელჯუკი **970 წელში** გათავისუფლდა ყეინებისაგან, ბუხარას საზღვრებზე მივიდა თავის ურდოებიანათ და მამადიანთა სარწმუნოება მიიღო. **შმახლობელესმა** მისმა შთამომავალმა, **იზმაილ არსლანმა**, როცა მამუდ ჰაზნიანისაგან ხვარასანი მიიღო, პირველმა დაუწყო თურქებს ბინადრული ცხოვრების სწავლება. მან მიიზიდა მიდვრების მცხოვრები აუარებელი ხალხი და მალე ისე გაძლიერდა, რომ ბოლოს ჰაზნიანებისათვისაც საშიშარი შეიქნა. ამიტომაც იგი საპყრობილეში ჩასვეს. მაგრამ მამუდმა ხელი არ ახლო მის გვარეულობას და ახალ მოულოდნელ საშიშროებათა ბუდეთ დასტოვა იგი. სელჯუკის თურქებმა **იზმაილ-არსლანთან** მამუდის მოპყრობა თავის შევიწროებათ ჩასთვალეს, აჯანყდენ და სხვადასხვა მხარეს გაეპართენ: ზოგიერთები, **იზმაილ-არსლანის** ძმისწულის, **თოდრულბეგის**, წინამძღო-

ლობით მდინარე ჯიგუნს გაღმა გავიდენ და ჰაზნიანების მეორე სავასალოში, ხვარამხს, შევიდენ; სხვები დასავლეთისკენ წავიდენ, ქასპიის ზღვის სამხრეთის ნაპირ-ნაპირ, და ადარბადაგანი დაიჭირეს.

ეს იყო სელჯუკების პირველი შემოსევა ზემო ან წინა აზიაში.

მამულის სიკვდილს შემდეგ ცოტა ხანი გავიდა — და მის შვილებს შორის ამტყდარმა ომმა თორღულბეგს შეძლება მისცა — ჯიგუნის გაღმა მხარი რედან დაბრუნებულიყო და ჰაზნიანების სამეფო დაეპყრო. 1039 წელს მან სულტნის ხარისხი მიიღო და სპარსეთის აღმოსავლეთ ნაწილში თავის-მიერ დაპყრობილი ქვეყნები სამართავათ თავის ძმას რაულ ბაგრუბეკს გადასცა, თვითონ კი დასავლეთისკენ გაემართა და 1045 წელს ჰამადანი დაიჭირა. აქიდან იგი თვალყურს ადევნებდა ბუიდების ურთერთშორის ცილობას და იმ არეულობას, რომელიც იმ დროს ბაღდადში ხთებოდა. ბოლოს მან გამონახა მარჯვე გარემოება და მიიქცია ხალიფის შაიემ-ბეამრილახის ყურადღება მით, რომ დაამშვიდა მის სატახტო ქალაქში ამბოხება და არეულობა. 1058 წელს თორღულბეგმა, ბაღდადი რომ აიღო, ხალიფას სრული პატივისცემით მოეპყრო, როგორც მამადიანების სასულიერო მთავარს, და მიიღო მისგან ამირ-ალ-ომრას წოდება. ბუიდები, რომელნიც ამ ხარისხს ერთ საუკუნეზე მეტს ატარებდენ, დაეცენ და თორღულბეგის მფლობელობა დაემკვიდ-

რა მთელი სპარსეთისა და ირანის სივრცეზე. ამ დროიდან მოკიდებული თუმცა აზიაში ხალიფის წოდება კიდევ ორი საუკუნის განმავლობაში არსებობდა, მაგრამ პოლიტიკურათ იმას აღარაფერი მნიშვნელობა ქონია, — ყველაფერი სულტნების სახელით კეთდებოდა. მდესლაც არაბების მიერ სხვადასხვა ქვეყანაში დაყენებული ამირების დინასტიებმა თავისი ადგილები თურქების ამირებს დაუთმეს და აზიაში მებატონე ხალხათ არაბების მაგიერ თურქები გადაიქცენ.

VI.

ალპ-არსლანის შემოსევა.

ალპ-არსლანის შემოსევა. — ზანჯის ამირის შემოსევა და მისი განდევნა. — მისი გაქცევა ძახეთით; კახელების მიერ მისი გაცემა ბაგრატიანადმი. — მისი გათავისუფლება სულტნის შვამდგომლობით. — ამირისაგან საქართველოსთან მშვიდობიანი ურთიერთობის მეორეთ დარღვევა. — ბაგრატიის კავშირი ოსებთან და ზანჯის აოხრება. — სულტნის მეცადინობა, რომ ბაგრატი თავის მოხარკეთ გაეხადა. — ზიორგი მთაწმინდელი.

როცა ლიპარიტის თავგადასავალის მოთხრობას ათავებს, „ქართლის ცხოვრება“ ანბობს, რომ ბაგრატი ამას შემდეგ მალე დაიპყრო ჰერეთისა და ძახეთის თითქმის ყველა ციხეო და ისე გაძლიერდა, რომ საქართველოს მეფეთა შორის არავინ ყოფილა შეძლებით იმის თანასწორიო. რაც უნდა

გადამეტებული იყოს მათიანის ამგვარი თქმუ-
ლობა, თუმცა ბაგრატსა და ლიპარიტს შორის
დიდხანს გაგძელდა ურთერთშორისი ომები, მაინც
ეჭვი არ არის, რომ ბაგრატის მეფობის ხანებში სა-
ქართველო აყვავებული ყოფილა და ძლიერი. ამ
ურთერთშორის ომებს თან არ მოყოლია უცხო ტომ-
თა ბატონობა, თუმცა ხანდახან კი შემოდინოდენ
საქართველოს საზღვრებში უცხო ტომთა დამხმარე
ჯარები, რომელთაც ხან ლიპარიტი იწვევდა და ხან
ბაგრატი. როგორც იმას, ისე ამასაც უყვარდა თა-
ვისი სამშობლო: ერთს—როგორც საგულისხმო პატ-
რიოტს, მეორეს—როგორც მეფეს, და იმათ მედ-
ვარ ბრძოლაში მხოლოდ პირადი სიძულვილი მო-
ხანდა. მათიანეები და ხუროთმოძღვრების სახსო-
ვარნი გვიმტკიცებენ, რომ ამ ხანებში, ერთსა და
იმავე დროს, აუცილებელი უბედურებანიც ხთებო-
დენ და თანაც ყველაფერს აშენებდენ და ამშვენე-
რებდენ საქართველოში; განსაკუთრებით მის დასავ-
ლეთსა და სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილებში; პატრიო-
ტების მეოხებით, რომელთა შორისაც იყვენ: მელ-
ქისედეკ კათალიკოზი და დიდი მოძღვარი და ზნე-
ობის მასწავლებელი წმ. ბიორგი მთაწმინდელი.
მაგრამ შემდეგ მომხთარმა გარემოებებმა საქართვე-
ლოს ძლიერება ძალიან შეარყია.

1063 წელს მოკვდა თორღულბეგი და მის მე-
მკვიდრეთ შეიქნა მისი ძმისწული, ბაგრუბეგის შვი-
ლი, ალპ-არსლანი. ახალმა სულთანმა განაგრძო

თავისი ბიძის დაპყრობანი და იმავე წელს დაასრულა თურქესტანისა და ხვარაზმის დაფლობა, და 1064 წელს კი საქართველოსა და სომხეთზე გაილაშქრა ძველი ფანატიკოსების მზგავსათ. საქართველოზე ალპ-არსლანის გალაშქრების შესახებ „ქართლის-ცხოვრებას“ გარდა მოგვითხრობენ: სომეხი მათეოს-ედესელი, არაბი იბნ-ალატორი, ბიზანტიელებს შორის — ჰედრენი, და სხვა მრავალი მემატეიანე.

სულთანმა შეაიარაღა სპარსელები და თურქების ყველა ტომი და ფრიად დიდი ლაშქრით ჯერ ძველ ალბანიას დაასხა თავს და ყოველივე საქრისტიანო ცეცხლისა და მახვილის სხვერპლათ გახადა. იქიდან მან გაუგზავნა ელჩები ჰვირიკეს, რომელიც სომხეთის ალბანიის მეფეთ იწოდებოდა, და სთხოვა ასული ცოლათ. ღავით უმიწაწყლოს შეიღმა ჰვირიკემ ვერ გაბედა-უარი ეთქვა ამ დამპყრობელისათვის, — წარუდგინა მას თავისი ასული ქალაქ ლორს — და თავისი პატარა სამფლობელო აოხრებას ამით გადაარჩინა. ლორიდან ალპ-არსლანი ანაზღათ ორიალეთში გაჩნდა. ამ დროს ბაგრატი თავის ოჯახობიანათ ტაოს მაზრაში იყო, დაბა ხეკრებულში, და არაფერი იცოდა მოახლოებული საშიშროების შესახებ, სანამ არ დაინახა თურქების წინარაზმი იმ დროს, როცა ამ დაბიდან გამოდიოდა. ორიალეთიდან თურქებმა ძალიან მოკლე დროში გაავრცელეს თავისი აოხრებანი შავშეთსა, ალარ-

ჯეთსა და ტაოში შანასკერტსა, თორასა და ლვე-
ვამდი, და ისევ თრიალეთს დაბრუნდენ. იქ სამ
დღეს დარჩენ და შემდეგ ჯავახეთს გაემართენ და
ახალქალაქის ციხეს გარშემოერთყენ. ამ ციხეში
მოთავსებული იყო მდიდარი და ერმრავალი ქალა-
ქი, რომლის კედლებიც განახლებული იყო ბაგრატ
IV-საგან ურთერთშორისი ომების დროს. ამ გარ-
შემოერთყმის დროს უბედური დამცველნი უკიდუ-
რეს მდგომარეობამდი იყვენ გამაგრებულნი; მაგ-
რამ, როცა მათმა სიმამაცემ ბარბაროსების მრავალ-
რიცხოვანობასთან ვერაფერი გააწყო და როცა ცი-
ხის კედლებიც დაინგრა, ისინი ყველანი დაიხოცენ
საშინელსა და თავმოძულებულ ბრძოლაში. ქალაქი
აიღეს; მოხუცნი და ქალაქის დამცველთა ცოლ-
შვილნი ტყვეთ წაიყვანეს, ქალაქი კი გაცარცვენ
და თითქმის ნაცარტუტათ აქციეს. საშინელი სანა-
ხავი იყო ის ადგილები, რომელსაც თურქების შემ-
მუსრავი ხელი მისწვდა: ქალაქები და დაბები და-
ცარიელებული და დამწვარი იყო, მიდვრები კი--
დახოცილებით დაფარული და სისხლით მორწყუ-
ლი. ახალქალაქიდან აღბ-პრსლანმა მდინარე ხრამს
შეყვა ზევით, სამშვილდებზე გაიარა, გზაგზა ყველა-
ფერი ააოხრა და ლალის-ციხეს ალყა შემოართყა.
მს ციხე გადმომდგარი იყო მიუვალ ადგილას, ორს
მაღალ მთაზე, და ორი სწრაფი მდინარე გარს უვ-
ლიდა მას ჩრდილოეთითა და სამხრეთით. მაგრამ,
ამ გარემოებისა და ქართველთა სიმამაცის მიუხედა-

ვით, **ალბ-არსლანმა** აიღო ის და დაანგრია. ამას შემდეგ შეუთვალა **ბაგრატს-მიეცა** მისთვის თვისი დისწული, და გაემართა ქალაქ **ანისის** წინააღმდეგ, რომელიც ბერძნების ჯარებს ეჭირათ.

ბაგრატის დისწული იყო **ჭვირიკეს** ძმისწული, რადგან ის იყო შობილი **პირველის** დისა და მეორის კვიდრი ძმისაგან. **თუ** კი მართალია **მატეოს-ედესელის** ცნობა, რომ **ჭვირიკეს** ასული უკვე ყავდა **ალბ-არსლანს** შერთულიო¹⁾, მაშინ **ჭვირიკე** სარწმუნოებრივი გრძნობის მიხედვით მართალი ყოფილა, რომ არ ეთანხმებოდა **ბაგრატს** თავისი ძმისწულის **ალბ-არსლანთან** დაქორწინებაზე. მაგრამ, რადგან **საქართველოს** ძალღონე თურქების აუარებელი ურდოების ძალღონეს ვერ უთანასწორდებოდა და ის ადგილები, სადაც **სულტნის** ჯარებმა გაიარეს, საშინელ სანახაობას წარმოადგენდა, ამიტომ **ბაგრატი** იძულებული შეიქნა — აუცილებლათ გამოეთხოვა **ჭვირიკესგან** თანხმობა, რადგან ფიქრობდა, რომ ამით დაამშვიდებდა საზარელ დამპყრობელს. სანამ **ალბ-არსლანი** **ანისის** ქალაქს ეომებოდა, **ბაგრატსა** და **ჭვირიკეს** შუა ომი მოხდა, რომელიც მით გათავდა, რომ **პირველმა** წაართვა მეორეს **საქართველოს** ძველი ციხე **სამშვილდე** და სრულიად დაითანხმია — მიეთხოვებია **სულტნისთვის** მისი ძმისწული.

1) St. Martin: Mèm. sur l'Arm., tom II, p. 225.

როცა ალბ-არსლანის სურვილი შეასრულა, ბაგრატი იმაზე ზრუნავდა, რომ დაემშვიდებია საქართველოს სასტიკათ დაზიანებული ნაწილები. როცა შეიტყო, რომ ანისისა და შარსის აღებას შემდეგ თურქები სპარსეთს დაბრუნებულნიყვენ, ბაგრატი იწყო მათგან აოხრებული ადგილების დასახლება და მოშენება, — და 1068 წელს გაილაშქრა ძახეთზე იქაური მეფის აგსარტანის წინააღმდეგ, რომელიც თურქების შემოსევის დროს მისი მორჩილებიდან გამოვიდა. მას მიემხრო ჭერეთის ყველა უწარჩინებულესი გვარი — და ამ სახით მიდიოდა ისე, რომ სრულიად არავინ ეწინააღმდეგებოდა და ყველაფერი ემორჩილებოდა მას, აგსარტანს გარდა; ამ დროს უცებ გაიგეს თავზარდამცემი ამბავი, რომ ალბ-არსლანმა ჩუმათ გამოიყვანა თავისი ჯარები სპარსეთის ჩრდილოეთის მხარეებით და ძახეთზე მოდისო. ამ ქვეყნის მთელმა ხალხმა, საშიშროებით მოცულმა, მიატოვა თავისი სახლ-კარები და ციხეები და თავშესაფარათ მთებში გაიქცა, ბაგრატი კი საჩქაროთ შართლსვე შემობრუნდა.

როცა ალბ-არსლანი შევიდა ამ დაცარიელებულ მაზრაში, მას მხოლოდ აგსარტანი შეხვდა თავისი მცირე მომხრეებით. აგსარტანმა სულტანს ფეშქაშები მიართვა და თავისი მორჩილების ნიშნათ, ქართველების სამწუხაროთ, მამადიანთა რჯული მიიღო. ქრისტიანთა ქვეყნების ერთის მფლობელთაგანის ამგვარი სულდაბალი საქციელი დიდათ აიმე-

დებდა **ალბ. არსლანს** მის ფანატიკურ მისწრაფებაში. იგი ალერსით მოეპყრო **აგსარტანს** და თან წაიყვანა. ქახეთზე რო მიდიოდა, გზაგზა მტკვრამდი ყველაფერი დასწვა, რაც კი მის მცხოვრებლებს დაეტოვებიათ. ამ მდინარის ნაპირზე მას წინ მიეგებენ **თფილისის** მუსულმანები, გაიყვანეს მდინარეში და თან გაყვეს **ქართლს** სალაშქროთ. **ალბ. არსლანი** შევიდა ამ მაზრაში 1069 წლის 10 ქრისტეშობისთვის და იწყო მისი აოხრება. თავისი აუარებელი ურდო გაყო ცალკე რაზმებათ და სხვადასხვა მხარეს გაგზავნა, რომ ყოველივე ერთიანათ მოესრა. მცხოვრებლები გაიქცენ და ტყეებსა და მთების ხევებში იმალებოდენ ¹⁾. მეფე სულ უკან იწეოდა, რადგან ბევრჯერ გამოეცადა ²⁾, რომ არ შეიძლებოდა არც ძალით მტრის შეჩერება და არც მისი მხეცური სულის დამშვიდება, რომელიც **აგსარტანის** მიერ რჯულის უარყოფას შემდეგ დაიმედებული იყო, რომ ყველას გაამამადიანებდა. **ალბ. არსლანმა** თავისი მოქმედებით მოაგონა ყველას ფანატიკოსების დროები: **იეზდიგერდის**, **შურვანისა** და **ბულასი**. **ქართლიდან** ის **იმერეთს** გადავიდა და **სვერის** ციხემდი მივიდა. **ზამთრის** სიცივეებმა აიძულა ის —

1) Gibbon, ch. LYII: «საქართველოს მცხოვრებნი შეუპოვრათ გამავრდენ ტყეებსა და ქავკასიის მთების ხევებში».

2) Шноссеръ; томъ VI, стр, 376: «საქართველოს მცხოვრებლებთან ბრძოლის დროს, როცა ისინი შეუპოვრათ იცავდენ თავის გამაგრებულ მონასტრებს» და სხ.

იქიდან ხელახლა ქართლს დაბრუნებულიყო, სადაც პურ-ღვინის სიმრავლე აძლევდა საშვალებას-რამდენმე ხანს კიდევ გამაგრებულიყო. დასასრულ, როცა ყველაფერი სისხლით შეღება და აუარებელი კაცი ტყვეთ წაიყვანა, მან დაუწყო ბაგრატს ხარკის თხოვა და ამისთვის ზავს პირდებოდა. მაგრამ პასუხისთვის აღარ მოუცთია, რადგან ძლიერმა ყინვებმა აიძულა ის - საჩქაროთ წასულიყო სპარსეთს: მასთან მიყვებოდა დატყვევებულთა მწარე გოდება და დარჩენილთა წყევლა-კრულვა. როცა თფილისს გაიარა, ეს ქალაქი ბანჯის ამირს გადასცა და თან დაავალა - საქართველო მუდამ შეწუხებული ყოლოდა. ასე გათავდა ალპ-არსლანის მეორე შემოსევა. ხალხი თავზარდასხმული იყო და, როგორც „ქართლის ცხოვრება“ მოწმობს, მთელს თავის უბედურებას ღვთის წყრომას მიაწერდა თავისი ცოდვების გამო და დაუძლურებული წარმოდგენის გავლენით ხედავდა ცით მოწვენილს სხვადასხვა საოცარ მოვლენას: კოკისპირულს სისხლის წვიმას, საქართველოს ცაზე მოარულის წითელი ღრუბლებიდან მოღვნილს¹⁾, და ლამეების განათებას რაღაც გასაოცებელი საშიშარი სინათლით. როგორც ჩანს, ამ სამწუშარო გარემოებათა მემატთანე იმ ცთომილზე ლაპარაკობს, რომელიც ალპ-არსლანის ორი შე-

¹⁾ ბუდენის მიერ (Boudin) სისხლის წვიმების ახსნა; *медиц. геогр. и статист. изд. военно-медицинскаго департ., томъ 1, стр. 204.*

მოსევის შუა ხან ბში გამოჩენილა ¹⁾. საქართველოს უბედურებას კიდევ ის მიემატა, რომ შემდეგი წლის გაზაფხულზე ის ძლიერ დაზიანდა არაჩვეულებრივი წყალდიდობის გამო.

ამასობაში **ალპ-არსლანმა**, ჯერ კიდევ 1068 წელს, ბერძნებს გაუმართა ომი. რომანოზ იმპერატორმა თვითონ იკისრა ჯარების წინამძღოლობა და რამდენიმე მარჯვე შეტაკებით შეაჩერა თურქების წარმატებანი; მაგრამ 1071 წელს რომანოზი შეცთომიაში შეიყვანეს—და **ალპ-არსლანმა** დაამარცხა ის და ტყვეთ წაიყვანა. **სულტანმა** ამით ისარგებლა და თავისთვის სასურველი ზავი შეკრა ბერძნებთან; იმპერატორი მის სამშობლოში გაუშვა, და თვითონ კი სირიას გაემართა, **ფატიმიდის** ხალიფის წინააღმდეგ; განდევნა იგი სირიიდან და ქაბაში უწინდლურათ **ბაღდადის** ხალიფის პირველობა აღადგინა.

ამ დროს **ბანჯის** ამირი, **სულტნის** მიბაძვით და მისი ბძანების ასასრულებლათ, **ქართლს** შეესია და იწყო მისი ახლათ აოხრება. **ბაგრატმა**, რომელიც ჯერ ისე სუსტი არ ყოფილა, რომ ამირს ვერ გამკლავებოდა, **ღიდგორი** დაიჭირა, და საუკეთესო თავისი ჯარები კი, **ლიპარიტ მრბელიანის** შვილის **იოანეს**, **ნიანია ქობულიძისა** და **მურვან ჯაყელის** წინამძღოლობით, **მუხრანსა** და **წილკანს**

¹⁾Lebeau, tom XIV, p. 452. ეს ცთომილი გამოჩნდა 1066 წლის მაისში.

ზემოთ მდებარე მთაგორებზე გაგზავნა. აქ ისინი შეხედენ ამირს 35 ათასი ჯარით; მაგრამ, როგორც კი იშიშვლეს ქართველებმა ხმლები, ამირი მყისვე ლართის-კარს გაიქცა. იმ ალაგას, სადაც ნარეკვავს ხშირი ბუჩქნარებით მოსილი ღრმა ღელეები ახლავს, ქართველები დაეწიენ მას და ნახევარზე მეტი ჯარი გაუწყვიტეს. ამირს ეშინოდა, ვაითუ ბაგრატიმ ღიდგორთან მისავალი გზა მომიჭრასო, და დანარჩენი 15,000 ჯარით არაგვის ზევით გაყოლებით გაქუსლა. მრწოში ის გავიდა ამ მდინარეში, მოფინა ცრუ ხმები, თითქო მას დაემარცხებოდა ბაგრატი, და ქახეთით თფილისს გადასვლას ფიქრობდა. მაგრამ ბაგრატი მიუხვდა მას განზრახვებს და სთხოვა კახელებს—დაეჭირათ იგი და მისთვის წარედგინათ, და ამ სამსახურისათვის აღუთქვა მათ ბოჭორმისა უჯარმის ციხეების დაბრუნება. ქახელებმა გაფანტეს ამირის დაღალული და შემდრკალი ჯარები, თვითონ ის დაიჭირეს და ბაგრატთან გაგზავნეს. ამას შემდეგ ბაგრატი დაუყოვნებლივ აიღო თფილისი, მაგრამ თავის მფლობელობაში არ დაუტოვებია იგი, გადასცა სატლაბარს, რომელიც თურქებისაგან ღმანისში იყო დატოვებული; თვითონ კი დაიპყრო შემდეგი ციხეები: რუსთავი, შარცხისი, აგარანი, ბრიგოლ-წმინდა და ქავაზნი; ამას გარდა აიღო კონტრიბუციით 41,000 დრაკანი და ამანათად აიყვანა რამდენიმე პირი ბანჯის საუკეთესო გვარეულობათაგან.

ალბ-არსლანს შეებრალა ამირი და გაუგზავნა ბაგრატს ვილაც სარანგი ალხაზი და იმის პირით სთხოვა ამირის გათავისუფლება; ალბ-არსლანმა ამისათვის მიაწოდა ბაგრატს ქალაქი ბაგი, რომელიც ამ ამირს ეკუთნოდა, და პირობასაც სდებდა, რომ საქართველოსთან მშვიდობიანათ ვიქნებო. ბაგრატმა მიიღო სულტნის პირობანი და მისი შვამდგომლობა — და გაათავისუფლა ამირი. მაგრამ ამ უკანასკნელმა მალე გასტეხა ფიცი, შვამდგომლობის პატივისცემაც დაივიწყა და ბაგრატი აიძულა — აღექურვა მის წინააღმდეგ თავისი შვილი ბიორგი და მის შემწეთ მსეთის მთავარი ღურღულელი მოეწვია¹⁾). ისინი დაეცენ ბანჯას, აიღეს იგი, მრავალი მცხოვრები ტყვეთ წაიყვანეს, აუარებელი სიმდიდრე ალათათ იგდეს ხელში — და უკანვე დაბრუნდენ.

იმ სახელმწიფოთა მეფეები, სადაც ნათესაობა პატივისცემაშია, თითქმის ყოველთვის პოლიტიკური ანგარიშების მიხედვით ირთვენ ცოლს, და არა სიყვარულით. ასე იყო ბაგრატის დაქორწინებაც იმპერატორის რომანოზ აგრირის ძმისწულს მლენეზე;

¹⁾ „ქართლის — ცხოვრება“ — ში ზოგან ღურღულელი ღურღულელათ იწოდება. ზოგნებ მსეთის ამ მთავარს არც ერთი ეს სახელი არ უნდა ვუწოდოთ, არამედ ღურღურელი. ღურღური მსეთში მდინარეა, რომელიც მდინარე თეთრს შეერთვის იმ ადგილის მახლობლათ, სადაც ეს უკანასკნელი თერგს ერთვის. ღურღური მსურათ პირდაპირ ნიშნავს: „ქვაქვაზე“, რასაც ეს აზრი აქვს: „ძლიერი ძლიერზე“ — ო.

მაშინ ბაგრატის დედას, რომელიც ქოსტანტინე-პოლს წავიდა, ის ანგარიში ქონდა, რომ საქართველოსა და ბიზანტიის სამეფო კარები შეეერთებია, და იმპერატორთან ნათესაობრივი კავშირით შეერთება ხომ უეჭველათ საუკეთესო საბუთი იყო ამ ორ ქვეყანას შორის მშვიდობიანობის არსებობისათვის. მაგრამ როდესაც დედოფალი მლენე მოკვდა და ლიპარიტ ორბელიანისა და ქოსტანტინე მონომახის სატროფოს ინტრიგების წყალობით ეს ურთიერთობა დაიშალა, — მაშინ ბაგრატს შერთეს ჩრდილოეთ ქავკასიის ერთი მთავართაგანის ასული, ბორენა. ამ ახალი ნათესაობრივი კავშირით ქართველთ მეფემ ახალი გულითადი მოკავშირე შეიძინა და განაახლა დიდი ხნით დარღვეული ურთიერთობა მთიელ ხალხებთან, რომელნიც საქართველოსათვის ძლიერი მფარველნი იყვნენ სამხრეთის მის მტრების წინააღმდეგ. ეს დაამტკიცა ღურღულელმა უკანასკნელ ლაშქრობაში თავისი ენერგიული დახმარებითა და თავაზიანობით, რომელიც მან სამეფო ოჯახს გაუწია; ლაშქრობიდან რომ დაბრუნდა, პატივისცემით ინახულა იგი და წინდაწინ ნებაც კი გამოითხოვა მეფისგან ქუთაისს წასასვლელათ. ამგვარი საქციელი იშვიათი მოვლენა იყო იმდროინდელ განათლებულ ხალხებს შორისაც, და აზიის კართა ისტორიაში კი — ერთადერთი. ჩანს, რომ მთიელ ხალხებთან ბაგრატის ურთიერთობა, ბორენას ცოლათ შერთვას შემდეგ, ისე დაახლოებული ყოფილა და სა-

ქართველოსათვის სასარგებლო, რომ ბიზანტიის მემკვიდრეები ალანების მოავარს ბაგრატის ქვეშევრდომათ სთვლიან ¹⁾).

ამას შემდეგ სულთანმა ბაგრატს ძვირფასი საჩუქრები გამოუგზავნა და მეტათ თავაზიანი სიტყვებით თხოულობდა, რომ საქართველოს მისთვის ხარკი ეძლია; მაგრამ ბაგრატმა საჩუქრებისათვის იმგვარივე საჩუქრებით გადაუხადა მადლობა და ხარკის ძღვევაზე ცივი უარი შეუთვალა.

1072 წელს ალბ-არსლანი გაემართა საქართველოს წინააღმდეგ, რომ დაეთავებია მისი შეუპოვარი ხალხის ამოჟლეტა, მაგრამ იმავე დროს შეიტყო, რომ თურქესტანში ხთებოდენ საგულისხმო გარემოებანი, რომელთათვისაც საჭირო იყო მისი იქ დასწრება. მაშინ ალბ-არსლანმა შეკრიბა 200,000 ცხენოსანი ჯარი, მის თვალწინ დიდი ამბით მიანდო თავის შვილს მალექშას საქართველოსთან ომის გაძღოლა, და თვითონ თურქესტანს წავიდა, სადაც მალე მოკლეს იგი. მალექშა საქართველომდინარე მისულა, საჩქაროთ გაემართა მამის მკვლელების შურის საძიებლათ.

ამავე დროს, როცა თავის საბძანებელს ივლიდა, ბაგრატი ავით გახტა და მოკვდა. ამგვართ, ბაგრატის მართველობის დროს, საქართველო დამოუკიდებელ სამეფოთ დარჩა.

ბაგრატ IV-ის მეფობა იმდენი ომის გარემოე-

---

1) ტეცი: Chil 5, c. 17.—Lebeau; tom. XV, p. 4.

ბით არის სავსე, რომ ხალხის შინაგანი ცხოვრება
კაცს ამ გარემოებებში ჩანთქმული გეჩვენება; მაგ-
რამ, როცა ახლოს დაუკვირდები, ხედავ, რომ ამ
ხანებში ყოფილან იმისთანა კაცები, რომელთაც
ბევრი საქმე გაუკეთებიათ განათლების გზაზე, გან-
საკუთრებით საუწმუნოებრივი განათლებისათვის.
მათგან უშესანიშნავესი იყვენ: ბიორგი, ახალ აპრა-
მათ წოდებული, ილარიონ თულაელი და სხვანი;
მაგრამ მათ შორის პირველი ადგილი ბიორგი მთა-
წმინდელს უჭირავს. ჩვენ აუცილებელ საჭიროთ მი-
გვაჩნია—ვსთქვათ რამდენიმე სიტყვა ბაგრატ IV-ის
ამ სახელოვან თანამედროვეზე. ბიორგი დაიბადა
სამცხის მაზრაში 1014 წელს და, შვიდი წლის რომ
შეიქნა, ასაზღვლათ მონასტერში მისცეს იგი. მის
მასწავლებლათ ილარიონ თულაელი იყო. 1039 წელს
ის ბერათ აღკვეცეს. მალე მან დასტოვა თავისი
სამყოფი სავანე და წმ. ადგილებისკენ გაემკზავრა;
ბოლოს ის მივიდა ათონის ივერიის მონასტერში
და იქ ხელი მიყო წმ. იოანესა და მქვთიმეს მოღვა-
წეობათა გაგრძობას. თავისი დაუძინებელი შრომით
მან დაასრულა საღვთო წერილის წიგნების თარგმა-
ნი, რომელიც კი ქართველთ ეკლესიას ესაჭიროე-
ბოდა. ბიორგი ორჯერ იყო კოსტანტინეპოლში,
იმპერატორის კარზე, ბაგრატის მონდობილობით,
და ორჯერვე მეტათ აღერსიანათ მიიღო იგი იმპე-
რატორმა. კოსტანტინე ლუკამ ერთხელ ასე წარ-
მოსთქვა იმაზე: დიდათ მადლობელი ვარ ჩემი ძმის

ბაგრატ სევასტოსისა, რომ ესე მაღალი ჭკუითა და ზნეობით შესანიშნავი კაცი გამომიგზავნაო. **ჰველაზე** უფრო მან ეკლესიას გაუწია სამსახური საქართველოში ყოფნის დროს 1059-დან 1065 წლამდე. როცა ის მოვიდა, ბაგრატმა დაუნიშნა მას სამყოფათ ქართლში ქალაქი ნეძვი და გადასცა მის განკარგულებაში შატრებდის მშვენიერი მონასტერი, ძლარჯეთში. **ჰველანი**, მეფისა და კათალიკოზისგან დაწყებულ უკანასკნელ საეკლესიო მსახურსა და გლეხამდე, მასთან მიიღობდნენ მის ქადაგებათა მოსასმენათ. ბაგრატმა სურვილი გააცხადა—თავისი შვილის აღზდა მისთვის მიენდო. **ზიორგიმ** საქართველოში ხუთი წელი დაყო და მოცილი ამ დროის განმავლობაში იმას ცთილობდა, რომ საზოგადოების ყველა წოდებაში ზნეობრივი მდგომარეობა გაეუმჯობესებია, და საერთო ნდობამ მისცა მას საშვალეება წარმატებით მოქმედებისათვის. ქართველებმა თუ თავისი სარწმუნოება ქრისტიანების ძლიერისა და შეუპოვარი მტრისაგან დაიცვეს, ამას ისინი არავის და არაფერს ისე არ უნდა უმაღლოდენ, როგორც მთაწმინდელის სიტყვას. ის აღბარსლანის პირველი შემოსევის უბედურებათა მოწმე იყო და ხალხის სულიერათ გამმაგრებელი: მისი მეოხებით იყო, რომ ეს უკანასკნელი საშინელ უბედურებათა უღელშიც არ დაცემულა სულით. როცა თურქები უკან გაბრუნდნენ, **ზიორგის** მიაწოდეს ჰყონდიდლის კათედრა, მაგრამ მან უარყო ყოველგვარი ხელმწიფება და 1065 წელს

წავიდა ათონის მონასტერში და იქ გადაიცვალა შემდეგ წელში. მისი მოღვაწეობა დაწვრილებით აწერილია საქართველოს ეკლესიის წმ. ცხოვრებაში.

VII.

გიორგი II-ის მეფობა,

მასალების აჯანყება. — მათი დაცხრომა. — იოანე ორბელიანის აჯანყება. — გიორგი ათავისუფლებს ბერძნებისგან სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს და ანაკოფიას და იფლობს სომხების მრავალ ქალაქს, რომელნიც თურქების ხელში იყვნენ. — ქველის მახლობლათ ბრძოლა და გიორგის დამარცხება.

ბაგრატის მეფობის უკანასკნელ ხანებში საქართველოს სამხრეთის საზღვრები შესამჩნევად გაფართოვდა, მაგრამ განაპირა ადგილები იმგვარს ახირებულ მდგომარეობაში იყო, რომ იმის ახსნა საძნელოა. ქართველებს ეჭირათ არეზის მარცხენა ნაპირი, ანისის პირდაპირ, და თავისი მეციხოვნე ჯარი ბაგში ყავდათ, მაგრამ მათ უფლებაში არ ყოფილა არც ოფილისი და არც ღმანისი, რომელთაც სულტნის სახელით ამირები მართავდნენ. ამგვარსავე მდგომარეობაში იყვნენ ის მაზრები, რომელნიც მტკვრის სათავიდან სამხრეთ-დასავლეთით მდებარებდნენ: ზოგიერთი ადგილი ბერძნებს ეჭირათ, სხვები კი — ქართველებს. სამხრეთისა და სამხრეთ-დასავლეთის მხარეების ამგვარს განუსაზღვრელ მდგომარეობაში

ურთერთშორის ბრძოლებმა, თურქების შემოსევებმა და სომეხთ მეფეს ჯვირიკესა და ბანჯის ამირთან ომებმა იმ ზომამდი შესცვალეს და არივ-დარიეს ფეოდალების მამულები, რომ შეუძლებელი იყო — ყველა ეს დიდხანს დარჩენილიყო.

იმ სახელმწიფოში, სადაც ჯერ კიდევ არ არის დაწერილი კანონები, ამის მაგიერობას მეფის ნებს სწევს, მაგრამ იმას მხოლოდ მაშინ ემორჩილებიან, როცა ის ძლიერია. მეფის სისუსტე ისე არსად იჩენს თავს, როგორც ფეოდალურ მართველობაში. შოველი ფეოდალური მფლობელი საკმაოდ ძლიერია, რომ თავისი მეფის ძალღონე ან საკუთარი საშვალე-ბით გამოსცადოს და ან სხვებთან შეერთებით. ის უკმაყოფილება, რომელსაც საქართველოს ამ ნაწი-ლების უმთავრესი გვარები გრძნობდენ თავისი მამუ-ლების ამგვარი დახლართული მდგომარეობის გამო, იმით იყო შეჩერებული, რომ გამოცთილი ქონდათ ბაგრატის ძლიერება; მაგრამ იმის სიკვდილს შემ-დეგ არ გასულა. ნახევარი წელიწადიც — და ფეო-დალები: იოანე მრბელიანი და მისი შვილი ლი-პარიტი, ნიანია შობულელი და სვანეთის ერის-თავი შარდანი — აჯანყდენ ბაგრატის მონაცვალის ბიორგი II-ის წინააღმდეგ.

მრბელიანმა ქართლი დაიჭირა, ნიანია იმე-რეთს შეესია და დაიპყრო შუთაისი, შარდანი კი მდინე დაეცა თავს და იწყო მისი ცარცვა-გლეჯა. ვასა-ლების თვითნებობა რამდენიმე ხნით იმით შეაჩერა

ბიორგიმ, რომ **იოანეს** სამფლობელოთ მისცა **სამშვილდის** ციხე, მის შვილს **ლიპარიტს** - **ლორწობანი** (**რუსთავის** მაგიერ, რომელიც მიცემული ქონდა **აახეთის** მეფეს **აგსართანს**); **ნიანიას** კი მისცა **თმოგვი** და სხვა მამულები, **მარდანს**—**ასკალანა**, და, **იოანეს** თხოვნით, **ჯაყელის** გვარს—**რადაც** გამოსადეგი წოდება „**უტაგებისა**“. მაგრამ ეს თვითნებობა კიდევ მალე გამეორდა **იოანეს** მხრით, სხვების გაურევლათ-**მაშინ** ბიორგიმ შეკრიბა ჯარები **საქართველოს** ყველა ნაწილიდან, მიიწვია **აგსართანი**, რომელთანაც ის უფრო განწყობილი იყო, ვიდრე მამამისი **ბაგრატი**, და ალყა შემოარტყა **სამშვილდეს**. **იოანემ** დაინახა, რომ ამ ციხეში გამაგრება არ შეეძლო, დასტოვა იგი და **სომხეთის** მთებში გაიქცა. **ბოლოს** მის ერდგულობაზე დაიფიცა—და მიიღო **სამშვილდე** და **აღდეკარი**.

მაგრამ დაუცხრომელმა **იოანემ** მოინდომა თავისი მამის მიბაძვა და იმასავით მოქმედება—და გასტეხა ფიცი, თუმცა მამა-მისს ეს არაოდეს არ უქნია. **ბანჯის** ამირს საიდუმლოთ მოელაპარაკა და მიუიდა მას **ბაგის-ციხე**, ქართველთ გარნიზონი კი მოატყუა, რომ ეს საქმე მეფის სურვილით მოხთაო. ამას შემდეგ ის აღარ ელოდა არავითარ შეწყნარებას არც მეფისგან და არც ხალხის აზრისაგან და ამიტომ წაიყვანა თან თავისი შვილი **ლიპარიტი**, წავიდა **სულთანთან** და **მორჩილება** გამოუცხადა. მაგრამ ვერც **მალექმას** კარზე მოისვენა. **რატომღაც** იქიდან ის

უკანვე საქართველოს გამოიქცა. თურქები დაედევნენ მას, გარშემოერთყენ სამშვილდეს, სადაც ის ფიქრობდა თავის შეფარებას, და ტყვეთ ჩაიგდეს ხელში დედა-წულიანათ და აუარებელ ხელქვეითიანათ და ყველა სპარსეთს წაიყვანეს.

რაკი ამბოხებანი თავიდან მოიშორა, ზიორგიმ მალე აღადგინა მშვიდობიანობა თავის მამულში; ამასთანავე ისარგებლა ბერძნების შესუსტებული ძალდონით, რომელთაც ამ დროს მცირე აზიაში თურქების დაპყრობათაკენ ეჭირათ თვალყური, და დაიფლო ანაკოფია და აუარებელი ციხე ძლარჯეთსა, შავშეთსა და ჯავახეთში და არტანის საერისთაოში; — ეს ციხეები ან სულ მიტოვებული იყო ბერძნებისაგან და ან სუსტ გარნიზონებს ეჭირათ. ამას გარდა ბრიგოლ ბაკურიანმა, რომელიც ალპ-არსლანის პირველი შემოსევის დროს ქალაქ ანისის ერთი მართველთაგანი იყო, მისცა მას შემთხვევა — დაეჭირა შარსი, ვანანდი, აზიაც-ფორი და ძარნი-ფორი და გაედევნა ამ ქალაქებისა და მაზრებიდან თურქები.

ამას შემდეგ თურქებმა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის საზღვარზე დაიწყეს გაძლიერება და ავაზაკური ცარცვა გლეჯა. ზიორგი გავიდა მათ წინააღმდეგ ძლიერი ჯარით, მაგრამ დაბა ძველის მახლობლათ ანაზდათ თავს დაესხა მას თურქების რაზმი ახმადის წინამძღოლობით და სრულიად დაამარცხა. გამარჯვებულებმა ფრიად დიდი ალაფი მოიტა-

ცეს; სხვა ნივთებს გარდა იმაში იყო ზიორგის აუარებელი განძი: სუფრის მოწყობილობა წმინდა ოქროს და ვერცხლისა, ზურიცხვი სსვადასხვა ძვირფასი ჭურჭლეულობა, მშვენიერი სამეფო კარავი და სხვა მდიდრული აუარებელი ნივთი ზიორგი აქარით იმერეთს გაიქცა. „მართლის—ცხოვრება“ ამბობს, რომ თურქები განცვიფრებული იყვენ, როცა ქართველთ მეფის სალაშქრო ნივთებს ხედავდნო; ისინი არსად მოელოდნ იმდენი სიმდიდრის შოვნას და ისე უხვათ დაჯილდოებას თავისი სამხედრო შრომისათვის, როგორც საქართველოშიო, თუმცა წინათ ეს არ ეგონათო; ამიტომაც გადასწყვიტეს— დროებით თავი დაენებებიათ მცირე აზიაში ომებისათვის, და 1080 წლის ივნისში მთელი თავისი ძალებით საქართველოს შეესივნო.

VIII.

საქართველოს დაჭერა სელჯუკების მიერ.

საქართველოს აოხრება თურქებისაგან; იმათი სასტიკი მოქმედებანი და ზიორგის გამგზავრება მალექმასთან.

ზიორგის უზომიერობამ და აჩქარებულობამ ფრიად დიდი უბედურებანი წაკიდა სამეფოს. ზიორგიმ მით დაიწყო თავისი მართველობა, რომ დააცხრო იმ პირთა ამბოხებანი, რომელნიც უწინდელი წესრიგის დარღვევის გამო უკმაყოფილოთ იყ-

ვენ; და როცა ისინი დააცხრო, ანა თუ არ იზრუნა საქართველოს შინაგანისა და გარეგანი უშიშროების მტკიცე საფუძვლისათვის, არამედ დიდი ხნის განცალკევებული მამულების უზომო დაპყრობით მიიქცია მტრების ყურადღება, რომელნიც, მოახლოებულ გარემოებათა გამო, საქართველოზე არ ფიქრობდენ და რომელთაც შეიძლება სრულიად დაევიწყებიათ იგი. ძლარჯეთი შავი ზღვის ნაპირამდი, შავშეთი, აჭარა, სამცხე, ქართლი, არგვეთი, სამოქალაქო და ჭყონდიდი უცებ აივსენ თურქების ლაშქრებით. მათ ერთბაშათ დაიმონეს მცხოვრებთა მთელი ის ნაწილი, რომელმაც მათგან თავის შეფარება ვერ მოასწრო. მრთ დღეს დასწევს ქუთაისი, არტანუჯი და აუარებელი მონასტერი ძლარჯეთში. ამ ქვეყნის საშინელ უბედურებას აგვიწერს დამსწრე „ქართლის-ცხოვრებაში“. სადაც კი ნახავდენ მლოცველსა და სხვერპლის მწირავ ღვდლებს, თვით მათ ხმლით სხვერპლავდენ განრისხებულ ღვთაებას ხალხის ცოდვებისათვის; მოხუცნი დიდ შეწყალებას ვერ იწვევდენ ბარბაროსებში, ქალებსა და ქალწულებს ნამუსს ხთიდენ, ბავშვები ტყვეთ მიყვდათ. შემდეგ თურქებმა საქართველო დაანაწილეს თავისი რაზმების რიცხვის მიხედვით, თოვლის მოსვლამდი გაცარცვეს და გააძვალტყავეს იგი და შემდეგ სამხრეთის ქვეყნებში წავიდენ. ბაზაფხულზე დაბრუნდენ და განაგრძეს ძებნა, რომ წაელოთ დანარჩენი, რის გატანაც ზამთრამდი ვერ მოასწრეს.

მცხოვრებლები დაიმაღენ ტყეებსა, მთებსა და გამოქვაბულებში, მიუტოვეს თურქებს დაუხნავი და დაუთესავი მიდვრები და თვითონ უქმელობით და უბინაობით იხოცებოდნენ. მაგრამ თურქები საქართველოდან არ გადიოდნენ; ღვთის ტაძრები მათ თავის ყაზარმებათ აქციეს და წმინდა საკურთხეველნი—უწმინდურების ადგილებათ. რადგან მიწის ზედაპირზე ვერაფერს პოულობდნენ, საფლავების თხრა იწყეს და იქ ეძებდნენ საშოვარს. ზამთრობით ისინი მიდიოდნენ ხოლმე, მაგრამ ქართველებს თავისი თავშესაფარი ადგილების მიტოვების ეშინოდათ და ამიტომ საჭიროება, ყინვები და სხვადასხვა ავადმყოფობა მუსრს ავლებდა მათ. როცა დროებით სტოვებდნენ ხოლმე თურქები ამ მხარეს, იქ ნადირები ესახლებოდნენ, რადგან ადამიანთა გახრწნილ გვამებს დაუღვევლათ პოულობდნენ აქ საქმელათ. ამგვარი უბედურება გაგძელდა რამდენმე წელს; შველა არსაიდან ჩანდა. მცხოვრებლები არ სტიროდნენ, მძიმე მწუხარებამ შეაშრო მათ თვალზე ცრემლები. მიწის ძვრამ, რომელიც მთელ წელს გაგძელდა. საქართველოს სხვადასხვა ნაწილში თითქმის ყველაფერი დააქცია, რაც კი თურქებს გადარჩენოდათ.

დასასრულ, როცა ხალხი თითქო შეეჩვია თავის უბედურებას და რამდენათმე გონს მოვიდა, მეფეს წინადადება მისცა-სპარსეთს წასულიყო და მალექმასთვის შეწყალება ეთხოვა. ზიორგის უნდა შეესრულებია ხალხის აუცილებელი სურვილი, მან

გადასწყვიტა ეს საშიშარი მოგზაურობა და მივიდა სულტნის სამყოფელ ადგილას. მალექშამ იგი მოულოდნელი აღერსითა და პატივისცემით მიიღო. ის დათანხმდა საქართველოდან თავისი ჯარების გაყვანაზე, მაგრამ თხოულობდა, რომ თურქების შემწეობით ზიორგის ძახეთიც შეეერთებია თავისი სამეფოსათვის და ყოველწლივ მთელი საქართველოდან წარედგინა მისთვის ხარკი. ზიორგიმ მიიღო ეს ვალდებულება და უკან დაბრუნდა; მას სულტანმა თან გამოაყოლა თურქების რაზმი — როგორც მისი პირადი უშიშროებისათვის, აგრეთვე იმისთვის, რომ შემწეობა ამოეჩინა მეფისა და თურქებიწ სხვა ჯარებისათვის ძახეთის დაპყრობაში. მაგრამ როცა ძახეთს მოვიდა, ისე უხვიროთ და უზრუნველათ წაიყვანა საქმე, რომ ზამთრამდი ვერაფერი მოასწრო, და ზამთარში კი იმერეთს წავიდა და იქ დარჩა, თითქო თავის თავზე არაფერი ვალდებულება მიეღოს, როცა ამ ვალდებულების ასრულებაზე იყო დამოკიდებული საქართველოს სვებედის შეცვლა. ამასობაში აგსარტანი მალექშასთან მივიდა, მოაგონა მას, რომ თურქების ერდგულობისათვის ჯერ კიდევ ალპ-არსლანის დროს მიიღო მან მამადიანობა, დაპირდა ყოველწლივ ხარკის ძღვევას და ზურგგამაგრებული დაბრუნდა ძახეთის მპყრობელათ. მართლის საქმეები კი იმავე უბედურ მდგომარეობაში დარჩა.

უმთავრესი შეცდომები:

1) პირველ თავებში, საცა სახელწოდება ეძიარა იყოს ნახმარი, ამაში წაიკითხეთ.

2) ქორეპისკოპოსი-ს მაგიერ წაიკითხეთ ქორეკოპი. (გვ. 34, 45, 48, 54, 61, 83, 84).

3) მე-60 გვერდზე დაბეჭდილია შეკებენ და 85-ე გვერდზე ანი; წაიკითხეთ: შეხვდენ, ანისი.